T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KLASİK BİR EĞİTİM KURUMU OLARAK ENDERUN MEKTEBİ VE YENİLEŞME BAĞLAMINDA KAPATILIŞ SÜRECİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

M. ENES SİMİT

TEZ DANIŞMANI:
DR. MEHMET AKİF FİDAN

ANKARA 2019

İNTİHAL SAYFASI

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı: M. Enes SİMİT

İmza:

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın ortaya çıkması için, bize her zaman değerli vaktini ayıran ve her konuda yardımcı olan kıymetli danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Akif FİDAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Kendisinin desteğini ve müşfik tavrını unutmak mümkün değildir.

Ayrıca, tez çalışmaları esnasında her zaman bana destek olan, başta annem Müzeyyen SİMİT olmak üzere, tüm aileme şükranlarımı sunuyorum.

Osmanlıca belge ve metinlerin tahlilinde yardımcı olan muhterem babam Adnan SİMİT'e, kaynaklara ulaşmam konusunda her zaman yardımcı olan Şeydanur SİMİT ve Mahmut İSET'e, çalışmanın tashihi için gayretlerinden ötürü kıymetli dostum Yakup KARAHAN'a, tez çalışmalarım esnasında hiçbir desteği esirgemeyen sevgili dostlarım Ömer ASLAN ve Eyüp GEDİKOĞLU'na ayrı ayrı teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

ÖZET

Enderun Mektebi Osmanlı Devleti'ne yaklaşık dört yüz elli yıl hizmet vermiş, Osmanlı Devleti'nin en köklü kurumlarındandır. Osmanlı eğitim sistemi içerisinde erken dönemlerden itibaren görülen bu kurum, saray görevlilerini ve daha sonra üst düzey yönetici olacak kişileri eğitmek görevini üstlenmişti. Bir saray okulu olarak karşımıza çıkan bu mektep, kendisinden önceki Müslüman Türk devletlerinde görülen saray okulu geleneğinin en kâmil örneğini teşkil etmektedir. Mektep özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda hem bünyesinden çıkardığı devlet adamları ile bürokrasiye hem de bilim ve sanat adamlarıyla kültür hayatına önemli katkılar sağlamıştır. Fakat 18. ve 19. yüzyıllarda devletin ihtiyaç duyduğu Yenileşme hareketleri ile bu durum değişmiştir. Yenileşme hareketleri ile Enderun Mektebi bazı fonksiyonlarını peyderpey başka kurumlara devretmiş, nihayet 1909'da kapanmıştır.

Enderun Mektebi hakkında Osmanlı dönemi kaynakları oldukça azdır. Enderunlu Hızır İlyas Ağa, Tayyarzade Ata, Santuri Ali Ufkî Bey gibi isimler hem anılarını kaleme almış hem de mektep teşkilatı, eğitimi ve yapısı hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Cumhuriyetten sonra İsmail Hakkı Uzunçarşılı, İsmail Hakkı Baykal, Ülke Akkutay gibi isimler Enderun Mektebinin teşkilatı, teşrifatı ve eğitim sistemi hakkında ayrıntılı çalışmalar yapmışlardır. Fakat bütün bu çalışmalarda Enderun Mektebinin kapatılışı ayrıntıya girilmeden sadece bir tarih verilerek geçiştirilmiştir. Mektebin hangi aşamalardan geçtiği ve nasıl kapatıldığı, bu esnada üst düzey yönetici eğitimini hangi kurumun sağladığı, bu mektep kapatıldıktan sonra yerine hangi müesseselerin inşa edildiği hususları, Osmanlı Yenileşmesine örnek olacak bir değişim sürecini teşkil etmektedir. Bu çalışmada Enderun Mektebinin 17. ve 18. yüzyılda ilk Yenileşme hareketleriyle yaşadığı değişimleri; 19. yüzyıldan itibaren hangi evreleri geçirerek kapatıldığı hususu incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Enderun, Enderun Mektebi, Osmanlı Eğitimi, Yenileşme.

ABSTRACT

Enderun School which has served the Ottoman State/Empire for four hundred and fifty years and is one of the most established institutions of the Ottoman State/Empire. This institution which was seen since the early ages of the Ottoman State/Empire, undertook the mission of training and educating the palace officers and individuals who later would become top managers. This institution which appears as a palace school illustrates the most obvious example of previous palace school traditions that existed in other earlier Muslim Turkish states.

Especially in the 16th and 17th centuries, the school has provided substantial contributions in terms of educating statesmen, scientists and artists. However this situation changed in the 18th and 19th centuries with the necessity of the innovation movement required by the state. Together with the innovation movement Enderun School has delegated some of its functions to other establishments and finally was shut down in 1909.

There aren't many sources about Enderun School in the Ottoman period. Individuals such as Hızır İlyas Ağa from Enderun, Tayyarzade Ata and Santuri Ali Ufkî have given detailed information regarding its organization, education, structure in their memories. After the establishment of the Republic, names such as İsmail Hakkı Uzunçarşılı, İsmail Hakkı Baykal, Ülke Akkutay have conducted detailed studies about Enderun School's organization, protocol and education system. However in all these studies the closing date of Enderun School was not specified in detail. The stages the school went through and how it was closed, the institution in which the top manager education was provided, and the institutions which were built after the school was closed is a process of change that sets an example for the Ottoman innovation. This study will examine the changes that took place in the Enderun School during the 17th and 18th centuries together with the innovation movement and the stages that led to the closing of the school in the 18th century.

Key Words: Enderun, Enderun School, Ottoman Education, Modernisation

KLASİK BİR EĞİTİMİ KURUMU OLARAK ENDERUN MEKTEBİ ve YENİLEŞME BAĞLAMINDA KAPATILIŞ SÜRECİ

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL SAYFASI III

TEŞEKKÜR IV

ÖZET V

ABSTRACT VI

KISALTMALAR IX

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
ENDERUN MEKTEBİNİN KAVRAMSAL TANIMLARI VE TARİHSEL KÖKENLERİ 8

1.1. Üst Düzey Yönetici ve Eğitim Kavramları 8

1.1.1. Üst Düzey Yönetici Kavramı 8

1.1.2. Eğitimin Tanımı 10

1.2. İslam Medeniyetinde ve İlk Müslüman Türk Devletlerinde Üst Düzey Yöneticilik ve Saray Okullarının Tarihsel Gelişimi 11

1.2.1. İslam Medeniyetinde Üst Düzey Yöneticiliğin Ortaya Çıkması 11

1.2.2. İlk Müslüman Türk Devletlerinde Üst Düzey Yönetici Eğitimi ve Saray Okulu Bağlantısı 13

1.2.3. Üst Düzey Yönetici için İnsan Kaynağı Sağlamak: Gulam Sistemi 17

1.2.4. İslam Medeniyetinde ve İlk Müslüman Türk Devletlerinde Saray Okullarının Tarihsel Gelişimi 18

1.3. Klasik Osmanlı Eğitim Kurumları 22

İKİNCİ BÖLÜM
ENDERUN-I HÜMAYUN VE ENDERUN MEKTEBİ 31

2.1. Mektebin İnsan Kaynağı ve Devşirme Sistemi 35

2.2. Hazırlık Sarayları 40

2.3. Enderun-ı Hümayun'un Teşkilatı ve Teşrifatı 42

2.3.1. Büyük ve Küçük Odalar 43

2.3.2. Kaftanlılar 44

2.3.3. Enderun Mektebinde Eğitim 46

2.3.4. Mezuniyet ya da Çıkmalar 48

2.3.5. Enderun Mektebinin Misyonu *49*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YENİLEŞME DÖNEMİ VE ENDERUN MEKTEBİNE ETKİLERİ 50

3.1. Devşirme Sisteminin Bozulması ve Enderun'a Etkileri 54
3.2. Eğitim'de İlk Yenileşme Hareketleri 62
3.2.1. Eğitimde Yenileşme İhtiyacının Ortaya Çıkışı *63*
3.2.2. Askerî Eğitim Kurumlarında Yenileşme *67*
3.3. Mülki İdarede Zihniyet Değişiminin Başlaması 71
3.4. Yeni Düzen İhtiyacı ve Enderun'a Etkileri 79
3.4.1. Islahat Fikirleri (1608-1839) *79*
3.4.2. Enderun Teşrifat Kaideleri Değişiyor (18. ve 19. Yüzyıl) *88*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KAPATILIŞA GİDEN SÜREÇ VE MEKTEBİN LAĞVI (1839-1909) 98

4.1. Devlet Yönetim Merkezinin Değişimi 101
4.2. Üst Düzey Yönetici Eğitiminin Başka Kurumlara Aktarılması 110
4.3. Tensikat Kanunu ve Lağv 126
4.3.1. 1850'den Sonra Enderun *126*
4.3.2. Tensikat Kanunu ve Topkapı Tensikatı (1909) *131*

SONUÇ 146
KAYNAKÇA 149
EKLER 165

KISALTMALAR

..DH..	: Dahiliye Nezareti Belgeleri
BEO	: Bâb-ı Âlî Evrak Odası
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
COA	: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
İ..MBH.	: İrade Mabeyn-i Hümayun
MF.MKT	: Mektubi Kalemi
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbatalatı
nr.	: Numara
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
Yay.	: Yayınlayan
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Yanya Mebusu Abdül Bey'in, 14 Ocak 1878'de ilk Mebusan Meclisinde yaptığı bir konuşma, Osmanlı eğitim tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Konuşmasında dönemin eğitim şartları ve gelecekte yapılabilecekler ile ilgili bazı hususları dile getirmiştir. Fakat Abdül Bey'in konuşmasını çok daha önemli kılan tespitleri vardır. Konuşmasının bir bölümünde şu tespitleri dile getirir: *"... Bir devlet ve bir milletin esası, maârif-i kâmile ve nizamât-ı âdile ve bunları icra edecek me'murîndir. Bizde bu üç şey dahi noksandır. Esas noksan oldukça, teferruata ne kadar sarf-i himmet-ü gayret olunsa faydasız kalır."*[1]

Hakikaten dönemin şartları layıkıyla incelendiğinde Abdül Bey'in saydığı hususlara ne kadar ihtiyaç olunduğu açıkça ortaya çıkacaktır. Fakat dönemin şartları incelenmeden önce; 1878'de yapılan bu konuşmada belirtilen ve devlet içerisinde noksan kalan hususları temin eden kurumların hangileri olduğunu ve hangi süreçlerden geçtikten sonra görevini layıkıyla yerine getiremez olduğunu ortaya koymak gerekir. Yani Abdül Bey'e göre devlet olmayı temin edecek hususlar, sağlam bir eğitim, adil bir düzen ve bunları icra edecek memurlar ise, öncelikle bunları temin eden kurumlar üzerinde durulmalıdır.

Enderun Mektebi de Abdül Bey'in bahsettiği hususların bir kısmını temin ile yükümlü; Osmanlı Devleti'ne yaklaşık dört yüz yıl hizmet vermiş bir eğitim kurumudur. Klasik Osmanlı eğitim kurumlarının kendi arasındaki görev paylaşımı gereği Enderun Mektebi; öncelikle sultana sadık saray hizmetlileri yetiştiren ve bu hizmetlileri ilerleyen aşamalarda sultan adına ülkeyi yönetecek üst düzey yöneticilere dönüştürme misyonunu üstlenmişti. Bu misyon çerçevesinde düşünüldüğünde Enderun Mektebi; Osmanlı sultanlık sarayının ve merkez teşkilatının tam ortasında konumlanmıştır. Yaklaşık altı yüz yıl kendine özgü kanun ve nizamlarıyla üç kıtada, farklı dinden ve milletten insanlar ile varlığını sürdürmüş Osmanlı Devleti için her halde üst düzey yöneticiliğin ve kanunların önemini izah etmenin lüzumu yoktur. Enderun Mektebi ve bu mektebin yetiştirdiği yöneticiler, tüm yetkilerin hükümdarın elinde toplandığı ve iktidar-itaat ilişkisinin korunduğu (patrimonyal)[2] devletin en önemli itici güçlerinden olmuştur.

---

[1] Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2014, s. 214.
[2] Seyfettin Aslan, "Osmanlı Siyasi Rejimini Şekillendiren Bir Olgu Olarak Patrimonyalizm", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1-2, 2003, s. 245.

Osmanlı ideolojisinin ve zihniyetinin kurgulandığı[3] yer olan ve geniş coğrafyalara yayılmasını sağlayan bu mektep hakkında Cumhuriyet'ten sonra pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan ilki sayılabilecek olanı Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun 1924'te *Mihrab* adlı dergide yayımladığı *On Birinci Asr-ı Hicri'de Türk Menâbi-i İrfanı*[4] adlı makaledir. Bu makalede kendisi de Enderun'da bulunmuş olan Ahmet Hikmet Müftüoğlu önemli bilgiler aktarmaktadır. 1939'da Osman Ergin tarafından yazılan, daha sonra Türk eğitim tarihinin klasikleri arasına girecek olan *Türkiye Maarif Tarihi*[5] adlı eserde Enderun Mektebi hakkında da bilgiler verilmektedir. Fakat beş ciltlik bu eser genel bir eğitim tarihi olması sebebiyle Enderun Mektebini derinlemesine incelememiştir. Sarayın bir bölümü olan Enderun-ı Hümayun ve Enderun Mektebi hakkında, daha ayrıntılı ve sonraki araştırmalara ışık tutacak olan çalışma; İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın ilk basımı 1945'de yapılan *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*[6] adlı eseridir. Uzunçarşılı bu kitabında çok büyük oranda doğrudan arşiv vesikaları kullanmış, dolayısıyla daha sonra Enderun hakkında çalışacaklar için sağlam bir zemin hazırlamıştır. 1952'de Fethi İsfendiyaroğlu çoğunlukla Galatasarayı özelinde incelemiş olsa da, *Galatasaray Tarihi*[7] adlı çalışmasında Enderun sistemi hakkında kıymetli bilgiler vermiştir. 1953'de İsmail H. Baykal tarafından kaleme alınan *Enderun Mektebi Tarihi*[8] adlı eser de daha sonraki çalışmalara zemin olacak katkılar sağlamıştır.

Enderun Mektebi hakkında mufassal ve kendinden önceki bütün yerli, yabancı[9] ve arşiv kaynakları kullanılarak yapılan çalışma, Ülker Akkutay'ın 1984 tarihli *Enderun Mektebi* adlı kitabıdır. Akkutay bu kitabında, Enderun Mektebi hakkında hemen hemen pek çok kaynağı analiz ederek süzmüş ve daha önce noksan kalan yerleri doldurmuştur. Uzunçarşılı'nın ve Akkutay'ın çalışmaları başta olmak üzere, pek çok araştırmacı genel eğitim tarihi[10] ya da

---

[3] Samed Kurban, "Siyaset Geleneğinin Üretilmesinde Rol Oynayan Kurumlar Enderun Mektebi Ve Medreseler", *Journal of Strategic Research in Social Science (JoSReSS),* Cilt 2, Sayı 4, 2016, s. 83.

[4] Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "On Birinci Asr-ı Hicri'de Türk Menâbi-i İrfanı", *Mihrab*, 1 Kanun-ı Evvel, 1340 / 1 Aralık 1924, s. 835-845.

[5] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, Eser Matbaası, İstanbul 1977, s. 11-24.

[6] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı,* TTK Basımevi, Ankara 1945.

[7] Fethi İsfendiyaroğlu, *Galatasaray Tarihi*, Cilt I, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952.

[8] İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi,* Halk Basımevi, İstanbul 1935.

[9] Akkutay'ın Enderun Mektebi adlı kitabında Miller'ın ve Hammer'in yapmış olduğu çalışmalardan yoğun bir şekilde yararlandığını görmek mümkündür. Bkz.: Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, Gazi Üniversitesi Basın-Yayın Yüksekokulu Basımevi, Ankara 1984; Barnette Miller, The Palace School of Muhammed the Congueror, Cambridge 1941; J. V. Hammer, Histoire de l'Empire Ottoman, Çev.: J. Hellert, Cilt 18, Paris 1835; J. V. Hammer, Histoire de l'Empire Ottoman, Çev.: Doches, 3 büyük cilt, Paris 1844.

[10] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000 - M.S. 2004)*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2005; Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2014; Yahya Kemal Kaya, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz,* Nüve Matbaası, Ankara 1977; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964.

müessese tarihi çalışmalarında Enderun Mektebine yer vermiştir. Bu çalışmaların hemen tamamı, Enderun Mektebinin klasik çağda hangi teşkilat ve teşrifat ile yönetildiği, yine aynı dönem hangi metodlar ile hangi eğitimlerin verildiği hakkındadır. Son dönemlerde, mektebin insan kaynağının çok özel seçilmiş çocuklardan oluşmasından ötürü, üstün zekâlı veya üstün yetenekli öğrenciler ile ilgili çalışmalara da konu olmuştur.[11]

Yukarıda bahsedilen kaynakların beslendiği, Enderun Mektebini doğrudan konu alan Osmanlı dönemi kaynakları ise şaşırtıcı biçimde azdır. Osmanlı dönemi kaynaklarından en önemlisi; kendisi de bir Enderunlu olan Tayyarzade Ata'nın *Tarih-i Ata*'sıdır.[12] Tayyarzade Ata, Enderun Mektebi ile ilgili pek çok arşiv vesikasını görmüş olacak ki, Enderun'un kuruluş yıllarından itibaren geçirdiği değişiklikler, geçmiş dönemde yaşanan olaylar, Enderun'dan çıkan yöneticiler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Tarihinin ilk üç cildinde Sultan II. Mahmud'a kadar olan sürede, Enderun hakkında çok önemli bilgiler aktarır. Ondan sonra gelenler ise çoğunlukla bu kaynağa başvurmuştur. İlginç bir rastlantı olarak aynı dönemde Enderun'da yaşamış Hızır İlyas Ağa da Enderun' hakkında bir kitap yazmıştır. Fakat İlyas Ağa'nın kitabı daha çok kendisinin anılarından oluşmaktadır. Dolayısıyla özellikle Sultan II. Mahmud dönemi gibi saray teşkilatının köklü değişikliklere uğradığı bir dönemde Enderunlular hakkında çok önemli bilgiler aktarır.

Enderun Mektebi, Osmanlı döneminde Türkiye'de bulunmuş yabancı seyyahların, sefirlerin de ilgisini çekmiştir. Bu mektep hakkında ülkelerine göndermiş oldukları mektuplar veya diğer bilgiler özellikle Enderun'un klasik çağdaki durumu hakkında çok kıymetli bilgiler aktarmaktadır. Yabancı kaynaklardan en çok bilineni, bir seyyah olmayıp hatta bir Enderunlu olan Polonyalı Albertus Bobvius ya da diğer ismi ile Santurî Ali Ufkî Bey'in anılarıdır[13]. Ali Ufkî Bey'in 1665'te yazdığı tahmin edilen metni; onun hem anılarını, hem Enderun sistemini, hem de Topkapı Sarayı'nın ve Enderun-ı Hümayunun yerleşim planlarını içermektedir. Bu anlamda mektebin oldukça erken dönemine ait bu kitap, araştırmacılara ışık tutmaktadır. Yine aynı dönemde yaşamış ve İngiliz elçisinin maiyetinde bulunmuş Paul Ricaut *Osmanlı*

[11] Füsun Akarsu, "Enderun: Üstün Yetenekliler İçin Saray Okulu", *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*, Haz.: Mustafa Ruhi Şirin, Adnan Kulaksızoğlu, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 97-101; Abdulcelil Işık, Engin Güneş "Türk Tarihinde Özel Yeteneklilerin Eğitimi: Osmanlı Enderun Mektebi", *Üstün Zekalılar Eğitimi ve Yaratıcılık*, Cilt 4, Sayı 3, 2017, s. 1-13.

[12] Tayyâr-zade Atâ, *Târîh-i Enderun*, Haz.: Mehmet Arslan, Cilt 1-2-3, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010

[13] Santurî Ali Ufkî Bey, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Çev.: Ali Berktay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.

İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi[14] adlı kitabında Enderun hakkında bilgiler aktarmaktadır. Ricaut, Enderun'da doğrudan bulunmasa da, edindiği bilgiler ile çok önemli ayrıntıları Londra'ya aktarmaktadır. Bu anlamda Ricaut daha çok dönemin zihniyetini yansıtan bilgiler vermektedir.

Buraya kadar izah edilen Osmanlı dönemi yerli ve yabancı kaynaklar ile arşiv belgeleri ışığında, Enderun Mektebi hakkında Cumhuriyet döneminde çok kıymetli çalışmalar yapılmıştır. Fakat bunların çok büyük kısmı bu mektebin klasik çağdaki teşkilatı ve teşrifatı üzerinedir. Bu konuda geniş bir literatürün varolduğu gözardı edilmeyecek kadar gerçektir. Enderun Mektebi ile ilgili; klasik çağ sonrasında, Yenileşme ile beraber devletin bu çok önemli kurumunun hangi değişim ve dönüşümleri yaşadığı ve nihayetinde kapatıldığı süreç ile ilgili müktesebat henüz doldurulmaktadır. Bu çalışma da, bahsedilen bu alana katkı sunmak amacıyla; Yenileşme döneminde Enderun Mektebinin hangi süreçleri geçirdiğini ele alarak kapatılışını izaha çalışılacaktır

Enderun Mektebinin Yenileşme dönemindeki tarihsel gelişimi hakkında kaynaklar sıkça; 1830'lu yıllarda Sultan II. Mahmud döneminde saray teşkilatındaki değişikliklerden bahsettikten sonra, "*1 Temmuz 1909'da bir kararname ve talimatname ile"* kapatıldığını bildirir. Bu süre zarfında Enderun Mektebinin geçirdiği değişimler, kapatılış ilkeleri gibi hususlar hakkında geniş bir literatür yoktur. Devletin Yeniçerilik, Tımar gibi köklü kurumları bir anda kaldırılmadığı gibi; bir diğer köklü kurumu olan Enderun'un da bir anda kaldırılması beklenemezdi. Bunun da bir süreç neticesinde meydana geldiği aşikârdır. Bu sebeple bu çalışmada, devletin içeride ve dışarıda yaşadığı ve bütün kurumlarını etkileyen olaylar çerçevesinde, Enderun Mektebinin geçirdiği süreç ve bunların etkisi ile kapatılışı mufassal bir şekilde ele alınacaktır.

Pek çok fonksiyonu bulunan bir müessese olarak Enderun Mektebi, Osmanlı Devleti'nin pek çok farklı ve önemli alanına nüfuz etmiştir. Bu alanları açıklamadan önce, Enderun Mektebinin farklı fonksiyonlarını izah etmek gerekir. Öncelikle Enderun Mektebi, sultana hizmet edecek saray görevlilerini yetiştiren bir okuldu. Dolayısıyla mektepte bulunan gençler, ilerleyen yıllarda sultan ile doğrudan irtibata geçebilecekti. Bunun yanında Enderun Mektebi klasik Osmanlı eğitim kurumlarından biriydi; dolayısıyla, devlet içersinde eğitim ile

[14] Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl),* Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

ilgili her yaklaşım ya da yenileşme Enderun Mektebini doğrudan etkileyecekti. Son olarak Enderun Mektebi, bir mektep olarak bünyesinden üst düzey yöneticileri yetiştirmek üzere inşa edilmişti. Dolayısıyla, mülki idare anlamında yaşanan bütün gelişmeler ile doğrudan ilgiliydi. Bu fonksiyonları düşünüldüğünde Enderun Mektebi, Osmanlı Devleti'nin *Müessese Tarihi*, *Eğitim Tarihi* ve *Kamu Yönetimi* ile doğrudan ilgilidir ve bu alanlara nüfuz etmiştir. Kapatılışını izah edebilmek için, Mektebin bu alanlar içerisindeki yerini ve değişim sürecini tespit etmek gerekmektedir.

Tamamıyla Enderun Mektebi özelinde olmasa da, başka alanlarda yapılan çalışmalarda Enderun Mektebi incelenmiştir. Bunlardan biri Samed Kurban'ın *Tanzimat Sonrası Dönemden Günümüze Üst Düzey Yönetici Eğitimi*[15] adlı makalesidir. Kurban, bu makalede Kamu Yönetimi çerçevesinde; özellikle Tanzimat sonrası dönemde üst düzey yönetici kavramını incelerken, Enderun Mektebi hakkında da bilgi vermiştir. Bir başka çalışma ise, Ömer Faruk Günay'ın *Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi*[16] adlı doktora tezidir. Günay, bu çalışmada ülkemizde yönetim ve yöneticiliğin geçirdiği aşamalar ve kurumlar hakkında bilgi verirken Enderun Mektebini de incelemiştir. Bu iki çalışma, genelde Kamu Yönetimi alanında incelemelerde bulunurken Enderun Mektebi hakkında da bilgi vermiştir.

Topkapı Sarayı'nda kaim ve saray teşkilatının bir parçası olan Enderunun geçirdiği dönüşümler hakkında ise Ali Akyıldız'ın *Mabeyn-i Hümayun*[17] adlı makalesinde ve T. Cengiz Göncü'nün *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân ve Teşkilat*[18] adlı doktora tezinde çok kıymetli bilgiler aktarılmıştır. Bu iki çalışmada, genelde Topkapı Sarayı ve Dolmabahçe Sarayı'nda teşkilat ve mekân değişimi incelenirken Enderun Mektebi hakkında da bilgi verilmiştir.

Bu çalışmalar incelendiğinde, Enderun Mektebinin tarihsel gelişimi hakkında; doğrudan Enderun Mektebini temele alan bir çalışmanın eksikliği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, bu eksikliği gidermek gayretindedir. Siyasi olaylar ile devletin müesseseleri arasında doğrudan bir ilişki bulunması nedeniyle çalışma içerisinde yer yer siyasi olayların izahı yapılacaktır. Bu

[15] Samed Kurban, "Tanzimat Sonrası Dönemden Günümüze Üst Düzey Yönetici Eğitimi", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1, 2016, s. 71-81.
[16] Ömer Faruk Günay, *Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi,* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara 2004.
[17] Ali Akyıldız, "Mabeyn-i Hümayun", *DİA*, Cilt 27, İstanbul 2003, s. 283-286.
[18] T. Cengiz Göncü, *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân Ve Teşkilat*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015.

izahlar, müesseselerdeki değişimin yönü ve içeriği hakkında çok önemli ipuçları barındırmaktadır.

Çalışmamız dört bölümde incelenmiştir. I. Bölüm'de çalışma boyunca bahsedilecek *Eğitim, Eğitimin İşlevleri, Üst Düzey Yönetici* gibi bazı kavramlar ile Enderun Mektebinin, klasik Osmanlı eğitim kurumları içerisindeki yeri ve görevi izah edilecektir. Aynı zamanda Osmanlı Yenileşmesine ışık tutabilmek adına; Osmanlı Devleti'nden önceki Müslüman Türk devletlerinde görülen saray okulu ile üst düzey yönetici arasındaki bağ da bu bölümde işlenecektir. Bu bağ, Enderun'un kökeni, geleneği ve aslında Yenileşme karşısındaki geleceği hakkında çok önemli ipuçları vermektedir.

Çalışmamızın ikinci bölümünde Enderun Mektebinin, Yenileşme döneminde yaşadığı değişiklikleri daha iyi ortaya koymak amacıyla klasik dönem teşkilatı ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Yenileşme döneminde yaşanan gelişmelerin Enderun Mektebine etkileri izah edilecektir. Bu bölüm hemen hemen 17. ve 18. yüzyılları kapsamaktadır. Hiç şüphesiz bu dönem Enderun Mektebinin varlığını muhafaza ettiği ve aslında pek çok avantaja sahip olduğu dönemi kapsar. Fakat Enderun Mektebinin dışında; özellikle dünyada gelişen soysal ve ekonomik olaylar zaman içerisinde mektebi etkilemeye başlamıştır. Bu bölümde, Osmanlının Yenileşmesi esnasında verdiği ilk reaksiyonların Enderun'a etkilerini incelenecektir. Bu da, Enderun'un müessese, eğitim ve kamu yönetimi alanlarıyla etkileşimi sonucu; Devşirmenin bozulması, eğitimde ilk Yenileşme hareketleri ve mülki idaredeki zihniyet değişimi olarak ortaya çıkacaktır. Bölümün sonunda, hemen hemen iki yüzyıllık bu sürecin sonunda doğrudan Enderun Mektebinde başlayan değişim ve dönüşüm ele alınacaktır.

Dördüncü ve son bölümde, Tanzimat ile beraber yaşanan değişiklikler ve kapatılış ele alınacaktır. Daha ayrıntılı söylemek gerekirse 1830 ila 1909 arasındaki süreçte Enderun Mektebinin geçirdiği değişiklikler, reformlar, devletin içerisindeki yeni konumu gibi hususlar tartışılacaktır. Ayrıca bu bölümde, Enderun Mektebinin klasik çağdan beri bünyesinde bulundurduğu fonksiyonları peyderpey yeni kurumlara aktarması süreci işlenecektir. Son olarak Enderun Mektebinin kapatılışının hukuki süreci, mektebin kapatıldığını bildiren hukuki metinler ve kapatıldıktan sonraki çeşitli muameleler hakkında incelemeler yapılacaktır.

Enderun Mektebinin, yukarıda bahsedilen geçirdiği değişimler ve fonksiyonlarını peyderpey başka kurumlara aktarması süreci Osmanlı Yenileşmesine örnek olacak türdendir. Çalışma içerisinde bu husus ile ilgili tartışmalar da yürütülecektir. Ayrıca bu çalışma Enderun Mektebinin tarihsel gelişimi ve kapatılışı hakkında mufassal bir izah yapmayı amaçlamıştır. Abdül Bey'in 1878'de yaptığı konuşma; aslında Enderun Mektebinin değişimi ve dönüşümü ile doğrudan ilgilidir. Mektebin klasik dönemde gerçekleştirdiği görevi, Yenileşme döneminde nasıl ve niçin gerçekleştiremediğini izah etmek; Abdül Bey'in tespitlerini de izah edecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDERUN MEKTEBİNİN KAVRAMSAL TANIMLARI VE TARİHSEL KÖKENLERİ

Çocuğunu öğretmene ver; ondan alıp saraya ver.[19]
Bir Uygur Atasözü

1.1. Üst Düzey Yönetici ve Eğitim Kavramları

1.1.1. Üst Düzey Yönetici Kavramı

Devlet yapılanmasının ortaya çıkmaya başladığı dönemden itibaren devletin adı, meşruiyet kaynağı, yönetim biçimi, yönetenlerin ve yönetilenlerin ödevleri ve hukuk gibi pek çok kavram tartışılagelmiştir. İnsan toplulukları, siyasi hâkimiyeti doğru organize edilebilmesi veya yönetmesi için, kendi aralarından bir grubu çeşitli ilkeler ışığında yönetici olarak benimsemiştir.

İlk Çağ'dan günümüze kadar farklı isimler ve metodlar ile sağlanıyor olsa da, kamu yönetimi sistemi ve hukuku; devlet yapısının temel unsurlarından biri olmuştur. Bu sebeple hemen hemen bütün medeniyetlerde kamu yönetimi hakkında siyaset, felsefe, nasihat, kitapları görmekteyiz. Kamu yönetiminin tarihsel gelişimi, farklı medeniyetlerde elbette farklılıklar göstermiştir. Fakat tüm medeniyetlerde ortak olan kritik nokta, kamunun yönetimini icra edecek, kanun ve hukuk bilen ve bunu çağının organları ile uygulayabilecek yöneticilerin seçilmesi ve eğitilmesiydi. Zira sürdürülebilir bir kamu yönetiminin sağlanması için en önemli görev üst düzey yöneticilerindir.[20]

Üst düzey yöneticilik kavramı üzerinde, günümüzde hala pek çok tartışma yapılmaktadır. Bundan ötürü evrensel bir tanım yapmak oldukça zordur. Turgay Ergün'e göre üst düzey yönetici; gerekli plan ve programları hazırlayan ve hazırlatan, bunların uygulama prensiplerini belirleyen ve uygulatan, gerekli değişiklikler için yeni teklifler hazırlayan, kurumlar arasında iş bölümü ve birliği sağlayan, ulusal ya da uluslararası platformlarda temsil etme görevleri olan yöneticidir.[21] Genel olarak ifade edilen bu tanım daha çok modern

[19] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000 - M.S. 2004)*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2005, s. 15.
[20] Turgay Ergün, *Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi,* Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988, s. 1.
[21] Turgay Ergün, *Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi,* s. 5-6.

bürokratik devletlere ait tanımlardır. Fakat özellikle Ergün'ün tanımındaki görevler incelendiğinde, İlk Çağ ve Orta Çağ devletlerinin hemen hepsinde, farklı adlar ve kapsamlar içerse de üst düzey yöneticilere yüklenen görevlerin benzer olduğu görülmektedir. Üst düzey yöneticiler, devletin kurumlarının, merkezinin ve taşrasının her anlamda idaresini sağlama görevini üstlenmektedir. Bu sebeple siyasi otorite ile bürokratik işlemler arasında önemli bir bağ olmaktadır. Siyasi otoritelerin yapacakları en doğru ve mühim hamle; bürokratik iş ve işlemlerin sevki için ihtiyacı karşılayacak üst düzey yöneticinin yetiştirilmesidir.

Üst düzey yönetici eğitimi, kamu yönetiminin gerçekleştiği bütün devletlerde önemini korumaktadır. Öncelikle çağın ihtiyaçlarına cevap verecek, ardından mevcut siyasi otorite ile koordineli çalışabilecek üst düzey yönetici temel gerekliliklerdendir. Tıpkı bugün olduğu gibi İlk Çağ ve Orta Çağ'da da, üst düzey yönetici ihtiyacı devletlerin en temel ihtiyaçlarındandı. Öte yandan, bu çağlarda kamu yönetimi sistemlerinin bugünkü kadar kapsamlı olmaması; üst düzey yöneticilerin büyük inisiyatifler almasını gerektirmekteydi. Orta Çağ'da siyasi otoritelerin, ülkelerinin devamlılığını sağlayabilmeleri için; üretim-tüketim dengelerinin korunması, ordunun sevk ve idaresi, hazine ve vergilendirme ile ilgili işlemler, merkezden uzak bölgelerin kontrol altında tutulması gibi unsurları temin edecek üst düzey yöneticilere ihtiyacı vardı. Bu insan kaynağının işlevsel olabilmesi için iki temel unsurun layıkıyla sağlanması gerekmekteydi: Üst düzey yöneticilerin seçilmesi ve eğitilmesi.

Orta Çağ'ın sonlarına doğru, Marmara'nın doğusunda kurulan ve Akdeniz havzasında gelişen Osmanlı Devleti de; aynı bölgede kurulan diğer pekçok devlet gibi üretim-tüketim dengelerinin korunması için askerî ve sivil üst düzey yöneticilere ihtiyaç duymuştur. Öte yandan Osmanlı Devleti Anadolu'daki diğer beyliklerden farklı olarak, Bizans yönüne fütühat gerçekleştirmekte, dolayısıyla yeni topraklar ele geçirmekte ve yeni halklar ile tanışmaktaydı. Şu halde hem toprakları büyüyen hem de demografik değişimler geçiren bu devletin; sağlam temellere oturabilmesi için sağlam yöneticilere ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeplerden ötürü, diğer bütün devletler gibi Osmanlı Devleti için de üst düzey yöneticiyi seçmek ve eğitmek konusu, devlet henüz kurulurken bile gündemde olmuştur. Osmanlı Devleti tarihi boyunca üst düzey yönetici seçiminde, yetiştirilmesinde farklı motivasyonlar kullanmıştır. Örneğin, kuruluş döneminde daha çok İlmiye sınıfından seçilen üst düzey yöneticiler klasik çağa gelindiğinde Seyfiye sınıfından ya da klasik Osmanlı eğitim kurumlarından olan Enderun Mektebinde yetişen kimselerden seçilmiştir. Yenileşmenin başlaması ve hükümet merkezinin yer

değiştirmesi ile üst düzey yönetici çıkarma avantajı Kalemiye sınıfına geçmiştir.[22] Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin üst düzey yönetici yetiştirme serüvenini izah etmek için; Osmanlıların da anlamlandırdığı biçimde klasik eğitimin tanımını ve yine klasik Osmanlı eğitim kurumlarının kendi arasındaki işbirliğini ve görev paylaşımını izah etmek gerekmektedir.

1.1.2. Eğitimin Tanımı

Eğitim nedir? Hangi amaçlar doğrultusunda yapılır? Eğitimin çıktıları nedir? Bu sorular, hemen hemen bütün medeniyetlerde sorulan ve tartışılan, buna mukabil farklı cevaplar verilen sorulardır. Eğitim, temel bir ihtiyaç olarak karşımıza çıktığı için, bu tartışmalar her dönem güncelliğini korumuştur.

Eğitim ile ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Türk Dil Kurumuna göre eğitim: *Çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme, terbiye"*[23] şeklinde tanımlanmıştır. Eğitim bilimcilerin tanımlarına göre; *bireyin davranışında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istedik değişme meydana getirme sürecidir*[24].

Toplumları ve bireyleri farklı kılan en önemli unsurlardan biri eğitimdir. İnsanoğlu, eğitim sayesinde kendini ve çevresini anlar, gayesini ve sınırlarını keşfeder, bu sınırları yine eğitim sayesinde aşar. Eğitim aracılığıyla, ürettiği değerleri ve ürünleri geleceğe aktarır ve bunların gelişimini sağlar. Bu anlamda, eğitim toplumların vazgeçilemez bir unsurudur.

Kasıtlı olarak istendik değişme sürecinde, eğitimin çeşitli işlevleri mevcuttur. Toplumsal, politik, ekonomik ve bireysel gelişimi artırmak gibi unsurlar eğitimin dört temel işlevi olarak sayılabilir. Toplumsal işlev olarak eğitim, toplumun devamlılığını ve birlikteliğini sağlarken, politik işlev olarak genel itibari ile var olan siyasi sisteme uygun bireyler yetiştirmektir.[25] Bir başka tanıma göre, eğitimin politik işlevi *"mevcut siyasal sisteme (devlet düzenine) sadakati sağlamak ve ülke için önderlerin seçimi ve eğitilmesi,"* olarak

---

[22] Bu çeşitli görüşler için bkz.: Cenk Reyhan, "Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve Seyfiyye Sınıfı: Vezir-i A'zâmlık Örneği", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM),* Sayı 31, 2012, s. 209-224.

[23] Güncel Türkçe Sözlüğü, "Eğitim", www.tdk.org.tr.

[24] Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme*, Meteksan Yayınları, Ankara 1991, s. 12.

[25] Güven Özdem, "Eğitimin Politik Temelleri", *Eğitim Bilimine Giriş,* Ed.: Hasan Basri Memduhoğlu, Kürşad Yılmaz, Pegem Akademi, Ankara 2009, s. 146.

özetlenebilir.[26] Politik işlevi açısından bakıldığında, eğitimin en temel amaçlarından biri; devletin devamlılığını sağlayacak üst düzey yöneticilerin seçilmesi ve eğitilmesini sağlamaktır. Bu sebeple eğitim ile politika arasındaki etkileşimin son derece kuvvetli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Öte yandan eğitimin yukarıda verilen tanımları ve işlevleri, eğitim tarihi bağlamında incelendiğinde; bu tanımların klasik eğitim anlayışını yansıttığı görülmektedir. Geleneksel eğitim, kültür aktarım sürecidir, disiplin temellidir, bilgi odaklıdır ve özellikle yetişkinlerin istediği doğrultuda alışkanlık geliştirmektedir; bu sebeple önceden belirlenmiş amaçları vardır.[27] Yukarıda kısaca izah edilen eğitim anlayışı çerçevesinde, Osmanlı klasik eğitim kurumları oluşmuş ve gelişmiştir. Bu eğitim kurumlarının çalışma programları, ders içerikleri ve ilerleme şekilleri incelendiğinde; tanıma ne kadar uygun olduğu görülür.

1.2. İslam Medeniyetinde ve İlk Müslüman Türk Devletlerinde Üst Düzey Yöneticilik ve Saray Okullarının Tarihsel Gelişimi

1.2.1. İslam Medeniyetinde Üst Düzey Yöneticiliğin Ortaya Çıkması

Hicret ile Medine'de İslam devletinin temelleri atılmıştır. Hem dinî, hem de siyasi lider olarak görülen Peygamber, devlet işlerinde ve askerî ve malî konularda ashabı ile istişareyi esas almıştır. Yetki ve sınır bakımından keskin çizgileri olan bürokratik yapılar görülmemektedir.

İslam tarihinde devlet tipi teşkilatlanmayı ilk defa Hz. Ömer döneminde görmekteyiz. Bu teşkilatlanmanın, fetihlerin tüm hızıyla devam ettiği, nüfusun ve devletin gelirlerinin her geçen gün arttığı dönemde bir ihtiyaç olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Örneğin, ilk divan teşkilatı bu dönemde görülmüştür. Hz. Ömer döneminde Suriye, Irak-İran ve Mısır fetihlerinden sonra fey[28] gelirlerinde büyük artış olmuştu. Ebû Hureyre'nin Bahreyn'den 500.000 dirhemlik bir vergi tutarını Medine'ye getirmesi ile bu büyük meblağın ne yapılacağı konusu gündeme gelmiştir. Bu ihtiyaç karşısında Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osman çeşitli fikirler sunmuşlardır. Bununla birlikte Velîd b. Hişâm b. Muğîre, Şam'da yapılan bir uygulamayı

[26] Güven Özdem, "Eğitimin Politik Temelleri", *Eğitim Bilimine Giriş,* s. 147.
[27] Kürşad Yılmaz, "Eğitimin Temel Kavramları", *Eğitim Bilimine Giriş,* Ed.: Hasan Basri Memduhoğlu, Kürşad Yılmaz, Pegem Akademi, Ankara 2009, s. 2.
[28] Fey, İslam devletinin gayri müslim tebaadan aldığı cizye, haraç ve ticaret malları vergilerinin ortak adıdır. bkz.: Mustafa Fayda, "Fey", *DİA*, Cilt 12, İstanbul 1995, s. 511.

anlatarak, oralarda divanlar bulunduğunu ve nasıl işlediğini anlatmış ve gerekli birtakım planlamalardan sonra çalışmalar başlamıştır.[29] Divanların o dönemdeki işlevlerine bakıldığında, halifenin emrinde bir kurum olarak yürütmeye yardımcı olduğu söylenebilir. Hz. Ömer döneminde ihtiyaca binaen kurulan bu divanlar, İslam toplumlarında "bürokrasinin", aynı zamanda bakanlık ya da sekreterlik kurumlarının ilk nüveleri ya da erken dönem örnekleri olarak görülebilir.[30] Buradan yola çıkarak Hz. Ömer döneminde de Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi istişarenin ve liyakatın ön planda olduğunu, fakat bir farkla, artık bürokratik bir sistemin kurulmaya başladığı gözlemlenebilir.

Halifeliğin Emevi hanedanına geçmesi ile beraber, İslam devletinin teşkilat yapısında gözle görünür değişiklikler başlamıştı. Öncelikle halifelik müessesi mutlak verasete dayalı bir hükümdarlık haline dönüşmüştü. Hz. Ömer döneminde özellikle üzerinde durulan Merkez ve taşra ayrımı, bu dönem daha da belirgin hale gelmiştir. Merkez teşkilatında, yüksek rütbeli görevliler veya üst düzey yöneticiler temayüz etmeye başlamıştır. Bu dönemde devlet güçlerinin hepsi halifenin elinde toplanmıştır. Bir üst düzey yönetici olarak "vezirlik" henüz tam olarak oluşmamıştır. Bununla birlikte, Muaviye döneminde hükümdarlık telakkisi değişmesi ve saray hayatının başlaması ile teşrifat kuralları oluşmaya başlamıştır. Teşrifat işlerini düzenlemek üzere Haciblik müessesesi oluşmaya başlamıştır. Haciblik görevinin hükümdara ya da halifeye yakınlığı bakımından önemli bir görevi vardır..[31] Emeviler döneminde sınırların genişlemesi, gelirlerin artması ve hükümdarlık telakkisinin değişmesi ile birlikte, Müslümanların hayatına saray hayatı da girmiştir. Böylece İslam medeniyetinde, henüz tamamıyla üst düzey yönetici yetiştirmek amacıyla olmasa da gelecekte bu amaca hizmet edecek olan saray okullarının ilk örnekleri oluşmuştur.

Üst düzey bir yönetici olarak vezirlik ile ilgili tartışmalar devam etse de, Vezirlik müessesinin, Abbasiler döneminde resmi bir statü kazandığı kabul edilmektedir. Bu dönem, vezirlik müessesenin oluştuğu dönemdir. Üzerinde daha çok durulan konu vezirlerin seçimi yönündedir. Abbasiler, çağının en ünlü ve üretken bilgi merkezlerine sahip olsalar da bu dönemde, henüz üst düzey yönetici eğitimi için ayrı kurumlar ya da içerisinde özel seçilen öğrencilerin bulunduğu saray okulları ihdas edilmemiştir.

---

[29] Bekir Gezer, *Kamu Yönetimi İlkeleri Açısından Hz. Ömer Dönemi Devlet İdaresi*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999, s. 48.
[30] Bekir Gezer, *Kamu Yönetimi İlkeleri Açısından Hz. Ömer Dönemi Devlet İdaresi*, s. 77
[31] İsmail Yiğit, "Emeviler", *DİA*, Cilt 11, İstanbul 1995, s. 95.

1.2.2. İlk Müslüman Türk Devletlerinde Üst Düzey Yönetici Eğitimi ve Saray Okulu Bağlantısı

Klasik dönem Osmanlı siyasi düşüncesinin temel eserleri incelendiğinde hemen hemen hepsinin, kendilerinden önce mevcut üç temel siyasi düşünceden etkilendiği söylenebilir. Bunlardan birincisi; Selçuklu dönemi vezirlerinden Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'sidir. İkincisi; Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'idir. Bu ikisi eski Hint, İran ve eski Türk siyasi düşüncesini barındırır. Üçüncüsü; Eflatun ve Aristo'nun fikirlerine dayanan, El-Kindî'nin risalelerini, Farabi'yi de içeren, İslam sentezinden oluşan Müslüman Arap düşüncesidir.[32]

Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'si ve Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'i Osmanlı siyasi düşüncesini derinden etkilerken, aynı zamanda ilk Müslüman Türk devletlerinin üst düzey yönetici ve almaları gereken eğitim ile ilgili de kritik bilgiler vermektedir.

Nizamülmülk, devrinin pek çok önemli olayını ya doğrudan etkileyen ya da aktif bir gözlemci olarak yirmi dokuz yıl Büyük Selçuklu Devleti'nde vezirlik yapmıştır.[33] Kendinden sonra gelecek pek çok Müslüman Türk devletinin siyaset felsefesini etkileyecek olan *Siyasetname* adlı eserini, Sultan Melik Şah'ın emrine binaen yazdığını beyan eder.[34] Eserinde sultanın, vezirlerin ve diğer devlet görevlilerinin nasıl olması gerektiği hakkında çeşitli tavsiyelerde bulunmuş, bunları çeşitli ibretlik hikâyeler ile detaylandırmıştır. Bununla birlikte 11. yüzyılda Müslüman Türk devletlerinin saray teşkilatı portresine oldukça canlı örneklerle yer vermiştir.

Nizamülmülk kitabının 27. faslında, sultanın özel işlerini gören saray görevlileri hakkında bilgi vermiştir. Bu bilgiyi aktarırken de tarihi bir süreç çizmiştir. Nizamülmülk: "*Buna mukabil âbdâr, silâhdâr, şarabdâr ve câmedâr yahut hacibliğe yahut emirliğe yükselmiş gulamlar gibi dergâhta istihdam edilenlerin bazısı tespit edilip her gün huzurda hazır bulunmaları; her gün visâktan belirlenen sayının nöbet tutması sağlanarak aynı uygulama havas için de yapılarak yığılmanın önüne geçilmiş olur. Öte yandan diğer gulâmların satın alındıkları günden yaşlılık dönemlerine kadar eğitimlerine olsun terfilerine olsun kadim*

[32] Ahmet Yaşar Ocak, *İslam'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 154-155.
[33] Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk'ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na Hizmetleri", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Konya 2018, s. 5.
[34] Nizamülmülk, *Siyasetname*, Çev.: Mehmet Taha Ay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s. 3.

zamanlardan beri azami özen gösterilirken günümüzde bu usule riayet edilmemektedir. Biz efendimizin bu durumdan haberdar olmaları ve kitabın hedefine ulaşması için konuya bir nebze temas etmekle iktifa ettik."[35] şeklinde aktarmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken birkaç terim vardır ki, istihdam edildikleri görevlerin konumuzla irtibatı bakımından, bunların başında "*gulâm*" gelmektedir.

Gulâm, en genel itibariyle, *"eski İslam devletlerinde orduda, idarede ve sarayda çalıştırılmış köle ve esirler"*[36] şeklinde ifade edilebilir. Fakat bu tanım, gulâmın hem tarihi rolü hem de İslam devletinde çok geniş bir coğrafyada görülmüş olması bakımından çok yetersiz kalmaktadır. Gulâm ve ifade ettikleri, önemine binaen, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alınacaktır.

27. fasılda aktarıldığına göre, Selçuklu sarayında sultanın günlük hizmetlerini sağlayan, satın alınma yolu ile saraya giren, eğitim gören, kademe atlatılan bir sistem var. Öte yandan bu sistemin yeni bir sistem olmadığı, Melik Şah döneminden önce de uygulanmış olduğu aktarılmaktadır. Gulâm meselesine az da olsa 27. fasılda değinen Nizamülmülk, 28. fasılda bu konuyu tafsilatlı bir şekilde ele almıştır. 28. faslın başlığı *"Saray Gulâmlarının Terfîi ve İşlerinin Tanzimine Dairdir"* şeklindedir. Nizamülmülk bu fasılda uzun uzun saray gulâmlarının; kademesine göre nasıl giyinmesi gerektiği, sırasıyla hangi kademelerde görev yapabileceği, bu kademeleri kaç yılda doldurabileceği hakkında malumat vermiştir. Bu faslı önemli kılan unsurlardan biri, henüz faslın başında gulâm uygulamasının kökeni ile ilgili aktarılan bilgidir. Nizamülmülk faslın başında: *"İmdi, Sâmânîyân zamanında gulâmlarla ilgili olarak uygulanmakta olan güzel bir âdet var idi. Gulâmın bulunduğu hizmetin ölçüsü, kabiliyet ve liyakati nispetince tedricen payesi yükseltilmekteydi."*[37] şeklinde bir bilgi aktarır. Nizamülmülk saray gulâmlarının bir tasnife tabii tutulmasını ve bunun temel ilkesini aktarıyor. Bununla birlikte Nizamülmülk'e göre gulâm uygulaması Samanîler'de[38] oldukça kâmil bir biçimde uygulanmaktaydı. Sâmânîlerin bölgede tesis ettikleri nizâm devletin çöküşünden sonra

[35] Nizamülmülk, *Siyasetname*, s. 149.
[36] Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", *DİA*, Cilt 14, İstanbul 1996, s. 178.
[37] Nizamülmülk, *Siyasetname*, s. 151.
[38] Samanîler (819-1005), Abbasîlerin etkinliği azaldıktan sonra, Abbasî toprakları üzerinde kurulan devletlerden biridir. Samanî hanedanı 819 yılında, Fergana şehrinde vali olarak siyaset sahnesinde görülmüş, daha sonra esas itibariyle Horasan ve Mâverâünnehir'de hüküm sürmüş bir İranlı hanedandır. Samanîler aynı coğrafyayı paylaşmasından ötürü, Türkler ile sürekli temasta olmuşlardır. Abbasîler ve öteki İslam devletlerinin asker kaynağının büyük bir bölümün Mâverâünnehir bölgesinden sağladığı düşünüldüğünde; Samanilerin ordu devlet teşkilatı içerisinde gittikçe artan bir nispette Türklerin görüldüğü aşikardır; bkz.: Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 2-3.

da devam etmiştir. Daha sonra bölgede kurulan Gazneli, Karahanlı ve Selçuklu devletleri, Sâmânî devlet teşkilatından etkilenmiş ve örnek almışlardır.[39] Böylece Abbasîler döneminden itibaren işlevsel hale gelen vezirlik, haciplik, devlet teşkilatı, saray teşrifatı gibi kavramlar; Samanîlere ve oradan Selçuklulara aktarılmıştır.

Nizamülmülk, fasılın ilerleyen bölümünde saray teşkilatı ve üst düzey yöneticilik arasındaki bağlantıyı net bir biçimde ortaya koyan şu ifadeyi kullanıyor: *"... İşte böyle her sene makam ve mevkii, emrindekilerin sayısı ve derecesi hayl-başı olana dek yükseltilirdi. Liyakat, maharet ve cesareti, önemli meselelerin üstesinden gelişi, hamiyeti ve hünkâra bağlılığı herkesçe tasdik olunsa bile otuz, otuz beş, kırklarına varmadıkça kendisine vilayet idaresi yahut başka devlet işi verilmezdi.*[40] Kabiliyetleri herkes tarafında biliniyor olsa da, saray içerisindeki eğitimi tamamlanmadan ya da öngörülen süre tamamlanmadan her hangi bir sorumluluğun verilmediği burada aktarılmıştır. Nitekim bundan hemen sonra; Alptigin'in bir gulâmı usullere riayet etmeden atayışı ve hacibinin buna nasıl karşı çıktığını anlatır.[41]

Nizamülmülk'ün bu örnekleri üzerinden, ilk Müslüman Türk devletlerinde üst düzey yönetici yetiştirmek amaçlı saray okullarının bulunduğu, bu okullarda hem sultana hizmetin hem de devlet işlerinin öğretildiği, bu okulların geçmişinin Abbâsilerden hemen sonrasına dayandığını söylemek mümkündür. Bu tezi güçlendirecek başka bir eser ise, yine kendinden sonraki pek çok Müslüman Türk devletlerini etkileyecek olan, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eseridir.

Yusuf Has Hacip, *Kutadgu Bilig*'ten öğrenildiği kadarıyla en erken 1007-1008 ile en geç 1017-1018 tarihleri arasında doğduğu kabul edilebilir. Memleketi Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nın başkenti olan Balasagun (Kuz Ordu)'dur.[42] *Kutadgu Bilig*'de işaret edildilği üzere Yusuf Has Hacib gibi "hâcib" unvanını haiz kişiler, bu unvana ancak gulâm sınıfı mensubu Türkler arasından yükselerek ulaşabilirlerdi. Dolayısıyla *Kutadgu Bilig*'de Yusuf'un asil bir aileye mensup ve dili de buna göre diye tarif edilmesini, onun Müslüman olmamış asil bir Türk ailesinin çocuğu iken esir alınıp Müslümanlığa döndürülerek, hakanlığın gulâm

[39] Erkan Göksü, "Târîh-i Güzîde'ye Göre Sâmânîler", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi,* Yeni Seri Cilt 4, Sayı 2, Ankara 2011, s. 151.
[40] Nizamülmülk, *Siyasetname*, s. 152.
[41] Nizamülmülk, *Siyasetname*, s. 152.
[42] Ömer Soner Hunkan, "Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig'de Elçilik Mansıbı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* Cilt 13, Sayı 4, Ankara 2016, s. 103.

sınıfına dâhil edildiği şeklinde yorumlanabilir.[43] Yusuf Has Hacib, gençlik yıllarından itibaren Türk devlet teşkilatı içerisinde önemli görevlerde bulunmuş ve tecrübe sahibi olmuştur. Deneyimlerinden yola çıkarak, toplumu meydana getiren bireyler ile bunların toplumdaki yerlerini ve görevlerini belirtme yoluna gitmiştir. Eserinde birleştirici, toplayıcı yönü ağır basar. *Kutadgu Bilig*, her ne kadar tüm topluma hitap eden bir siyasetname olsa da; olay örgüsü Hükümdar (*Kün-Toğdı: Gündoğdu, Hakan*), Vezir (*Ay-Toldı: Dolunay*), Vezirin Oğlu (*Ögdülmiş: Övülmüş*), Vezirin Akrabası (*Odgurmuş: Uyanmış*) gibi karakterlerin etrafında kurulmuştur.

Yusuf Has Hacip, devlet yönetimi ve siyaset felsefesini işleyerek ahlaki öğütler verirken, döneminin bir portresini de ortaya koymuştur. Kitap, seksen beş ana bölüm ve sonradan eklediği üç kısa bölüm ile toplam seksen sekiz bölümden ya da diyalogtan oluşur. Öğütler, yukarda bahsedilen karakterlerin diyalogları esnasında aktarılmıştır. Bunlarla birlikte Yusuf Has Hacip, hem saray teşkilatı hakkında hem de bununla bağlantılı olarak üst düzey yönetici eğitimi ile ilgili pek çok bilgiyi de aktarmıştır.

Kitabın *"Ögdülmüş Odgurmış'a Beylere Hizmetin Töresini, Özelliğini Söyler"* adlı 27. bölümü şu şekilde başlar:

"İki türlü olur bu hizmetli kişi, hizmetle ilerler günden güne işi;
Biri çocukken hizmete girer, böylece büyüdüğünde işe bağlanır;
İkisinden daha iyi olanı şudur, küçükten hizmete girip gönlünü ezmektir"[44]

Yusuf Has Hacib hizmet edecek kişinin, küçük yaşta eğitimine başlanmasının daha uygun olacağını beyan etmektedir. Zaten kitabının muhtelif yerlerinde, farklı konular içerisinde, etkili bir eğitimin küçük başlaması gerekliliğini aktarmıştır.

"Küçükten öğret oğula bilgi, küçükten öğrenen bilir her işi"[45]
"Küçükken oğlunu başıboş bırakırsa baba, oğulda günah yok babadandır cefa"[46]
"Diğer bir sebep çocuk bilgi isterse, küçükten başlamalı öğrenmeye;
İnsan küçükken bilgi öğrenir, büyüyünce bundan ötürü dileğine erişir"[47]

[43] Ömer Soner Hunkan, "Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig'de Elçilik Mansıbı", s. 104.
[44] Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev.: Ayşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015; Bundan sonra Kutadgu Bilig metninden yapılacak alıntıların atıfları, künyesi verilen eserin çevirisi esas alınmak suretiyle, beyit numaraları verilerek yapılacaktır; *Kutadgu Bilig:* 4031-4033.
[45] *Kutadgu Bilig:* 1493.
[46] *Kutadgu Bilig:* 1224.
[47] *Kutadgu Bilig:* 1822-1823.

Yusuf Has Hacib devamla beylere -yani hükümdara- hizmet edenlerin -yani gulâmların- hizmet içerisindeyken neler yapması gerektiği ile ilgili öğütler[48] verdikten sonra, eğer hizmetlerinde devamlı ve başarılı olursa kademesinin ilerleyeceğini ve nerelere ulaşabileceğini bildirir.

"Bu türlü hizmet ederek yaranırsa kişi, kutu günden güne artar;
Kimine takım verilir olur takımbaşı, kimi at aygır üzerinde olur ilbaşı;
Kimi subaşı kimi hacib, kimi hakanın sözünü açtığı katip;
Kimine danışmanlık gelir, saray danışmanı olur, kimi ulu danışman adını alır;
Kimi inanç bey, kimi tigin bey, kimi çağrı bey, kimi köley beyi, kimi ünlü bey;
Kimi yabgu, yuğruş olur, il bey, kiminin unvanı eşi olmayan er-ögi;
Buraya kadardır hizmetlilerin unvanı, bundan sonra yoktur yükselecek yerleri"[49]

Yusuf Has Hacib'in yukarıda saymış olduğu bütün görevler, Müslüman Türk devletlerinde bulunan üst düzey yöneticilik pozisyonlarıdır. Kendisi de saray okulundan yetişmiş ve Ulu Hacibliğe yükselmiş olan Yusuf Has Hacib, saray okulunda hizmet beceresi ve liyakati tasdik edilenlerin yöneticilik yapabileceğini vurgulamıştır.

1.2.3. Üst Düzey Yönetici için İnsan Kaynağı Sağlamak: Gulam Sistemi

Hem Yusuf Has Hacib'in hem de Nizamülmülk'ün üzerinde ihtimamla durduğu *gulâm* kavramını burada açıklamak faydalı olacaktır. "Gulâm" kelimesi *Kamus-ı Türkî*'de *"oğlan, erkek çocuk, köle, bende"*[50] şeklinde açıklanmıştır. Genel anlamıyla *gulâm*, *"eski İslam devletlerinde orduda, idarede ve sarayda çalıştırılmış köle ve esirler"*[51] şeklinde ifade edilebilir. Çeşitli İslam ülkelerinde bu anlamı karşılayacak farklı kelimeler kullanılmıştır; bazı Arap bölgelerinde *memlûk*, Kuzey Afrika'da *abid (tekili abd)*, Endülüs Emevileri'nde *sakalibe* gibi kelimeler[52]. Bu kelimeler, statü olarak her ne kadar *'köle'* veya *'esir'* olarak nitelendirilse de içerik olarak bu anlamdan uzaktır. Gulâmlar, belli kriterler çerçevesinde satın alınarak veya toplanarak; sistematik bir askerî eğitime tabii tutularak; profesyonel asker veya idareci olarak yetiştirilmektedir. Bu süreçten geçen gulâmlar, kabiliyeti ve liyakati nispetince orduda, sarayda

[48] Bkz.: *Kutadgu Bilig:* 4038-4062.
[49] *Kutadgu Bilig:* 4063-4070.
[50] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 968.
[51] Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", *DİA*, Cilt 14, İstanbul 1996, s. 178.
[52] Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk Sistemi", *Türkler*, Cilt 5, Ed.: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 320.

ve devletin üst düzey yöneticilik pozisyonlarında görevlendirilmektedir.[53] Böylece, gulâm sistemine dâhil olmuş herhangi bir kimse, belirlenen merhaleleri başarıyla tamamlandığında bir yönetici olarak kölelikten tamamen ayrılır.

Gulâmların tedariki konusu, farklı devletlerde farklılık gösteriyor olsa da umumiyetle; savaş esirlerinden, para veya ticaret karşılığı ya da miras gibi usullerle temin edilmiştir. Fakat bu usullerden ziyade saray okullarında, sultanın dizinin dibinde yetişmiş bir gulam daha gözde ve daha önemlidir.[54] Bunun temel sebebi, yukarıda *Kutadgu Bilig* ve *Siyasetname'*de bahsedildiği üzere; henüz küçük yaşta kaide ve kurallarla yetişerek efendisine tam bir liyakatle bağlı olabilmesinin sağlanabilmesidir.

1.2.4. İslam Medeniyetinde ve İlk Müslüman Türk Devletlerinde Saray Okullarının Tarihsel Gelişimi

İslam medeniyetinde "gulâm" adı verilen geleneğin, Bizans ve Sasani devletlerinde benzer bir uygulama ile görüldüğü bilinmektedir. Buna benzer bir gelenek vardı.[55] Bunun ilk izlerini Emeviler döneminde görmek mümkündür. Muaviye b. Ebû Süfyan'ın Basra valisi ve kumandanı olan Ubeydullah b. Ziyâd 674 yılında Buhara seferinden dönerken beraberinde 2.000 okçudan meydana gelen bir Türk Birliği getirerek Basra'ya yerleştirmiştir.[56] Burada şunu ifade etmek gerekir ki; Türkler, Emeviler ve Abbasiler gibi devletlerde gulâm sisteminin en önemli insan kaynaklarından biriydi. Hatta insan kaynağını beyaz ırktan olan, Kafkaslar ve Orta Asya steplerinden gelen ve genel olarak Türk diye adlandırılan kavimlerden almak önemli bir esas olarak görülmekteydi.[57]

Abbasiler ise; Horasan'daki Tahîrîlerden ve Samanîlerden, halifelik sarayında istihdam edilmek üzere Türk esirleri kabul etmiştir. Nitekim daha önce de Horasan valisi Abdullah b. Tahir haraç dâhilinde Oğuzlardan 2.000 esir yollamıştı.[58] 750 tarihinden sonra Horasanlılar hemen hemen iki nesil boyunca Abbasi ordusunun en önemli birlikleri olarak hizmet verdiler. Merkezî hükümetten ücret ve maaş alan muntazam, dinamik ve profesyonel kuvvetler durumundaydılar.[59]

---

[53] Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası: Gulâm ve İktâ,* Kronik Kitap, İstanbul 2017, s. 14.
[54] Erkan Göksu, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Gulâm Eğitimi ve Gulâmhâneler", *Nüsha*, Sayı 24, 2007, s. 66
[55] Ramazan Şeşen, *Salahaddin Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987, s. 238.
[56] Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", s. 178.
[57] Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk Sistemi", s. 320.
[58] Mustafa Zeki Terzi, "Gulâm", *DİA*, Cilt 14, İstanbul 1996, s. 180
[59] Süleyman Kızıltoprak, "Memlûk Sistemi", s. 322

Eyyûbilerde de benzer bir gulâm ya da memlûk sistemi görmekteyiz. Nûreddîn Zengi, Salâhaddîn'in babası Eyyûb'un döneminde memlûk sayısının 5.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Memlûklar ayrıcalıklarını ve sayısal üstünlüğünü Salâhaddîn döneminde de sürdürmüşlerdir. Salâhaddîn'in ölümünden sonra devletin siyasetinde çok etkin rol oynayacaklar ve hatta 12. yüzyılın ortalarından itibaren devlet tamamıyla memlûklerin eline geçecekti.[60] Bununla birlikte, Eyyûbi saray teşkilatının en büyük görevlilerden olan, *Üstâzüddar (Üstâdar)* adıyla bilinen saray ağasının görevleri içerisinde saraydaki memlûkların eğitimi ve yetiştirilmesi de vardı.[61] Bu bilgiyle beraber, Eyyûbiler döneminde gulâm ya da memlûk yetiştiren bir saray okulunun varlığını söylemek mümkündür. İbn Bîbî'nin kaydına göre Diyarbakır Eyyûbi Meliki Salih'in sarayının bir bölümünde *"gulâmhâne"* bulunmaktaydı. Bu, gulâmhaneler ile ilgili ilk kayıt olarak karşımıza çıkmaktadır ve tarihi bir öneme sahiptir.[62]

Emeviler ve Abbasilerde görülen gulâm/memlûk sistemi daha çok ordu temelliydi. Satın alınan, yetiştirilen memlûklar orduda istihdam edilmekteydi. Eyyûbiler, ordu istihdamının yanında saray okulu ile sistemi daha da genişletmiştir. Fakat Gulâm sistemi ve bu sistemin bir çıktısı olarak üst düzey yöneticilik hakkında kayda değer gelişmeyi Samanîler zamanında görmekteyiz.

Samaniler hem Abbasîler gibi köklü bir devletin teşkilat mirasından faydalanmış hem de bölgedeki insan kaynağı ve esir ticaretini doğru değerlendirmiştir. Samanîlerin de ordularında gulâmlardan oluşan eğitimli askerler olduğu bilinmektedir. Fakat daha da önemlisi Samanîler, hem ordu hem de saray ve hükümet işleri için gulâm yetiştirmede çok önemli gelişmeler katetmişlerdir. Nitekim daha önce yukarıda da bahsedildiği üzere, Nizamülmülk'ün kitabının *"Saray Gulâmlarının Terfii ve İşlerinin Tanzimine Dairdir"* başlıklı 28. Faslında, gulâmlar ile ilgili atıf yaptığı dönem Samanîler dönemini işaret etmektedir.[63] Fasılın ilerleyen bölümünde hangi gulâma, hangi şartlar altında, hangi devlet işinin verileceğini belirtilmektedir. Nizamülmülk bu kayıt ile açıkça ortaya koymaktadır ki; Samanîler döneminde sarayda bulunan, çeşitli eğitimleri ve talimleri olan bir saray okulu mevcuttur. Bu saray okulundan çıkanların bir bölümü ise üst düzey yöneticiliklere tayin olmaktadır. Buna en önemli örnek Samanî

[60] Ramazan Şeşen, *Salahaddin Eyyûbî ve Devlet*, s. 238-239.
[61] Ramazan Şeşen, *Salahaddin Eyyûbî ve Devlet*, s. 212.
[62] Erkan Göksu, *Selçuklu'nun Mirası: Gulâm ve İktâ,* s. 85.
[63] Nizamülmülk, *Siyasetname*, s. 151; Burada fasıl *"İmdi, Sâmânîyân zamanında gulâmlarla ilgili olarak uygulanmakta olan güzel bir âdet var idi."* şeklinde başlar.

sarayındaki başhâciblik vazifesidir. Samanîler bâşhaciblik vazifesine büyük önem atfetmişlerdir ve bu göreve gulâmlar, bilhassa Türk gulâmlar getirilmiştir. Haciblikten sonra kendilerine askerî ve idarî büyük vazife ve memuriyetler, tantanalı unvanlar verildiği bilinmektedir.[64]

Aynı bölgede kurulmuş bir başka devlet olan Karahanlılar, 10. ve 11. yüzyıllarda, Müslüman Türk devletlerinde saray okulu, gulâm sistemi hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Bunun en büyük sebebi Yusuf Has Hacib'tir. Yusuf, Karahanlı sarayında has hacib olmuştur. *Kutadgu Bilig*'inde tüm insanlığa aktardığı deneyimlerini bu sarayda yaşamıştır.

Karahanlılarda gerek hükümdarın gerekse diğer ileri gelenlerin şahıslarına ait oğlanlardan oluşan muhafız birliklerinin, bir başka söyleyişle onlarda gulâm sisteminin başlangıcı hakkında kesin bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Fakat yapılan araştırmalara göre; Satuk Buğra Han döneminden bu yana kullanılan bazı ifadeler incelendiğinde, Karahanlılarda bu sistemin epeyce eski olduğu ifade edilebilir.[65] Bu gulâmların orduda ya da muhafız birliklerinin dışında sultanlara hizmet etmek ya da üst düzey yönetici olarak istihdam edilmek üzere alınanlarının sarayda eğitildiği açıktır.

Samanîlerin topraklarında, bir gulâm olan Alptigin ve onun damadı tarafından temeli atılan Gazneli Devleti'nde[66]; *gulâmân-ı has, gulâmân-ı dergâh* gibi tabirlerle ifade edilen gulâmların varlığı bilinmektedir. Merkezde bulunan bu gulâmlar doğrudan doğruya sultanın şahsına bağlıdırlar; saray görevlileri ve *ümera* adı verilen üst düzey yöneticiler bunlar arasından yetişir.[67] Gaznelilerde gulâmlar hem sarayda ikamet etmekte hem de eğitim görmekteydiler. Gazneli Devleti hakkında çok geniş bilgilere ulaşabilecek Tarih-i Beyhakî'de; çok kısıtlı olarak saray gulâmlarının kademe atlamalarını ya da silsile-i meratibi hakkında bilgi edinilebilir. Gazneli Sarayında -Nizamülmülk'ün bahsettiği ile tıpatıp uymasa da- *devatdar, hazinedar, ahur salar* gibi görevlilerin ordu kumandanlıklarına kadar yükselmeleri, gulâmların silsile-i meratib

[64] M. Hanefi Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler: Devlet ve Saray Teşkilatı*, Araştırma Yayınları, Ankara 2002, s.184.
[65] Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 197.
[66] Nizamülmülk, *Siyasetname*, s. 163, 166.
[67] M. Hanefi Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler: Devlet ve Saray Teşkilatı, s. 206.*

mucibince yükseldiğini göstermektedir.[68] Gaznelilerde gulâmların, orduda istihdam edilmeleri ile birlikte, sarayda da istihdam edilerek sultanın hizmetlerini gördükleri çok açıktır.

Saray okullarının ya da Gulâmhanelerin en gelişmiş örneklerini Selçuklular döneminde görülmektedir. Hakikaten Selçuklular döneminde, hem teşkilat bakımından hem de işlev bakımından büyük gelişmeler kat eden gulâm sistemi ve gulâmhaneler, kendisinden sonra kurulan Türk devletlerine de örnek olmuşlardır. Geniş bir saray teşkilatına sahip Selçuklularda, saray teşkilatı mensupları doğrudan doğruya sultanın şahsına bağlı olarak hizmet ederlerdi. Bu saray teşkilatı mensupları içerisinde bulunan *Büyük Hacipler, Üstâd üd-dar, Abdâr, Emir-i Hares (Silahdâr), Çaşnigir, Şarabdâr, Câmedar, Bazdâr* gibi saray görevlileri[69] hakkında *Kutadgu Bilig*'de[70] ve *Siyasetname*'de[71] görev tanımları belirlenmiş ve bunların gulâmlardan olduğu bildirilmiştir.

Tüm bu örnekler ışığında şu hakikat ortaya çıkmaktadır ki; gulâm sistemi veya bunun bir benzeri Orta Çağ'ın en güçlü devletlerinden Bizans ve Sasaniler'de görülmüş, bu uygulama İslam devletlerinde de gelişerek devam etmiştir. Gulâm sistemi özellikle Maveraünnehir bölgesinde kurulan Müslüman Türk devletlerinde esas unsurlardan birini teşkil etmiş ve bölgede kurulan her yeni devlet aldığı mirası geliştirerek kendinden sonraki devlete bırakmıştır. Kayıtlara göre bu mirasın ilk kez sistemleştiren Samanîler, bölgede kurulan diğer devletleri de etkilemiş, Büyük Selçuklu sarayına ve nihayet Türkiye Selçukluları sayesinde Anadolu'ya taşınmıştır.

Selçuklu saraylarının gelişmiş bir gulâm sistemine ve gulâmhane yapısına sahip olması, Selçuklularının kültürel mirasını devralacak devletin sistemini de doğal olarak etkileyecekti. Bu açıdan bakıldığında, başlangıcı ya da sistemin esas sahibinin saptanamadığı kadar eski olan gulâm sistemi, siyasi ve kültürel bir miras olarak özellikle Müslüman Türk devletlerinden birbirine geçerek Türkiye Selçuklularına kadar gelmiş ve Osmanlılarda Yeniçeriler ve saray kölelerinin ortaya çıkmasına ilham kaynağı olmuştur.[72]

---

[68] Güller Nuhoğlu, *Gaznelilerde Devlet Teşkilatı,* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 1995, s. 312.
[69] Bkz.: Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi, s. 170.*
[70] *Kutadgu Bilig:* 2345 vd., 2528 vd., 2672 vd., 2743 vd., 2828 vd., 2883 vd.
[71] Nizamülmülk, *Siyasetname*; yirmi yedinci fasıl s. 149, otuzuncu fasıl s.171, otuz birinci fasıl s 173.
[72] Speros Vryonis Jr., "Selçuklu Gulâmı ve Osmanlı Devşirmesi", *Söğütten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der.: Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Mayıs 2005, s. 518.

Osmanlılar da mirasını devraldığı Türkiye Selçukluları gibi orduya asker ya da komutan, saray görevlisi ve üst düzey yönetici yetiştirme amaçlı olarak gulâmlara başvurmuştur. Osmanlılarda, özellikle üst düzey yönetici eğitimi konusunda gulâm sistemi ve gulâmhaneler çağının ihtiyaçlarına göre farklılık göstermiştir. Örneğin, Osmanlılar da gulâm kelimesini kullanmıştır, fakat bununla birlikte kendi terminolojisini de oluşturmuştur. Osmanlılar gulâmlara "kul" veya "kapıkulu" adını vermiştir. Kendinden önceki devletlerde görülen saray okullarının adı umumiyetle gulâmhane olsa da Osmanlılar, bu kadîm müesseseyi içerik, eğitim, mimarî gibi alanlarda geliştirerek "Enderun" adını vermiştir. Bu sebeple, Enderun Sistemi veya Enderun Mektebine üst düzey yönetici eğitimi açısından bakıldığında, kökleri çok eskiye uzanan bir yapı olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu köklü müessese Osmanlıların elinde zamanla klasik formunu alarak, İslam medeniyet tarihindeki en *kâmil* örnek olarak yerini alacaktır. Öte yandan eğitim müesseseleri içerisinde üst düzey yönetici eğitimi gibi en kritik vazifelerden birini gören yegâne kurum olması açısından fevkalade öneme sahiptir.

1.3. Klasik Osmanlı Eğitim Kurumları

Eğitim alanında devletin liderliği ve sorumluluğu geleneği, Türk tarihinin ilk yıllarında gelişmeye başlamıştır. Hem Selçuklu döneminde hem de Osmanlı döneminde devletin eğitim kurumlarının gelişmesinde katkısı çok büyük olmuştur. Bunun en temel nedeni, Türk devletlerinde eğitim kurumlarının tarih boyunca önemli ve saygıdeğer yerler olarak düşünülmesidir. Osmanlı toplumunda, eğitim kurumları sadece sosyal barışı ve ahengi kolaylaştırmakla kalmamış, aynı zamanda medeniyetin gelişmesinde etkili rol oynamıştır. Eğitim kurumları kamu görevlilerinin ve ordu personelinin başlıca yetişme kaynağı olmuştur.[73]

Anadolu'da Selçuklu hâkimiyetinin sonlandığı, Marmara'nın doğusunda Osmanlı hâkimiyetinin başladığı 14. yüzyılın ilk evresinde; Anadolu'daki diğer Türk devletlerinin eğitim müesseseleri olan medreseler devam etmekteydi. Bununla birlikte henüz yeni kurulan Osmanlılar da yeni eğitim müesseseleri inşa etmekteydi.

Osmanlılar döneminde ilk medrese İznik'in fethinden sonra Orhan Gazi döneminde kurulmuştur. Bu medreseye, o dönem için oldukça yüksek bir maaş ile Davud-ı Kayserî müderris seçilmiştir. Buraya Davud-ı Kayseri gibi önemli bir müderrisin hem de oldukça

[73] Yahya Kemal Kaya, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz,* Nüve Matbaası, Ankara 1977, s. 63

yüksek bir maaş ile atanması, ders programına Kelam yani İslam felsefesi konulması; bu eğitim müessesine verilen önemi göstermektedir.[74] İznik'in fethinden sonra Bursa'da da camiler ve medreseler yapılmış ve buraya vakıflar bağlanmıştır.[75]

Devletin henüz kurulduğu dönemlerde eğitim müesseseleri, bizzat sultanlar tarafından kurulmakta ve geliştirilmekteydi. Devletin sınırları genişledikçe, başta başkentlerde olmak üzere medreseler gelişerek, sayıları artmaktaydı. Bu gelişimi müderris yevmiyelerinden anlamak mümkündür. Sınırların genişlemesi ile beraber, nüfus yoğunluğu da artmaktaydı. Öte yandan bir ayağı Rumeli'de, bir ayağı Anadolu'da olan bu devletin; eğitim müesseselerini hem çeşitlendirmesi hem de nicelik olarak çoğaltması gerekiyordu. Bu eğitim müesseseleri sivil alanda ve askerî alanda eğitim verecek kurumlar şeklinde örgütlenmiştir.

Kuruluşundan itibaren gördüğümüz eğitim müesseslerinin inşası, devletin son bulduğu döneme kadar devam etmiştir. Klasik Osmanlı eğitim kurumları, özellikle Fatih döneminden itibaren klasik formunu almış, 16. ve 17. yüzyıllarda en olgun örneklerini vermiştir. 18. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, devletin diğer kurumları ile paralel olarak eğitim müesseselerinde de yenileşme ihtiyacı ortaya çıkmıştı.

Osmanlı devleti klasik çağında eğitim müesseselerini; sıbyan mektepleri, medreseler ve saray mektepleri olarak üçe ayırmak mümkündür. Eğitimin ilk basamağı olan sıbyan mekteplerinde Kur'an okuma, namaz surelerini öğrenme ve yazı yazma eğitimi verilirdi. Bu bakımdan, sıbyan mekteplerinin diğer mekteplere göre daha iptidai olduğu ifade edilebilir. Medreseler dinî eğitim veriyorlardı ve genel olarak halktan kimseler tercih ediyordu. Sarayların uhdesinde bulunan okullar ise daha çok ordu, hükümet ve padişah hizmetlerinde çalışacak memurların yetiştiği kurumlardı.[76] Bu temel kurumların dışında eğitim veren askerî ya da sivil bazı başka kurumlar da vardı. Askerî okullara örnek olarak Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağını, Mehterhaneyi sayabilmek mümkündür. Sivil anlamda, özellikle bazı küçük dereceli memur veya kâtip yetiştirmek için eğitim veren kurumlar vardı; Bab-ı Âli veya Bab-ı Fetva bünyesinde bulunan kurumlar gibi. Fakat bu kurumlar, belli bir plan ve program dâhilinde ve belli bir kitle ile eğitim veren yerler değildir. Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı eğitim veren askerî kurumlardır, fakat sıbyan mektepleri veya medreseler gibi eğitim müessesi özelliği taşımaz.

[74] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 522.
[75] Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 130.
[76] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 1.

Bab-ı Âli veya Bab-ı Fetvada bulunan kurumlar ise bir mektepten ziyade usta-çırak ilişkisi ile mesleki bir aktarım sağlar. Bu sebeplerden ötürü eğitim-öğretim kurumlarından sıbyan mektepleri, medreseler ve bu çalışmanın ana unsuru olan saray mektepleri incelenecektir.

1.3.1. Sıbyan Mektepleri

Sıbyan mektepleri eğitim-öğretim müessesinin ilk kademesidir. Bu sebepten ötürü "Osmanlı dönemi ilköğretim kurumları" adı verilebilir.[77] Fakat bu işlevsel benzerlik, bu iki kurumun benzer olduğu anlamına gelmez. Sıbyan mekteplerinde öğrenim görülen yaş seviyesi ile bugün ilköğretim kurumlarında öğrenim görülen yaş seviyesi uyuşuyor olsa da eğitim usulleri ve içerikleri bakımından birbirinden oldukça farklıdır.

Osmanlılar, sıbyan mektebi kültüründe kendilerinden daha önceki Müslüman Türk devletlerden etkilendiler; dolayısıyla bu kültürü de devam ettirdiler.[78] Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Türkî* adlı lügatinde, *"Mekteb-i Sıbyan; küçük çocuklara mahsus mekteb, mekteb-i iptidai,"* şeklinde ifade edilir.[79] Öğrenciler çoğunlukla altı-yedi yaşlarında başlar on üç-on beş yaşlarına kadar devam ederlerdi.[80] Sıbyan mektepleri, hayırsever kimseler tarafından çoğunlukla mahalle camii veya mescitleri yanında ve bazı yerlerde mahalle aralarında müstakil olarak yaptırılır, idareleri yaptıranlar tarafından kurulan hususi vakıflarca sağlanırdı. Ekseriyetle vakıf müessesesi etrafında şekillendiği için, herhangi bir devlet düzenlemesine tabii değildi. Devlet düzenlemesine tabii olmaması, aynı zamanda belirli bir müfredatın takip edilmemesi manasına geliyordu. Her ne kadar öğretilecek konular daha önceden belli olsa ya da gelenekselleşmiş olsa da sıbyan mekteplerinin kendi aralarında öğretim birliğinin olmadığı görülür. Sıbyan mekteplerinde Kur'an okuması ve ezberi birinci sıradadır. Ayrıca temel yazı bilgisi, şiir, kıssalar ve temel matematik de bulunuyordu.[81] Sıbyan mekteplerinde medreseden çıkmış imamlar veya müezzinlik eğitim vermekteydi. Kız çocukları için özel mektepler de bulunuyordu..[82] Sıbyan mektebinde görev yapacak hocaların yetişmesi için Fatih zamanında

[77] Sıbyan mekteplerinin bir anaokulu mu yoksa, ilkokul mu olduğuna dair bir tartışma için bkz.: Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2005, s. 137.
[78] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 78.
[79] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, s. 817.
[80] Binali Tunç, "Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve 21. Yüzyılda Eğitim Biliminde Yönelimler", *Eğitim Bilimine Giriş*, Ed.: Hasan Basri Memduhoğlu, Kürşad Yılmaz, Pegem Akademi, Ankara 2009, s. 178.
[81] Mustafa Ergün, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", *Yeni Türkiye*, Sayı 32, Ankara 2000, s. 735.
[82] Cahit Baltacı, "Mektep", *DİA*, Cilt 29, İstanbul 2004, s. 7.

bir düzenlemenin yapıldığını ve onlara özgü bir programın kurulduğunu Muallim Cevdet haber vermektedir.[83]

1.3.2. Medreseler

İslam tarihinde ilk medresenin tarihi üzerinde araştırmalar ve tartışmalar devam etmektedir. Bu durum, medresenin bir eğitim kurumu olarak peyderpey ortaya çıktığını göstermektedir. İslamiyet'in ilk dönemlerinden itibaren mescitler aynı zamanda eğitim ve öğretim kurumu olarak görev yapmaktaydı. Bunlara Darülerkam'ı, Mescid-i Nebevî'yi ve Suffe'yi dâhil edebiliriz. Mescitler dışında Kur'an okumak ve öğretmek için "dârülkurrâ" adı verilen yerlerin olduğu bilinmektedir. Peygamber döneminde de var olan ilk dârülkurrâ Mescid-i Nebevî'nin yakınlarındaydı. Bu yer daha sonra Abbasi halifesi Mehdî-Billah döneminde satın alınarak mescide dâhil edilmiştir.[84]

Tartışmalar devam etmekle birlikte, Abbasî halifelerinden Me'mûn'un (786-833) Horasan valiliği dönemine işaret edilmektedir. Beytülhikme'yi ilimler akademisine dönüştüren Halife Me'mun'un Horasan valiliği döneminde buna benzer girişimleri olması mümkündür.[85] Cavit Binbaşıoğlu İslam dünyasında ilk medreseyi Nişapur hâkimi Sebüktekin oğlu Emir Nasır tarafından 1040'ta yaptırıldığını aktarır.[86]

İlk medreseler ya da dinî ilimler, siyaset ve fen ilimleri veren eğitim kurumlarının ortaya çıkış süreci, farklı açılardan değerlendirilse de medreselerin teşkilatlı bir kurum olarak karşımıza çıkışı Nizamiye Medreseleri ile olacaktır. Nizamiye Medreseleri kuruluşundan itibaren büyük bir kültür merkezi haline geldi. Varlığını sürdürdüğü zaman dilimi içerisinde de pek çok ilim adamı ve devlet görevlisi yetiştirdi. Nizamiye Medreseleri, İlhanlı ve Osmanlı medreseleri ve başka İslâm ülkeleri medreselerine bir örnek ve bir model olmuşlardır. Hatta Batı Avrupa üniversitelerinin de onlardan ilham aldığı ileri sürülmüştür.[87]

Osmanlılar bu örnek ve model ışığında, henüz kuruluş aşamasında medreseler inşa etmeye başlamıştır. İlk medreselerin Orhan Gazi döneminde görüldüğü yukarıda belirtilmişti.

---

[83] Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası: Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler,* Doğubatı Yayınları, İstanbul 2013, s. 46.
[84] Nebi Bozkurt, "Dârülkkurrâ", *DİA*, Cilt 8, İstanbul 1993, s. 543.
[85] Nebi Bozkurt, "Medrese (İslam Dönemi)" *DİA*, Cilt 28, İstanbul 2003, s. 324.
[86] Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, s. 3.
[87] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 44.

Açılan her yeni medrese yaptığı faaliyetlere ve derecesine göre sınıflandırılmaktadır. Örneğin, ilk medrese olan İznik Medresesi, beyliğin birince derece medresesi iken; Bursa'nın fethinden sonra burada yaptırılan Manastır Medresesi, Sultan I. Murad'ın Çekirge'deki medresesi, Yıldırım Medresesi, Çelebi Mehmed'in yaptırdığı Yeşil Medrese, İznik medreselerini ikinci plana düşürmüştür. Sultan II. Murad'ın Edirne'de yaptırdığı Darü'l Hadis ve Üçşerefeli medreseler inşa edilene kadar Bursa medreseleri de önemini korumuştur. Fakat en önemli gelişme, Fatih'in İstanbul'da inşa ettirdiği Sahn-ı Seman Medresesi ile olmuştur.[88] Medreselerde en yüksek paye daha sonra Kanuni Sultan Süleyman inşa edilen Süleymaniye Medresesinin olmuştur.[89]

Osmanlı medreselerinin en gelişmiş iki örneği olan Sahn-ı Seman Medresesi ile Süleymaniye Medresesini hedef ve işlev bakımında ikiye ayırmak mümkündür. Sahn-ı Seman Medresesi hukuk, ilahiyat ve edebiyat öğretimi yapmaktadır. Süleymaniye Medresesi ise fen ve tıp ilimlerinin öğretildiği medresedir. Bu görev ayrımı ile beraber medreselerde genel itibariyle İlmiye mensupları ve çeşitli ihtiyaçlara göre devlet için bazı görevliler yetişiyordu.[90] Osmanlı medreselerinde okutulan dersler arasında hem dinî ilimler hem de pozitif bilimler beraber okutulmaktadır.[91]

İslam medrese geleneğinin hem eğitim-öğretim anlamında, hem ilim dünyasına katkıları hem de mimari estetik anlamında en kâmil örneklerinin verildiği 15., 16. ve 17. yüzyıllardan sonra; 18. yüzyılın başında Osmanlı devleti eğitim ve öğretim anlamında yenileşme ihtiyacı hissetti. Osmanlı medreselerinin bozulmaya başlamasının sebepleri ve bozulma süreci, hala araştırılan ve tartışılan bir konudur. Hatta bu sürecin tartışmaları, günümüzde bile devam eden dinî eğitim ve seküler eğitim tartışmalarını etkilemektedir.

Konu ile ilgili pek çok tarihçi farklı yorumlarda bulunmuştur. Her ne olursa olsun şu bir hakikattir ki; medreselerin, Osmanlı'nın diğer kurumlarıyla ortak bir seyirde 17. yüzyıldan itibaren mevcut yapısı bozulmaya başlamıştır. Medrese müfredat programlarının daraltılması dünyadaki bilimsel ve teknolojik gelişmelerden habersiz olarak yetişen yönetici ya da eğitici

[88] Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 135.
[89] Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları Ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 37, Sayı 1, Ankara 1952, s. 409.
[90] Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları Ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", s. 410.
[91] Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997, s. 103.

bir kitle oluşturmuştur. Böylece; eğitim kurumlarında başlayan bozulma ve gerileme kamu yönetimi ve orduya da yansıyarak, ülkedeki askerî gücü ve sosyal düzeni zayıflatmıştır.[92] Medreselerin bozulması ve devletin buna karşı aldığı önlemler, devletin medreseler yerine kurduğu eğitim ve öğretim kurumları ile ilgili konular ilerleyen bölümlerde değerlendirilecektir.

1.3.3. Saray Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde sivil eğitim müesseseleri olan sıbyan mektepleri ve medreseler daha çok vakıf temelli kurumlardı. Bu iki kurum reaya içerisinden isteyen erkeklere hizmet veren -kız çocuklarına hizmet veren sıbyan mektepleri de mevcuttu- kurumlardı. Sıbyan mektepleri ilköğrenimi, medreseler orta ve yükseköğrenimi temsil etmektedir. Sıbyan mektepleri ve medreseler dışında bir diğer klasik Osmanlı eğitim müessesesi saray mektepleridir. Orta Çağ ve Yeni Çağ boyunca saraylar ve çevresi entelektüel birikimin olduğu ve belki de entelektüel birikimin toplumun çeşitli katmanlarına yayıldığı yerdir. Osmanlı sarayları da çağdaşları gibi bu vazifeyi görmektedir. Bu vazifesinden ötürü genel anlamıyla bünyesinde üç mektep barındırır: Şehzadegân Mektebi, Meşkhane ve Enderun Mektebidir.

Bahsedilen bu saray mekteplerinin, sıbyan mekteplerinden ve medreselerden en temel farkı; öğrencilerinin belli kaidelere göre seçilmiş olmasıydı. Ve bittabî bu mektepler sarayın yapısı içerisindeydi ve sultanın himayesinde bulunuyordu. Örneğin, Şehzadegân Mektebinin bir öğrencisi olabilmek için şehzade olmak veya hanedana mensup olmak gerekiyordu. Enderun Mektebine girmek için Balkanlardan devşirilen bir iç oğlanı olmak gerekiyordu. Hatta Devşirme usulü yasalar ile sabitti. Meşkhane için yine bir iç oğlanı olmak, bununla birlikte musikiden, çeşitli süsleme sanatlarından anlamak ya da bu alanlarda yeteneği olmak icabediyordu. Hülasa saray mektepleri, tamamen devletin ve sultanın kontrolü altında eğitim yapan ve kendi öğrencisini seçen kurumlardır.

1.3.3.1. Şehzadegân Mektebi

Osmanlı Devleti'nde, bütün Türk devletlerinde görülen kanun ve töreye göre, ülke ailenin müşterek malıdır. Ailenin reisi aynı zamanda ülkenin reisi de olurdu. Sultan I. Murad döneminden sonra *"yalnız hükümdarın evlatlarına aittir"* anlayışı kabul edilmeye başlanmıştır.

[92] Yahya Kemal Kaya, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz,* s. 69-70.

Her ne kadar bu ilke benimsenmiş olsa da kardeşler ya da şehzadeler arasından kimin hükümdar olacağına dair bir saltanat kanunu yoktu.[93] Tüm şehzadelerin tahta çıkma ihtimali, bir diğeri ile aynı orandaydı. Bu sebepten ötürü, Osmanlıların istikbali olan bu şehzadelerin sıkı bir eğitimden geçip kendilerini sultanlığa hazırlaması gerekiyordu. Şehzadelerin eğitim hayatını ikiye ayırmak mümkündür. İlk olarak henüz küçük yaşta Şehzadegân Mektebinde teorik eğitim başlar. Buradaki eğitimleri on-on üç yaşlarında sona erince, şehzadeler sünnet olup ikinci aşamaya geçerdi. İkinci aşama pratik eğitim olan, uygun görülen bir sancağa çıkarılmadır.[94]

Şehzadegân Mektebi Topkapı Sarayı'nın harem dairesinde, Dârüssaâde ağasının bulunduğu binanın üst katındadır. Burada idareci, Dârüssaâde ağasıdır. Şehzadegân Mektebi, eğitim seviyesi olarak ilköğrenim düzeyindedir. Bu bağlamda, sıbyan mektepleri ile benzerlik gösterir. Hatta burada, sıbyan mekteplerindeki gibi Kur'an ve temel İslami bilgiler eğitimi verilirdi.[95] Ata binme, ok, yay ve kılıç kullanma gibi hususlar diğer eğitim alanlarındandır.[96]

1.3.3.2. Meşkhane

Meşkhane, Topkapı Sarayı'nın içerisinde, Enderun'da bulunan bir salondur veya bölümdür. Osmanlılarda şiir gibi musikinin de ayrıca mektebi olmayıp otodidakt bir şekilde öğrenildiği bilinmektedir.[97] Bu sebeple Meşkhane, musiki meşk edilen ve bu esnada yeni bestelerin yapıldığı, öğrencilere aktarıldığı ve geliştirildiği yer olmaktadır. Bununla birlikte hariçten getirilen veya Enderun'un bölümlerinden alınan içoğlanların; sanatkarlar marifetiyle musiki, güzel yazı, nakış, teclid, tezhib ve minyatüre ayrı ayrı çalıştırılıp bu alanlarda yetiştirildiklerini; devrin üstatlarının nezaret ve idaresinde bir musiki öğretimi yapıldığı da bilinmektedir.[98]

Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *On Birinci Asr-ı Hicride Türk Menabii İrfanı* adlı tetkikinde: *"Fenni musiki tahsili için seferli koğuşunun arkasında kâin Meşkhane de asrın en ileri gelen musiki üstatları vasıtası ile istidadı fıtrî ve hüdaisi olanlara ney, santur, tanbur gibi musiki*

[93] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, s. 495.
[94] Haldun Eroğlu, "Şehzade (Osmanlılarda)", *DİA*, Cilt 38, İstanbul 2010, s. 480.
[95] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi,* Cilt I-II, s. 2.
[96] Cevdet Kırpık, *Osmanlı'da Şehzade Eğitimi,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, s. 37.
[97] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 20.
[98] Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964, s. 11.

aletleri ile usuller ve makamlar talim ettirilerek bu suretle yetişen hanendelerle sazendeler ser mahfil, müezzinbaşı ve imamı şehriyarî olurlardı."[99] şeklinde ifade eder.

Bu tanıma göre meşkhane Enderun'da bulunuyordu. Öte yandan burası, Enderun'da sanat ve musiki işleriyle de ilgilenen Seferli odasının arkasında olan, başka bir bölüm olarak bahsediliyor. Bu açıdan, Meşkhaneye ayrı içerik ve usul bakımından başka bir eğitim müessesi diyebilmek mümkündür.

1.3.3.3. Enderun Mektebi

Klasik Osmanlı eğitim kurumları, eğitim işlevi açısından incelendiğinde devlet geleneği için en kritik eğitim kurumu Enderun Mektebi olarak görülür. Zira Enderun Mektebi Osmanlı üst düzey yöneticilerinin yetiştirilmesi üzerine kurgulanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde genel itibari ile meşruiyet hükümdar tarafından sağlanırdı. Hükümdar, iktidarını; tamamen kendisinin yönettiği ve şekil verdiği bir bürokrat sınıfı marifetiyle sağlar. Osmanlı Devleti'nde bu sınıfa "*askerî*"ler adı verilmektedir. Askerîler sınıfı da kendi içerisinde iki gruptan oluşur; askerî bürokrasi ve din bürokrasisi. Hükümdarın iktidarını sağlayan bürokratik sınıfın bir bölümünü, kul zihniyetine göre yetiştirilen Yeniçeriler temsil ederken, merkezden taşraya gönderilen üst düzey görevliler de merkez zihniyetinin taşraya hâkim olmasını sağlarlar. Taşraya gönderilen görevlilerin bağlılıkları, sarayda düşünce yapılarının şekillendirilmesi ve kul statüsü ile korunmaya çalışılmıştır.[100]

Sıbyan mektepleri ve medreseler daha çok sivil hayat içerisinde eğitim hayatına devam etmektedir. Her ne kadar medrese mezunlarının, devletin çeşitli kademelerinde önemli vazifeler yaptığını görüyor olsak da Enderun hem eğitim tarzı hem de içeriği ile medreselerden tamamen ayrılmaktadır. Bu bakımdan, Enderun Mektebine yönetici yetiştiren, askerî, devletin ve sultanın tamamen nüfuz ettiği bir okul denebilir. Nitekim medreseler vakıflar ile hayatını sürdürürken, Enderun tamamen devlet desteklidir. Öğrencilerinin barınması, ihtiyaçları, harçlıkları tamamen devlet tarafından ya da daha doğru bir tabirle bizzat sultan tarafından sağlanırdı.

[99] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 20.
[100] Seyfettin Aslan, "Osmanlı Siyasi Rejimini Şekillendiren Bir Olgu Olarak Patrimonyalizm", s. 245.

Enderun Mektebi, Osmanlı dönemi saray mektepleri içerisinde en teşkilatlı ve en gelişmiş olanıdır. Kendine ait pek çok teşkilat ve teşrifat kaidesi vardır. Bu mektebin yöneticileri ise, sultan ile doğrudan irtibatlı kimselerdir. Bu bakımdan Enderun Mektebi, Osmanlı sarayının tam ortasında, kalbinde konumlanmıştır.

Osmanlıdan önceki İslam ve Müslüman Türk devletleri, üst düzey yönetici ihtiyacını çeşitli şekillerde karşılamaktaydı. Vezirlik, haciblik gibi vazifeler üst düzey yönetici kadrolarından bazılarıdır. Pek çok siyasetname ya da nasihatnamede vezirlik, haciplik, kadılık gibi görevlerin önemine değinilmiştir. Bununla birlikte bu görevi üstlenecek yöneticilerin yetişmesi ile ilgili ipuçları ya da tavsiyelerde bulunmuşlardır.

Enderun Mektebi, saray görevlileri ve üst düzey yönetici yetiştirmek vazifesiyle, kökleri oldukça eskiye dayanan *Saray Okulu* kültürünün önemli bir parçasıdır. Hatta tüm İslam medeniyeti içerisinde, pek çok devlette görülen saray okullarının en gelişmiş olanı Enderun Mektebidir demek yanlış olmaz. Çünkü Enderun Mektebi, kendinden önce gelen Müslüman Türk devletlerinde görülen saray okullarının pek çok geleneğini sürdürmekle beraber; gününün demografik, coğrafi ve politik şartları ile yeni kaideler oluşturmuştur. Kendiden önceki saray okulu zihniyetini taşımanın pek çok avantajı olduğu gibi dezavantajları da olmuştur. Enderun Mektebinden önceki saray okullarının pek çoğu tamamıyle Orta Çağ'ın ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda inşa edilmiştir. Enderun Mektebi de mirası doğrudan devralmıştır. Her ne kadar kendisi de çağının ihtiyaçlarına cevap verecek katkılar sağlamışsa da Osmanlı Devleti'nin yenileşmeye başladığı dönemde Ortaçağ'dan kalma bazı nitelikleri Enderun'da farklı etkiler oluşturmuştur. Bu etkilerin izlerini sürebilmek için İslam medeniyetinde üst düzey yöneticiliğin ve daha sonra görülen saray okullarının tarihsel gelişimini ortaya koymak gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ENDERUN-I HÜMAYUN VE ENDERUN MEKTEBİ

"... bu koca ülkenin bütün yönetimi sarayda verilen eğitime bağlıdır; orada her milletin talihi eşittir ve herkes sadece erdemleri ya da günahlarıyla sivrilir. Orada ırkının soyluluğuyla övünmek bir işe yaramaz. Sadece erdemle diğerlerinin üstüne çıkabilir; ödüller hep hak edene verilir ..."[101]
Santuri Ali Ufki Bey

14. yüzyıla gelindiğinde kendi idari müesseselerini inşa etme ihtiyacı duyan Osmanlılar; kurulduğu coğrafya ile ilintili olarak Selçuklu, İlhanlı ve Memlûk müesseselerini karşısında buldu. Bundan ötürü Osmanlı bürokrasisi, kısmen bu devletlerle beraber Karaman, Germiyan gibi beyliklerin hizmetlerinde bulunmuş ve o geleneklere aşinalık kazanmış kimseler tarafından oluşturulmuştur.[102] Bu devamlığı sağlayan en önemli unsur, Anadolu'da kurulan medreselerdi. 13. yüzyılda önemli üretimlerden bulunmuş olan Anadolu medreseleri Osmanlıların ve diğer Anadolu beyliklerinin muhtaç oldukları idare adamlarını hukuk âlimlerini yetiştirdikleri gibi; o zaman ki eğitim sistemine göre İslâm âleminin çeşitli büyük merkezlerinde tahsillerini tamamlamış kimseler de mevcuttu.[103] Kaynaklara göre Osmanlılarda ilk dönem üst düzey yönetici olarak, daha çok Türkmen aşiretlerine mensup ve ilmiye sınıfından kimseler seçilmekteydi. İlk Osmanlı veziri Hacı Kemaleddin oğlu Alâüddin Paşa ulema sınıfındandır. Alâüddin Paşa'dan sonra uzunca bir süre vezirlik makamına hep ilmiye sınıfından kimseler getirilmiştir. Yani, Osmanlı divan başkanlığı 14. yüzyılın sonlarına askerî sınıftan ziyade ulemadan olanlara verilmiştir. Bu usulde İlhanlıların etkisini görmek mümkündür.[104] Bu usullerin değişiminde en önemli gelişme Fatih döneminde yaşanmıştır.

Enderun'un tarihsel gelişimi için Sultan II. Murad ve Fatih dönemi müessese çalışmalarını incelemek gerekmektedir. Fatih, İstanbul'un bir dünya merkezi olarak yeniden inşasına büyük önem atfetmekteydi. Bu sebepten ötürü, şehrin yeniden imar edilmesi için belli bir plan ve program dâhilinde, demografik dengeleri göz önünde bulundurarak çalışmalara başladı. Daha önce İstanbul'da yaşayan kimselerin yine İstanbul'a gelmesi için ve hatta Anadolu'dan insanların da İstanbul'a yerleşmesi için de çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca şehre yeni bir silüet ve form kazandırmak amacıyla iktidara yakın kimselere camii, mektep gibi vakıf

[101] Santuri Ali Ufkî Bey, *Topkapı Sarayında Yaşam*, Çev: Ali Özkan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 110.
[102] M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseslerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken, İstanbul 1981, s. 166.
[103] M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseslerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, s. 166.
[104] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, s. 126.

müessesleri inşa ettirilmiştir.[105] Fatih de bugün İstanbul Üniversitesi'nin sınırları içerisinde yeni bir saray yaptırdı. Daha sonra bu saray *"Eski Saray"* olarak anılmıştır. Çünkü 1460'da Sarayburnu'nda Topkapı Sarayı yaptırılmış ve bu saray *"Yeni Saray (Saray-ı Cedid)"* adıyla anılmıştır. Topkapı Sarayı, dönem dönem çeşitli tadilatlar görse de 1856'da hanedanın Dolmabahçe Sarayı'na geçişine kadar resmî ikametgâh olma özelliğini taşımıştır.[106]

Topkapı Sarayı'nın bugünkü yerleşim planı incelendiğinde -daha sonra çeşitli ilavelerin olduğu yukarıda belirtilmişti- üç temel bölümden oluştuğu görülmektedir. Bunlardan biri Divan-ı Hümayun, kalemleri ve sarayın hükümet işleri ile ilgili birimlerini barındıran Birun; bir diğeri sultanın ailesinin bulunduğu harem ve son olarak Enderun olduğu görülmektedir. Enderun yerleşim olarak sarayda Birun'dan sonraki bölümdür. Cülus törenlerinde, önüne tahtın kurulduğu *Babüssaade* kapısından içeri girince başlar. Arapça bir tamlama olan ve "*Saadet Kapısı*" anlamına gelen Babüssaade'ye; beyaz hadım ağalar memur olduğu için *"Akağalar Kapısı"*[107]da denmektedir. Bu kapı sarayda devlet işlerinin görüldüğü Birun ve sultanın özel hayatını geçirdiği Enderun bölümlerini birbirinden ayırır. Enderun-ı Hümayun bir avlunun etrafında inşa edilen; içerisinde iç oğlanların yaşadığı, eğitim gördüğü, talim yaptığı; sultana ait bir takım çalışma alanlarının, hazinenin, has odanın bulunduğu bir bölümdür. Sarayın bu bölümünün en büyük özelliği, bir mektep özelliği taşımasıydı. Enderun Mektebi olarak tabir edilen yer, burasıdır.

15. yüzyılda Fatih, kulların üst düzey yöneticiliğe gelmesini sağlamaya çalışınca bu mektebin ehemmiyeti artmıştır. Daha önceki bölümde Müslüman Türk devletlerinde saray okulu geleneğinin sistemi ve tarihsel gelişimi izah edilmişti. Topkapı Sarayında bulunan Enderun'un, bu saray okulu geleneğinin bir devamı olarak nitelendirmek yanlış olmaz. Fakat Osmanlılarda saray okulu veya kulların istihdam için eğitildiği ilk mekân Topkapı Sarayında bulunmaz.

Osmanlı sultanları, İstanbul'dan önceki ikametgâhları olan Edirne'de de çeşitli imar faaliyetlerinde bulunmuşlardı. *Saray-ı Cedid* ismi verilen bu ilk sultan sarayı, Sultan I. Murad tarafından H. 767'de (M. 1365-1366) yaptırılmıştır. Saray inşaatına, Murad Bey Bayırı ve Topraklı Bayırı arasındaki mevkide başlanmıştır. Tunca Nehri sahilinde bulunan bu saraya ait,

[105] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Şubat 2010, s. 42-43.
[106] İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2012, s. 13-21.
[107] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 1, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993, s. 142.

şu an bazı kalıntılar bulunmaktadır. Ayrıca yine Edirne'de 1450'de Sultan II. Murad'ın emri ile ikinci saray yaptırılmış ve buraya da *Saray-ı Cedid-i Amire* adı verilmiştir. Dr. Rifat Osman'ın 1923'te yaptığı bir suluboya tablosunda, bu sarayın kuşbakışı görüntüsü yansıtılmıştır. Bu tabloda sarayın bir bölümünde, Topkapı Sarayına benzer bir takım yapılarla birlikte Enderun-ı Hümayun bölümünün olduğu görülmektedir.[108] Yine, H. 833 (M. 1429-1430, Sultan II. Murad dönemi) tarihli bir defter, Enderun teşkilatını ve oradaki memur ve müstahdemlerin isimlerini bildirir. Bunların kâmilen Müslüman olduğu da isimlerinden anlaşılmaktadır.[109] Edirne Sarayı, tıpkı İstanbul'daki Yeni Saray gibi, Enderun, Birun ve Harem kısımlarından oluşmaktaydı. Enderun kısmında iç oğlanları için hazine ve Has Oda koğuşları vardı. Bunlarla birlikte, Babüssaade ağası dairesiyle Baltacılara da ait koğuşlar mevcuttu.[110]

Bu bilgiler ışığında, Enderun Mektebinin kuruluşu hakkında da çeşitli tartışmalar yapılmıştır. Bunlardan en yaygın olanları, Edirne Sarayı'nda da bulunması hasebiyle mektebin Sultan II. Murad (1421-1451) döneminde kurulduğu, diğeri ise Topkapı Sarayı ile Fatih döneminde kurulduğudur. Akkutay'ın da çalışmaları ile Enderun Mektebi'nin Sultan II. Murad döneminde kurulduğu net olarak ortaya konmuştur.[111] Nitekim mektebin insan kaynağı olan Devşirme usulünün kanunlaşması, Sultan II. Murad devrinde olmaktadır.[112]

İstanbul'un fethinden sonra devlet merkezinin değişimi ile beraber yeni sarayların inşasından yukarıda bahsedilmişti. 1460 yılına gelindiğinde yaklaşık yüz yıllık olan Edirne Sarayı, çeşitli tamirler ve ilaveleri ile sultan saraylığı görevini Topkapı'ya devrediyordu. Bu yeni saray inşa olunurken devrin ihtiyaçları da göz önüne alınmıştı. Bu sebeple saraya başlı başına bir "Enderun" bölümü ihdas edilmiş, içine Enderun halkının bütün ihtiyaçlarını karşılayacak yapılar inşa edilmiştir. Öte yandan çıkarılan kanunnameler ile teşkilat ve teşrifat esasları ortaya konmuştur. Bu sebeple Enderun-ı Hümayun veya Enderun Mektebi, gerçek hüviyetine Fatih döneminde kavuşmuştur.

---

[108] Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, Haz.: Sühely Ünver, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s. 2 - 13.
[109] Ahmet Refik, "Fatih Devrine Ait Vesikalar", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, nu. 49-52, s. 1-58; M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseslerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, s.167.
[110] Ahmet Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt 1, TTK Basımevi, Ankara 2010, s. 356.
[111] Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 25-26.
[112] Abdülkadir Özcan, "Devşirme", *DİA*, Cilt 9, İstanbul 1994, s. 254.

"Enderun" kelimesi, kelime itibariyle tarihi manalar da taşımaktadır. Farsça olan bu kelime *"iç, içinde"*[113] anlamlarına gelmektedir. Şemsettin Sami'nin *Kamus-ı Türkî* adlı lügatinde, *"vaktiyle harem-i hümayun padişahî dairesi: Enderun-ı Hümayun"* şeklinde tarif edilmektedir.[114] Mehmet Zeki Pakalın, Enderun ile ilgili: *"Saray, mabeyn karşılığı olarak kullanılır bir tâbirdir. Devletin idaresine memur olanlara da, bunun mukabili olmak üzere 'Bîrun' denilirdi, Farsça olan bu iki tâbirden enderun iç, birun da dış demektir. Yalnız olarak enderun denildiği gibi 'Enderun-ı Hümayun' suretinde de kullanılırdı."*[115] şeklinde bir açıklama yapar. Bu açıklama ışığından Enderun, Enderun-ı Hümayun veya Enderun Mektebi isimleriyle tabir edilen yerin, padişah sarayında bulunan bir bölüme tekabül ettiği söylenebilir.

Enderun-ı Hümayun, klasik dönemde Osmanlı sultanlarının günlük hayatını geçirdiği yerdi. Bu bölüm çeşitli koğuşlar, sınıf şeklinde ifade edilebilecek eğitim alanları, kütüphane, hazine, hamam, camii ve bahçeleri barındırmaktaydı.[116] Bu sebeple Enderun ile Sultan arasında önemli bir bağ bulunmaktaydı. Enderun-ı Hümayun içerisinde, yukarıda bahsedilen eğitim birimlerini barından bir de mektep bulunmaktaydı. Bu mektebe Enderun Mektebi adı verilmişti. Enderun Mektebi, Osmanlı Devleti'nin saray hizmetlilerini yetiştirmek ve devletin merkez ve taşra teşkilatlarını yönetecek nitelikli insanların eğitimi için geliştirdiği bir yönetim akademisidir.[117] Bu sebeple Topkapı Sarayı'nın sultan sarayı olmasıyla birlikte, daha sonra üst düzey yönetici olarak kimselerin eğitim ve öğretim gördüğü bir kurumdu. Bu kıymetli vazifesinden ötürü mektebe alınacak öğrenciler üzerinde büyük bir ihtimam gösterilmiştir.

Osmanlılar, Enderun-ı Hümayunda bulunan saray görevlilerine ve Enderun Mektebinin öğrencilerine *içoğlan* veya *içoğlanı* adını vermiştir. Şemsettin Sami, *iç* kelimesinin anlamlarından birine, *"harem dairesi"*[118] demiştir. Mehmet Zeki Pakalın, iç oğlanı hakkında: *"Saray hizmetine alınıp devletin muhtelif makamlarına namzet olarak yetiştirilen gençler hakkında kullanılan bir tabirdir"*[119] şeklinde bilgi verir. İç oğlanı sarayda hizmet gören, hizmeti esnasında eğitim alan, sarayda yaşayıp adeta orada büyüyen bir gençtir. En önemlisi, herhangi

[113] Tahsin Yazıcı, Nazif Hoca, *Farsça Tarihi Metinlerden Seçmeler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1968, s. 42.
[114] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 175.
[115] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 1, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993, s. 533.
[116] Necdet Sakaoğlu, "Enderun", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul 1994, s. 172.
[117] Nail Öztaş, "Enderun: Osmanlı Yüksek İdare Mektebi", *Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar*, Ed.: Yakup Bulut vd., Ankara 2013, s. 886.
[118] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî, s. 236.*
[119] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 2, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993, s. 28.

bir iç oğlanı, sadakati ve kabiliyeti sayesinde Enderun teşkilatındaki vazifeleri silsile-i meratip ile geçerek Has Odaya ulaşır ve oradan bir üst düzey yönetici olmak üzere saraydan ayrılır. Bu sebeple bir iç oğlanı yetiştirmek ne kadar mühim ise, onu seçmek ve en uygun kişiyi Enderun'a almak, o derece hassas ve mühim bir konuydu.

2.1. Mektebin İnsan Kaynağı ve Devşirme Sistemi

Anadolu'da henüz Osmanlılar kurulmadan önce çok büyük izler bırakan Türkiye Selçuklu Devleti, devlet teşkilatı geleneğini büyük oranda Büyük Selçuklu Devleti'nden almıştı. Bu sebeple Osmanlıların devraldığı miras Büyük Selçuklu Devleti'nden izler taşımaktaydı. Bu izlerden birisi hiç şüphesiz gulâm sistemiydi. Osmanlılar, gulâm sistemini kendi çağının ve coğrafyasının ihtiyaçlarına göre yeniden yorumladılar. Bu yorum *"Kul Sistemi"* olarak anıldı. Kul sistemine dair en erken kayıtlar Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna kadar inmektedir. Örneğin, Osman Gazi Bursa'yı abluka altına almak üzere *"kulu Balabancık Bahadır"*ı atamıştır.[120] Orhan Gazi devrine ait bazı kayıtlarda, kölelerden saray ve idare adamları yetiştirildiğine dair bilgiler bulunmaktadır.[121]

Bu kayıtlar ışığında, Osmanlıların en erken tarihlerde kullardan ya da gulâmlardan faydalandığını söylemek mümkündür. Esasen "kul sistemi" ile "gulâm sistemi" hemen hemen aynı özellikleri taşımaktaydı. Fakat Osmanlıların "kul sistemi" yorumu farklı olarak, *"Devşirme"* usulünü getirmekteydi. Bu durum, kökleri çok eskiye dayanan gulâm sistemine getirilen önemli bir yeniliktir.

Tıpkı kendisinden önceki Müslüman Türk devletlerin saraylarındaki gulâmhaneleri gulâm kökenlilerin oluşturması gibi, Enderun Mektebinin insan kaynağı da kul kökenlilerden oluşmaktaydı. Bu sebepten ötürü Devşirme sistemi ile Enderun Mektebi arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Devşirme sisteminin uygulama esasları ve devletin sisteme göstermiş olduğu ehemmiyet incelendiğinde, Enderun Mektebinin işlevi hakkında da pek çok soruya cevap bulmak mümkündür. Devşirme sistemi, çeşitli ihtiyaçlara binaen çeşitli evreler neticesinde meydana gelmiştir. Askerî anlamda insan kaynağı sağlamak amaçlı getirilen bu

[120] Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 1, s. 205.
[121] Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 1, s. 205; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Orhan Gazi'nin, Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı", *Belleten*, Cilt 27, Sayı 107, Ankara 1963, s. 437-451; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten*, Cilt 5, Sayı 19, Ankara 1941, s. 277-288.

sistemin kökeninde gulâm sistemi, pençik uygulaması gibi Selçuklulardan miras kalan uygulamaları görmek mümkündür.

14. yüzyılın başlarında, Uç Türkmenlerinden olan Osmanlılar, Bitinya bölgesine akınlar düzenlemekteydi. Bu dönemde Osmanlının savaşçılarının ana kitlesi kroniklerde *Gaziler* tabiri ile tanımlanmıştır. Bu tabire genel itibariyle *"din yolunda savaşanlar,"* anlamı verilmiştir. Bununla birlikte bu tabir; erken Osmanlı döneminde bir örgüte sahip askerî nitelikli üyeleri "ahi" olarak bilinen ve loncaya benzeyen bir başka teşkilattan destek alan savaşçılar birliğini gösteren özel bir anlama gelmektedir. Böylece, Osmanlıların kuruluş devrinde temel askerî güçleri, Osmanlı beyinin kumandası altında bir tür birlik içinde hareket eden ve genel olarak gaziler şeklinde anılan bir savaşçı örgütten oluşmaktaydı.[122] Gazilerin en önemli faaliyetlerinden biri olan akınlar, hem Osmanlı hudutlarının genişlemesini sağlıyor hem de asker anlamında insan kaynağı sağlıyordu. Akınlardan sonra toplanan esirler, gaziler arasında pay edilir ve bunlar gazilerin malı sayılırdı. Bu esirler gulâm olarak kullanılabileceği gibi fazla olanlar satılabilirdi.[123]

Gazilerin, esir alması ile ilgili kronikler çeşitli bilgiler vermektedir. Özellikle Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ* adlı eserinde bu konu ile ilgili bilgiler aktarır.[124] Neşrî'ye göre gazilerin almış olduğu esirler oldukça fazla olacak ki, alınan bu esirleri *"bunca"* şeklinde ifade etmiştir. Öte yandan bu esirler "*sultanlık malı"* olarak görülmektedir. Bunun kaynağı ise *"Tangrı buyruğu"*na dayandırılmaktadır. Burada konuyu daha iyi ifade etmek adına İslam hukukunda kölelik ve ganimet bahislerine değinmek gerekir.

İslam'a göre insanlar doğuştan hürdür. Asıl olan hürriyettir; kölelik istisnadır. Kölelik İslamiyet'ten önce de mevcuttu. Toplumlar içerisinde yerleşmiş bu köklü kurum İslam tarafından peyderpey kaldırılmıştır. Özellikle köle azad etmek ile ilgili motive edici hükümler bulunmaktadır. Böyle bir dönemde kölelik iki temele dayandırılmıştır. Bunlardan biri savaş esirliğidir. Bunun nedeni ise İslam devletine karşı savaşmalarından ötürüdür.[125] Esir almak konusunu daha anlaşılır kılmak için İslam'da ganimet hukukuna da değinmek icab eder.

---

[122] J. A. B. Palmer, "Yeniçerilerin Kökeni", *Söğütten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der.: Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Mayıs 2005, s. 481-482.
[123] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 2, s. 766.
[124] Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, Haz.: Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, TTK Basımevi, Ankara 1949, s. 197.
[125] Servet Armağan, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 37-42.

Kur'an-ı Kerim Enfal Suresi 41. ayette; ganimetlerin beşte birinin ayrılması ve ayrılan bu parçanın nasıl kullanılması gerektiği ile ilgili bilgi vermektedir. Muhammed Hamdi Yazır ganimetle ilgili, hepsinin Allah'a ait olduğunu ama ayetlerin ışığında şu açıklamayı yapmıştır:

> *Her şeyden önce ganimetlerin hepsi Allah'ındır. Şu halde hepsi gaziler elinde emanettir. Bu ilâhî hükme göre hepsinin kamu yararına sarf olunması gerekir. Fakat ilâhî hüküm, siz gazileri, diğer milletlerin geleneklerinde olduğu gibi özel menfaatlerinizden de büsbütün mahrum etmez. Ancak ganimetten beşte birinin Allah için ayrılması ve kamu yönetimi tarafından açıklandığı şekilde toplum yararına sarf edilmesini emreder.*[126]

İslam devletinin teşkilatlandığı ve döneminin büyük imparatorlukları ile girdiği savaşlarda elde edilen ganimetlerin çoğaldığı Hz. Ömer döneminde ganimetlerin beşte biri beytülmale gönderiliyordu. Geri kalan beşte dördü ise savaşa katılan askerler arasında eşit olarak taksim edilirdi.[127] Osmanlı beylerinin veya gazilerinin harp esirleri alma uygulaması ve Neşrî'nin kaydında geçen *"Tangrı buyruğu" ifadesinin* yukarıda bahsedilen kaynakların ve tarihsel sürecin sonucunda şekillendiği söylenebilir. Nitekim gulâmlığın da aynı kaynaktan ve süreçten beslendiğini söylemek yanlış olmaz.

Neşrî tarihine göre Kara Rüstem bu meşruiyetle ile beraber, askerî bir kaynak oluşturmak amacıyla savaş esirlerinden beşte birini ve duruma göre esirlerin vergilerini toplamaya başlamıştır.[128] Neşrî'nin bu kaydına göre Osmanlılarda *"Pencik"* adı verilen uygulama başlamıştır. Pencik en genel itibari ile Osmanlı vergi ve asker kaynaklarından birini oluşturan bir uygulamadır. Sözlükte *"beşte bir"* anlamındaki *"penç-ü yek/penç-yek"*ten gelen "*pencik (pençik)"* ele geçirilen esirlerden beşte birinin devlet hizmetine alınmasını ifade eder.[129] Neşrî'nin aktardıklarına göre, Sultan I. Murad döneminde Karamanlı Kara Rüstem'in tavsiyesi ile bu uygulama başlamıştır. Pencik uygulaması ile beraber, *pencik oğlanlarının* toplandığı, eğitim gördüğü yer olan Acemi Ocağı da gelişim göstermiştir.

---

[126] Mahmut Yıldızbaş, *Kur'an'da Ganimet*, (Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2014, s. 28; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dili Kur'ân Dili*, Cilt 4, Azim Dağıtım, s. 23.
[127] Mahmut Yıldızbaş, *Kur'an'da Ganimet,* s. 74.
[128] Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 197-199.
[129] Abdülkadir Özcan, "Pencik", *DİA*, Cilt 34, İstanbul 2007, s. 226.

Acemi Ocağının ilk mensupları, Pencik Kanunu ile toplanan savaş esirleriydi. Karamanlı Kara Rüstem Gelibolu'da, akınlardan dönen gazilerden ve askerlerden, Pençik Kanunu mucibince Pencik vergisini ve esirlerinin beşte birini aldı. Pençik vergisi 1363 senesinde ihdas edilmiştir.[130] Ocağın temel vazifesi Pençik Kanunu ile getirilen pençik oğlanlarının eğitimleri ve talimleriydi.

Osmanlılar erken dönemlerde asker ihtiyacının bir bölümünü Pençik Kanunuyla temin ederken, sınırların genişlemesi ve artan asker ihtiyacı karşısında zamanla Devşirme sistemine başvurmaya başlamıştır. Elbette bu iki sistem arasında çeşitli farklılıklar mevcuttur. Öncelikle Pençik Kanununda savaş esirleri söz konusudur. Devşirme sisteminde ise Rumeli topraklarından hususi olarak, vücutça güçlü, yetenekli ve istikbalinin parlak olduğuna inanılan çocuklar hususi olarak seçilmekteydi. Osmanlılar Devşirme sistemi ile yeni bir uygulamayı da vücuda getirmişlerdi. Buna göre, Rumeli'den Acemi Ocağında asker olmak için seçilen gençlerin yanında; Enderun-ı Hümayun adı verilen saray okuluna gönderilecek, orada üst düzey yönetici olmak veya devletin çeşitli kademelerinde memurluk yapmak üzere eğitilecek olan gençler de seçilmeye başlanmıştı.

Devşirme usulü Yıldırım Bayezid döneminden itibaren uygulanmaya başlandı. Sultanın emri ile özel yetkili bir grup, Rumeli'ye geçip Hıristiyan tebaadan daha önce belirlenen usullere göre çocuk topluyordu.[131] Bu çocuklar asker olmak amacıyla toplanıyorlardı. Yeterli sosyal ve fiziki şartları taşıyan çocuklar, Acemi Ocağına yönlendiriliyor ve böylece Yeniçeri adayı olarak uzun bir eğitime tabi tutuluyorlardı. Devşirilen bu çocuklara *"Acemi Oğlanı"* adı verilmişti. Devşirmenin yapılması için birinci yetkili Yeniçeri ağasıdır. Yeniçeri Ağası, Yeniçeri Ocağı ve Acemi Ocağının ihtiyacına göre Divan-ı Hümayun'a başvurur ve gerekli olan sayıyı, Devşirme işini yapacak görevlileri arz ederdi.[132]

Gayrimüslimleri devşirmek için oluşturulan Devşirme Kanununa birçok şart konulmuştur. Devşirileceklerin yaşları 8 ila 18 yaşları arasında olmalıdır. Çocuklar, yüzleri güzel, vücut yapıları uygun ve tam sağlıklı olmalıdır. Köylerden veya mahallelerden 40 haneden bir çocuk devşirilirdi. Tek erkek çocuğa sahip ailelerin çocuğu devşirilmezdi. Annesiz

[130] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları,* Cilt 1, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 9.
[131] Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s. 21.
[132] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, s. 14-16.

babasız çocuklar, açgözlü olduğu bilinenler, kel, fodul ve evli olanlar, çok kısa ve uzun olanlar seçilmezdi. Türkçe bilenler, İstanbul'a gelmiş olanlar, sanat sahibi olanlar alınmazdı. Devşirme için Arnavut, Sırp, Boşnak, Bulgar, Hırvat çocuklar tercih edilirdi. Türk, Kürt, Yahudi, Kurt, Acem, Rus, Gürcü ve Çingene çocukları devşirilmezdi. Müslüman evladından devşirme kati surette alınmaz, hatta sünnetli doğan çocuklar şüphelidir diye alınmazdı.[133]

Devşirme memurları tarafından Acemi Ocağına alınacak acemi oğlanları, saray için daha özel bir elemeye tabii tutulurdu. Bu elemede, söz konusu kıstas *"ilm-i kıyafe"* olarak adlandırılan ilme sahip kimselerin saraya alınacakları saray ağası eşliğinde seçmesidir. Günümüzde *"fizyonomi"* denilen bu ilim, insanların dış görünümü ile iç dünyası arasındaki bağdan yola çıkarak, kişinin istikbali, ya da kişilik özellikleri hakkında bilgi verir. Gelibolulu Mustafa Âlî, *Mevâ'ıdü'n-nefâis Fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis* adlı eserinde saraya alınacaklar için *"ilm-ı kıyafe'den habîr olan âlimlerden birine şekl-ü sîmasını*" göstererek, görünüşünde adam olması ihtimali belirlenenlerin saraya alınmasını vurgulamıştır. Nitekim Fatih döneminde bu usulün uygulandığını; ilm-i kıyafeden anlayan saray hocası adındaki bilgin ve anlayışlı kişinin devşirilip getirilen veya hediye olarak gelen pençik oğlanlarının sîmalarına bakmak suretiyle hangisinin görünüşünde adam olma ihtimali sezmişse onu aldırdığını aktarmıştır.[134]

Rumeli topraklarında seçilip devşirilen gençlerin saray için bir kez daha seçilmesi büyük önem arz etmekteydi. Çünkü saraya, Enderun'a girecek olan bir çocuk gerekli merhaleleri bir şekilde tamamlamayı başarırsa, devletin üst düzey yöneticilerinden biri olacaktı. Bu sebepten ötürü seçilecek çocukların bütün müsbet özelliklerle donanmış olması gerekirdi. İlm-i kıyafe sahibi insanlar gençlerin istidadını önceden görmüş olacaklardı. 17. yüzyılda uzunca bir süre Osmanlı topraklarında kalmış ve gözlemler yapmış olan, dönemin tanıklarından Paul Ricaut, saraya seçilen çocuklardan şöyle bahsetmektedir: *"... Sonra bu çocukların tamamıyla iyi yapılı, güzel çehreli olmaları üzerlerinde hiçbir tabii noksanlık bulunmaması şarttır. Zira Türkler kötü bir ruhun güzel bir vücutta bulunmasının hemen hemen imkânsız olduğu inancındadırlar ..."*.[135] Hakikaten bu inanç çok kuvvetliydi ve aslında kökleri oldukça

[133] Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 38-41; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, s. 18-23; Nail Öztaş, "Enderun: Osmanlı Yüksek İdare Mektebi", *Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar*, Ed.: Yakup Bulut vd., Ankara, 2013, s. 886.

[134] Gelibolulu Mustafa 'Âli, *Mevâ'idun'n-Nefâ'is Fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis,* 1902, s. 21-23, Tıpkıbasım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1956; Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa Âlî ve Mevâ'idü'n-nefâis Fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis*, TTK Basımevi, Ankara 1997, s. 154-155.

[135] Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl),* Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012, s. 40.

eskiye dayanmaktaydı. Çalışmanın daha önceki bölümlerinde bahsedilen *Siyasetname*'de[136] ve *Kutadgu Bilig*'de[137] yöneticilerin yüzünün güzel olması konusunda uyarılar yapılmış, yüzü güzel olanın içinin güzel olacağına dair çeşitli örnekler ile verilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin klasik devrinde üst düzey yöneticilik yapacak ve devletin kritik memurluklarına getirilecek insanlar Enderun Mektebinde eğitim görmüştür. Mektebin öğrencileri veya *Enderunlular* ya da saray tabiriyle *iç oğlanları* yukarıda bahsedilen kriterler, süreçler ve elemeler neticesinde seçilmişlerdir. Ve böylece seçilenler için yeni bir hayat başlamaktadır.

2.2. Hazırlık Sarayları

Çok sıkı bir elemeye tabii tutulan acemi oğlanlarından layık olanlar, saray ağası tarafından seçildikten sonra hazırlık saraylarına gönderilmektedir. Padişah sarayında bulunan Enderun Mektebi, devlet içerisinde bulunan en yüksek dereceli eğitim kurumlarından biriydi. Bu sebeple bu yüksek mertebeli okula girebilmek için önce temel bir eğitim almak gerekliydi. Bununla beraber bu mektebe gelecek öğrencilerin devşirme temelli olduğu yani saray teşkilatı ve teşrifatını bilemeyeceği düşünüldüğünden, hazırlık sarayları uygulaması önemli bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır.

Enderun Mektebine, iç oğlanı yetiştiren saraylar; Edirne Sarayı, Galata Sarayı ve At Meydanı Sarayı'dır. Bunlar Topkapı Sarayı'nda bulunan Enderun Mektebi için öğrencileri hazırlayan birer mektepti. Buradaki iç oğlanlarından kabiliyetleri ve sadakatleri tasdik olunanlar Topkapı Sarayı'na geçebilirlerdi.[138] Topkapı Sarayı'nda bulunan Enderun-ı Hümayun'a iç oğlan hazırlayan saraylardan biri Edirne'deki Eski Saray'dır. İlk Enderun Mektebi, Saray-ı Atik'de, Sultan I. Murad döneminde tesis edilmişti. Fakat bu mektep Sultan II. Murad veya Fatih dönemindeki gibi teşkilatlı değildi. Daha çok sultanların hususi hizmetlerini görecek iç oğlanların talimi ve terbiyeleri için tesis edilmişti. Fakat yine de Edirne

[136] *Rivayet olunur ki, Sultan Mahmut'un çok da alımlı bir yüzü yoktu, dahası yakışıklı da sayılmazdı. Bir gün odasında namaz kılarken odaya Şemsu'l Küfât Ahmed Bin Hasan girmiştir. Namazı ve dualarını bitirdikten sonra Ahmed Hasan'a dönerek "Aklımdan şimdi ne geçti biliyor musun? Yüzümün çirkinliğinden ötürü halkın beni sevmemesinden korkmaktayım. Halk öteden beri yüzü güzel padişahlardan hazzetmiştir." demiştir;* Nizamülmülk, *Siyasetname*, s. 63.

[137] *Kutadgu Bilig:* 2213: *"Kimin güzel olursa yüzü, görünüşü; Dışı gibi güzeldir yine onun iç yüzü"*; 2215: *"Kişinin görünüşü içine eştir, Yüzünün görünümüyle tavrı denktir."*.

[138] Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 62.

sarayındaki Enderun geleneği, diğerlerine göre eskiydi.[139] Kanuni Sultan Süleyman döneminde sefer dönüşü bu sarayda konaklandığı ve bu dönemde Edirne Sarayı Enderun'unda altı bin kadar gılâman-ı hassa olduğu bilinmektedir.[140]

Edirne Sarayı'nda bulunan iç oğlanlarının taliminden, terbiyesinden Edirne Saray ağası sorumludur. Sarayda bulunan saray hocaları tarafından eğitim görürler, kabiliyetli olanlara silah talimi ve binicilik de öğretilirdi. İçlerinden en kabiliyetlileri, *çıkma* adı verilen değişimlerle Topkapı Sarayı'na çıkarılırdı. Edirne Sarayı 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar içoğlanı hazırlamıştır. 1675'de Edirne Sarayı Enderun teşkilatı kaldırılarak, buradaki iç oğlanlarının layık olanları Topkapı Sarayı'na nakil edilmiş, geri kalanları kapıkulu süvarilerinin bölüklerine verilmiştir.[141]

Enderun-ı Hümayuna iç oğlanı yetiştiren bir diğer saray At Meydanı Sarayı'dır. At Meydanı Sarayı'nın bir diğer adı, Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi ile evlenen Makbul İbrahim Paşa için geniş kapsamlı bir restorasyon geçirmesinden ötürü onun adı verilen, *İbrahim Paşa Sarayı'*dır. İbrahim Paşa'nın idamından sonra müsadere edilmiş, bir kısmı iç oğlanlarına ayrılmıştır.[142] IV. Mehmed döneminde, diğer hazırlık sarayları olan Edirne Sarayı ve Galata Sarayı ile beraber lağvedilmiştir.[143]

Hazırlık saraylarından en ünlüsü ve uzun soluklusu hiç şüphesiz Galata Sarayı'dır. Hem Enderun tarihi içerisinde hem Osmanlı Eğitim tarihi içerisinde büyük bir öneme sahiptir. Kuruluşu ise yine eğitim amaçlıdır.

Galata Sarayı, Sultan II. Bayezid döneminde kurulmuştur. Kuruluşunun efsanevi bir hikâyesi de vardır. Sultan II. Bayezid, avdan döndüğü bir gün yağmur bastırmasından ötürü Gül Baba ismiyle bilinen bir kimsenin kulübesine sığınmıştır. Muhabbetinden memnun kalan Beyazıt ona bir isteğinin olup olmadığını sormuştur. Bunun üzerine Gül Baba bu gün Galatasaray Lisesi'nin bulunduğu tepeyi göstererek orada bir mektep yaptırması dileğinde bulunmuştur. Beyazıt o yıl içerisinde mektebi inşa ettirmiştir.[144] Bu efsanevi kuruluş menkıbesi

[139] Rifat Osman, *Edirne Sarayı, s. 17.*
[140] Rifat Osman, *Edirne Sarayı, s. 41.*
[141] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 302.
[142] Semavi Eyice, "İbrahim Paşa Sarayı", *DİA*, Cilt 21, İstanbul 2000, s. 345.
[143] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 307.
[144] Fethi İsfendiyaroğlu, *Galatasaray Tarihi*, s. 58; Tayyâr-zade Atâ, *Tarih-i Enderun*, s. 72-73; Tayyâr-zade Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi: Tarih-i Enderun*, Haz.: Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 167.

ile birlikte elbette başka nedenler de vardı. Fetihler ile beraber sınırları sürekli büyüyen devletin üst düzey yönetici ihtiyacının karşılanabilmesi için yeni kurumlara ihtiyaç duyuluyordu. Gül Baba'nın gösterdiği tepedeki arsanın etrafı duvarla çevrilmiş, bir cami ve iki yüz öğrencinin kalabileceği üç koğuş, her koğuşa birer hamam, zabit dairesi, mutfak inşa edilmiş ve Galata Sarayı ağası tayin edilmiştir.[145] Büyük, Orta, Küçük adı verilen bu üç odanın her biri için, ayrı muallimler, sanayi ustaları ve hizmetçiler tayin edilmiştir.[146] Galata Sarayı hem binaları, hem teşkilatı hem de sayısı bakımından diğer hazırlık saraylarına göre daha büyük ve gelişmiştir.[147] Bununla birlikte varlığını diğer bütün Enderunlardan çok daha fazla sürdürmüştür ve bugün bile önemini korumaktadır.

Yukarıda bahsedilen hazırlık saraylarında yetişen yüksek kabiliyetli, sadakati tasdik olunmuş iç oğlanlarından münasip görülenleri *"çıkmalar"* esnasında Topkapı Sarayı'na ya da; en yüksek Enderun Mektebi derecesinde olan Enderun-ı Hümayun'a gönderilirdi.

2.3. Enderun-ı Hümayun'un Teşkilatı ve Teşrifatı

Klasik Osmanlı eğitim müesseseleri içerisinde mülki idareci yetiştirme görevini yürüten mektepler Enderun Mektepleriydi. Edirne'de ve İstanbul Galata'da ve Sultanahmet'te birer Enderun Mektebi vardı. Bunlar da Enderun Mektebiydi. Fakat birer hazırlık okuluydu. Eğitim tarihçilerinin umumiyetle üzerinde durduğu, araştırma yaptığı mektep Topkapı Sarayı'nda bulunan Enderun Mektebidir. Hülasa günümüzde hala, *"Enderun Mektebi"* denilince, Topkapı Sarayı'nda bulunan mektep akıllara gelmektedir ve hala çalışmalara konu olmaktadır.

Enderun'un teşkilatı tafsilatlı bir şekilde incelendiğinde buraya sadece bir mektep demek, tarihi misyonunu ifade etmekte yetersiz kalır. Burası; çok hassas elemelerden geçerek getirilen, çok sıkı bir disipline sahip olan, sadece teorik değil, pratik eğitim de veren; eğitim verirken aynı zamanda mesleki bir takım faaliyetler yaptıran, askerî, sanatsal becerileri geliştiren bir müessese idi. Bu bakımdan sadece bir mektep değildi; Enderun'da bir yaşam devam ediyordu. İç oğlanlardan bazıları bu duvarlar içerisinde on beş yıl kadar bir süre geçiriyorlardı. Öte yandan öğrenim hayatı ile birlikte iş hayatı da devam ediyordu. Her iç oğlanın mensup olduğu bir oda veya koğuş vardı. Bu odalar veya koğuşlar birer sınıf, aynı

[145] Tayyâr-zade Atâ, Tarih-i Enderun, s. 73.
[146] Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "On Birinci Asr-ı Hicri'de Türk Menâbi-i İrfanı", s. 837.
[147] Fethi İsfendiyaroğlu, *Galatasaray Tarihi,* s. 87.

zamanda sarayın herhangi bir hizmetini gören mesleki birer örgüttü. Enderun'un hiyerarşisi ise koğuşlardan oluşmaktaydı. Enderun teşrifatına göre, hazırlık saraylarından Enderun-ı Hümayun'a nakledilen bir iç oğlanı sırasıyla bu odalardan geçerek, hiyerarşide son noktada olan Has Odaya ulaşabilirdi. Burada şunu ifade etmek gerekir ki; her oda birer sınıf olarak düşünülebilir, fakat Enderun'dan çıkış yapabilmek için Has Odaya kadar yükselmeye gerek yoktur. Sadece en layık olanlar buraya kadar yükselir ve buradan çıkarlardı.

Bu sıkı hiyerarşi ve disiplin üzerine kurulu Enderun'da iki temel statü vardır: *Dolamalı* ve *Kaftanlı.* Koğuşlar ve odalar da bu statüye göre ayrılmıştır. Büyük ve Küçük oda iç oğlanları *dolama* isimli bir kıyafet giydikleri için dolamalı, diğer iç oğlanlar ise -Seferli Koğuşu, Kiler, Hazine, ve Has odalılar- kaftan giydikleri için *kaftanlı* ismi verilmiştir. Bu iç oğlanların maaşları, giyecekleri ve yiyecekleri Saray tarafından karşılanırdı. Her oda fertlerinin isim ve künyesi, aldıkları gündelikleri gösteren maaş defterleri vardı.[148]

2.3.1. Büyük ve Küçük Odalar

Enderun Mektebinde ilk adım, Büyük ve Küçük odalardır. Konum olarak Babüssaade'nin sağ ve sol tarafında bulunmaktadır. Burada hazırlık saraylarından alınan gençler, temel İslami bilgiler ve dil eğitimine tabii tutulurdu. Aynı zamanda bedenî gelişimlerini sağlayacak dersleri de mevcuttur.[149]

İsfendiyaroğlu'na göre Büyük ve Küçük odaların talebe sayısı genel itibariyle yüz elliyi buluyordu.[150] Miller'a göre, Büyük Odanın kapasitesi 16. yüzyılda yüz-iki yüz arasında değişiyordu. 17. yüzyılın ortalarında iki odada altı yüz öğrenci vardı. Bunun dört yüzü Büyük Odadaydı.[151] Santurî Ali Ufkî Bey'e göre de Büyük Odada üç yüz-dört yüz; küçük Odada ise yüz elli- iki yüz kadar iç oğlanı kalmaktadır.[152]

Paul Ricaut, 17. yüzyılın ikinci yarısında yazdığı eserinde bu iki oda için: *"... Bu suretle kayıtları yapıldıktan sonra onlar, Büyük ve Küçük Oda denilen iki kolejden birine verilir."*[153] şeklinde bilgi verir. Ricaut'ın *"kolej"* nitelendirmesi; bu odaların, Enderun'da bulunan diğer

[148] Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 65.
[149] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 309.
[150] Fethi İsfendiyaroğlu, *Galatasaray Tarihi,* s. 87.
[151] Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 86.
[152] Santurî Ali Ufkî Bey, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Çev.: Ali Berktay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 33.
[153] Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl),* s. 41.

odalardan hem yaş seviyesi hem de statü farkını açıkça ortaya koymaktadır. Büyük ve Küçük Odalarda bulunan iç oğlanları, Enderun'da bulunan en küçük yaş grubuydu. Bu yaş grubu burada temel bir eğitime tabii tutulmaktaydı.

2.3.2. Kaftanlılar

Enderun Mektebinde bulunan kaftanlılar, statü olarak dolamalılardan üstteydi ve farklı odalara mensuptu. Büyük ve Küçük Odalardan, eğitimlerinde ve talimlerinde başarı gösterenler boş kadrolara göre, statü olarak bir üstteki odaya çıkıyordu. Mektebin teşkilatı zaman içerisinde gelişerek 17. yüzyılda -özellikle acemi oğlanlar mekteplerine son şekillerinin verildiği dönemde- klasik şeklini almıştı.[154] Bu odalar; Doğancı Koğuşu, Seferli Koğuşu, Kiler Koğuşu, Hazine Koğuşu ve Has Odadır.

Doğancı Koğuşuna, *Hane-i Bâzyân* da denilir. Fatih döneminde *Bölük Şahinciyan-ı Enderûn* adıyla anılan koğuş için zamanla *Cemaat-ı Doğancıyan* ve *Doğancı Koğuşu* gibi çeşitli isimler kullanılmıştır. Seferli Koğuşu kurulduktan sonra, hiyerarşide beşinci sıraya düşmüştür. Fakat padişahların ava olan merakı sebebiyle Enderun'daki varlığını bir müddet daha sürdürmüştür.[155] Genel itibarıyla kırk kişilik bir gruptan oluşur. Avcı Sultan Mehmet döneminde bu koğuş kaldırılmıştır.[156]

Seferli Koğuşu, Sultan IV. Murad'ın büyük odadaki bazı iç oğlanlarını sefere götürmesinden sonra oluşmuştur. *Hane-i Seferli* de denmiştir. Enderun'un ilk iki odasından (Büyük ve Küçük Odalar ve Doğancı Koğuşundan) sonra terfi edilir. Bu koğuştakiler, padişahın çamaşırlarına, elbiselerine bakarlardı. Padişahın sarığı, kavuğu, seccadesi hizmeti bu koğuşun göreviydi. Padişahın üzerinde namaz kılacağı seccadeyi bu koğuşun ağası sererdi.[157] Bu koğuştakiler aynı zamanda Enderun halkının çamaşırlarını yıkayıp tertib etmekteydi. Fakat daha sonra koğuşun teşkilatı genişleyerek bir sanat okulu haline getirilmiştir. Bu koğuş âlim, şair, bestekâr pek çok kimse yetişmiştir.[158]

---

[154] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 7.
[155] Batuhan İsmail Kıran, *Osmanlı Saray Teşkilatında Doğancı Koğuşu,* (Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2014, S. 35.
[156] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 311.
[157] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 7.
[158] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 311.

Kiler Koğuşu, içoğlanları hükümdarın yiyecek ve içeceklerini hazırlamak ve saklamakla mesuldü. Saraydaki odalarla mescide ait mumları bunlar tedarik ederlerdi. Kilerliler yaralara sarılan muşambalar yaparak, yarımşar arşın olarak kestikleri bu muşambaları yaralı fukaraya ücretsiz verir ve bu suretle padişaha dua aldırırlardı.[159]

Hazine Koğuşu, Fatih Sultan Mehmet zamanında ihdas edilmiştir. Buradaki içoğlanların adedi altmıştan eksik olmazdı.[160] Hazineliler; Enderun hazinesinin bakımı, onarımı, muhafazası, sayımı gibi işlerle görevliydiler.[161]

Has Oda da Fatih tarafından kurulmuştur. Bu odanın âmiri *hasodabaşı'*dır. Hasodabaşı sarayda kapı ağasından sonra en yüksek rütbeli olup, mühr-ü hümâyunlardan birini taşırdı.[162] Has Odada eğitim gören iç oğlanlarının sayısı kırk civarındadır. Has Odanın yönetici ağaları aynı zamanda Enderun'daki en yüksek rütbeli ağalardandır ve *arz ağası* olarak da bilinirler. Çünkü bu ağalar hem padişahın özel hizmetlerini görürler hem de arz-ı halleri bizzat padişaha sunabilirlerdi.[163] Bilhassa Hazine Koğuşunda ve Has Odada bulunanlar bir talebeden ziyade, birer *Saray Memuru* veya erkânı idiler. Enderun'da bulunan koğuşlardan sırasıyla geçerek zamanla olgunlaşıyorlar; Has Odadan da en büyük devlet memuriyetlerine yükseliyorlardı.[164]

Enderun Mektebi yukarda bahsedilen koğuşlar şeklinde teşkilatlanmıştı. Bütün iç oğlanları bu teşkilat hiyerarşisi içerisinde, kabiliyetleri mucibince yükselmekteydi. Görev ve içerik bakımından oldukça geniş bir teşkilata sahip bu mektebin idaresi de büyük önem taşımaktaydı.

Enderun Mektebinin en yüksek yöneticisi *Babüssaade Ağası*'dır. Bu ağa, adını sarayın Birun ve Enderun bölümlerini birbirinden ayıran Babüssaade Kapısı'ndan almaktadır. *Kapı Ağası* olarak da bilinen bu ağa, hadım ak ağalardandır. Topkapı Sarayı'nın başnazırı, zabıtçısı ve babüssaadenin âmiri konumundadır. Babüssaade ağası 16. yüzyılın sonlarına kadar Harem-i Hümayun kısmı da dâhil olmak üzere bütün sarayın en büyük şefiydi.[165] Babüssaade ağası saray içerisinde büyük bir imtiyaza sahipti; Saray-ı Hümayun kapılarının korunmasına verilen

[159] Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 94.
[160] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 315.
[161] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 317.
[162] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 8.
[163] Santurî Ali Ufkî Bey, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, s. 66.
[164] Fethi İsfendiyaroğlu, *Galatasaray Tarihi,* s. 89.
[165] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 354

ak ağaların başı idi. Bunun yanında Enderun'da bulunan iç oğlanlarının her çeşit iş ve işlemleri, saraya alınış ve çıkışlarını padişaha arz etmek işi de Babüssaade ağalarına aitti. Kendisi bir arz ağasıydı ve bu statü Fatih dönemindeki kanunnameler ile sabitti.[166] Babüssaade ağası bütün bir Enderun'dan sorumluydu. Enderun koğuşları da kendi içinde kati kurallara bağlı olarak teşkilatlanmıştı. Her koğuşta çeşitli isimler ile yöneticiler bulunmaktaydı. Örneğin Seferli Koğuşunun en büyük zabiti, *Saray Kethüdası*; Kiler Koğuşunun yöneticisi *Kilerci Başı* veya *Ser-Kilâr-ı Hassa*; Hazine Koğuşunun en büyük yöneticisi *Hazinedar Başı*; Has Odanın âmiri ve kapı ağasından sonraki yetkili *Hasodabaşı*dır.[167] Her koğuşun en eskilerinden yirmi ağadan on birine *bıçaklı* ve dokuzuna *soyunuk* ismi verilirdi.[168] *Bıçaklı* ve *soyunuk* tabirleri genel itibariyle *kıdemli iç oğlanı* manasına geliyordu ve Enderun'un günlük hayatı içerisinde çeşitli görevleri vardı.[169]

2.3.3. Enderun Mektebinde Eğitim

Enderun Mektebindeki eğitim sistemi ve içeriği, klasik Osmanlı eğitim kurumları içerisindeki vazifesine göre şekillenmiştir. Bu kurumların vazifeleri daha önceki bölümde tafsilatlı verilmişti. Medreseler sivil anlamda okuryazar sınıfını oluşturuyordu. Bu kurumlarda devletin ihtiyaç duyduğu, şeriata uygun hükümler verecek kadıları, imamları, şeyhülislamları hülasa ulemayı ve fukahayı yetiştiriyordu. Bunlar sivil memuriyetlerde istenen başarıyı gösteremiyorlardı. Devlet hizmetlerindeki vazifelerin içerikleri daha farklı bir eğitim sistemini gerekli kılıyordu.[170]

Enderun Mektebi, büyük bir coğrafyaya hükmeden bir devletin üst düzey yöneticilerini yetiştirme vazifesini üstlenmişti. Bu vazife doğrultusunda mektepten çıkacak her bir yöneticinin, mülki anlamda idare sanatını bildiği gibi askerlik sanatını da iyi bilmesi gerekmekteydi. Yani her bir iç oğlanı zihnen çevik olduğu kadar bedenen de çevik olmalıydı.

Mektepten çıkıp yönetici olacak kimselere verilen eğitimin ilk amacı; Padişaha hizmet için gereken zarafeti ve teşrifat kaidelerini öğreterek saray işlerinde yeterli donanıma sahip

[166] İsmail H. Baykal, *Enderun Mektebi Tarihi,* s. 19.
[167] Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 91 vd.
[168] Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "On Birinci Asr-ı Hicri'de Türk Menâbi-i İrfanı", s. 842.
[169] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 1, s. 223.
[170] Fethi İsfendiyaroğlu, *Galatasaray Tarihi,* s. 85.

kimseler yetiştirmekti.[171] Zira yukarıda bahsedildiği üzere, bu mektepte bulunan iç oğlanları, sarayın çeşitli hizmetlerini görmekte ve bir yandan da eğitimlerine devam etmekteydiler.

Enderun'da eğitim dili Türkçe'ydi. Osmanlı eğitim kurumları içerisinde diller de çeşitli amaçlara göre paylaştırılmıştı. Farsça tekkelere, Arapça medreselere, Türkçe ise Enderun'a mahsustu. Türkçe'nin yanında, dinî eğitimde Arapça kullanılmaktaydı.[172] Elbette bu durumun maarif politikası ile de alakası vardı. Burada eğitim alanlar, en nihayetinde Balkanlardan devşirme yoluyla gelmiş Hıristiyan kökenli gençlerdi. Bu gençleri tamamıyla Türkleştirmek ve İslamlaştırmak için, devletin resmî dili olan Osmanlıcayı, yani o dönemin Türkçesini esaslı bir şekilde öğretiyorlardı.[173]

Öğretimin başından sonuna kadar ilgiye, kabiliyetlere ve bireysel farklılıklara öncelik tanınıyordu. Hazırlık saraylarındaki öğrenciler ilgi ve kabiliyetlerine göre askerlik ve savaş hünerleri, dil ve edebiyat, çeşitli el sanatları, hattatlık vs. gibi alanlardan birinde gelişip yetişme imkânı bulurlardı. Bir üst öğrenim kurumu olan Enderun-ı Hümayun'da da tutum aynıydı. Türkçe, okuma, yazma, Arapça, Kur'an ve Din dersleri bütün öğrencilerin ortak olarak izlemek zorunda olduğu derslerdi. Bunun dışında ortak öğrenim alanları beden eğitimi, savaş hünerleri gibi konulardı. Arapça Dil ve Grameri, Farsça ve Fars Edebiyatı, Fıkıh, Tefsir, Türk Edebiyatı vs. gibi konular üst öğrenim aşamasında özel kabiliyetlere dayanan konulardı. Ayrıca öğrencinin Seferli, Kiler ve Hazine odalarına bağlı mesleki öğreniminin hangi dalında derinleşip gelişeceği de geniş ölçüde ferdî kabiliyetlere bağlı özelliklerdi.[174]

Ferdî kabiliyetlere göre eğitim fırsatı sağlama konusuna en uygun örnek; zaman içerisinde Enderun'un bünyesinde bir musiki ve sanat okulunun ortaya çıkmasıdır. Sarayda musiki ve çalgı dersleri Sultan II. Murad devrinde başlamıştır. Saraya alınan devşirmelerden müziğe kabiliyetli olanlar Seferli Odasına alınmıştır. Müziğe kabiliyetli iç oğlanlar ile musiki dersleri belirlenen günlerde, sabahları saat dokuzda meşkhane adı verilen odalarda yapılırdı. Öğleye kadar Türk musikisi nazariyat ve repertuarı talimi, öğleden sonra rakkaslar ve mukallitler, akşam vakitlerinde ise mehter takımı talim yapılmaktadır.[175] Bu konuda çok geniş

[171] Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "On Birinci Asr-ı Hicri'de Türk Menâbi-i İrfanı", s. 835.
[172] Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "On Birinci Asr-ı Hicri'de Türk Menâbi-i İrfanı", s. 835.
[173] Fethi İsfendiyaroğlu, *Galatasaray Tarihi,* s. 85.
[174] Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 136.
[175] Erhan Özden, *Osmanlı Maarifinde Musiki*, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 40-41.

bilgiyi, kendisi de bir Enderunlu olan, Seferli Koğuşuna mensup Polonyalı müzisyen Albertus Bobovius ya da Santurî Ali Bey'den öğrenmekteyiz.[176]

Enderun'da eğitim süresi ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. 6 ila 15 yıl sürdüğünü belirten kaynaklar mevcuttur.[177] Mektepte eğitim ve Enderun hayatı çok sıkı kurallara bağlanmıştı. Odaların ve koğuşların nizamnameleri olup, bunlar harfi harfine tatbik edilirdi; yatılacak, kalkılacak saatler, teneffüs ve istirahat zamanları belirliydi.[178] Enderun içerisinde hareket etmek, eğitim almak amacıyla oluşturulan küçük grupların başına bir Lâla veya Kadı oğlanı atanırdı. Bunlar gruplarının eğitiminden ve düzeninden sorumludur. Onlarla birlikte yer, içer ve yatardı. Nasıl giyinmeleri gerektiği, elbiselerine nasıl bakmaları gerektiği öğretilirdi. Lâlalar, koğuşlarında oğlanlara *Kur'an-ı Azimüşşan*, çeşitli ilim ve fenler ile Hüsn-i Hat öğretirken onları edepli oturmaya da alıştırırlardı. Bu bakımdan Lâlaların, kendi emirlerinde bulunan içoğlanlarının, dünyevi ve manevi duygularına hitap eden bir danışman şeklinde çalıştığını söyleyebiliriz.[179]

2.3.4. Mezuniyet ya da Çıkmalar

Enderun Mektebinde bulunan odaları ve koğuşları, farklı mesleki eğitimler veren sınıflar şeklinde düşünmek mümkündür. Bu oda ve koğuşlar hakkındaki bilgiler, farklı zamanlarda yazılan kitaplarda bazı farklılıklar gösterse de hiyerarşik olarak aşağıdan yukarıya doğru; Büyük ve Küçük Oda, Seferli Koğuşu, Kiler Koğuşu, Hazine Koğuşu, Has Oda şeklinde sıralanabilir.

Enderun içerisinde bir odadan başka odaya geçmek için şu iki olayın vuku bulması icab etmekteydi. Evvela bir üst odada boş bir pozisyon olmalıydı; ikincisi bir yukarı çıkmak isteyen içoğlanı, gerekli yetenekleri olduğunu ispat etmeliydi.

Enderun Mektebindeki eğitim sistemi, sınıf geçme ve mezuniyet sistemi, bugün liselerde veya üniversitelerde olduğu gibi ilgili derslerin tamamından geçerek, kademeli bir biçimde okulu bitirmek şeklinde değildi. Yani Enderun hayatına Büyük ve Küçük odalarda başlayan her içoğlanı peyderpey diğer odalara geçip, nihayetinde Has Odadan mezun olarak

[176] Santurî Ali Ufkî Bey, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam,* s. 74., 76., 77., 79., 81.
[177] Fethi İsfendiyaroğlu, *Galatasaray Tarihi,* s. 90.
[178] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 331.
[179] Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 127-128.

herhangi bir idari göreve atanmıyordu. Çıkmalarda başta Has Oda gılmanı olmak üzere Hazine, Kiler, Seferli, Büyük ve Küçük odalar ile Edirne, Galata ve İbrahim Paşa saraylarındaki oğlanların çıkma dereceleri birbirlerinden farklı idi. Has Odalılar 16. asırda sipahi bölüğüne ve daha sonraları dergâh-ı âli yüksek müteferrikalıklarıyla yüksek derecedeki çaşnigirliklerle çıkarılırlardı. Has Odadan sonra gelen Hazine, Kiler ve Seferli Koğuşları içoğlanlarının kıdemlileri, daha az yevmiyeli çaşnigirliklere, müteferrikalıklara ve kapıkulu süvari bölüklerine verilirlerdi. Büyük ve Küçük odalarda tahsil ve terbiye görmüş olan oğlanlardan tenasüb-i endama malik ve ahlakı yüksek olanlar, Has Odaya ve diğer istidatlılar ise Hazine, Kiler ve Seferli koğuşlarına verilirlerdi.[180]

2.3.5. Enderun Mektebinin Misyonu

Enderun Mektebi, Müslüman Türk devletlerinin *saray okulu* geleneğinin en gelişmiş örneğidir. Osmanlı Devleti'nin büyük bir coğrafyaya hükmettiği dönemlerde, Enderun-ı Hümayun ve diğer saray okulları devletin bütün sivil memurlarını, en ufağından en büyüğüne kadar bütün ricalini, sipahi erinden kumandanlarına kadar bütün askerî ümerasını, Divan-ı Hümayun üyelerini, beylerbeyilerini, hemen hemen bütün valileri ve pekçok sanatkârı yetiştirmekteydi.

Mülki ya da askerî alanda üst düzey yönetici adayı gençlerin bulunduğu bu mektep, Osmanlılık olgusu, ideolojisi ve zihniyetinin kurgulandığı bir öğretim kurumudur.[181] Padişah sarayının iç bölümünde bulunan, padişahların bizzat nüfuz ettikleri ve ihtimam gösterdikleri bir mekteptir. Kul statüsünde bulunan bu gençlerin yegâne varlığı padişahtı. Devletin kritik noktalarında, devlete ve Padişaha yararlı hizmetler sağmaları buradaki eğitime bağlıydı.

[180] Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 336.
[181] Samed Kurban, "Siyaset Geleneğinin Üretilmesinde Rol Oynayan Kurumlar Enderun Mektebi Ve Medreseler", s. 88.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YENİLEŞME DÖNEMİ VE ENDERUN MEKTEBİNE ETKİLERİ

".. merhûm ve magfûrun-leh Sultân Murâd Hân hazretlerinin evâ'illerine ve evâsıtına gelinceye değin zikr olunan kâide üzre kânûn-i kadîm câri idi, Lâkin işbu yakın zamânından berû kânûn-i kadîm bozulub ve âhar tarîka sülük itmeleriyle ocaklara ecnebi girüb ve bî macnî neferât ve yevmiyyeleri dahî kat-erider-kat ziyâde olmuşdur".[182]
Kitab-ı Müstetâb

Bir önceki bölümde, Enderun Mektebinde 15., 16. ve 17. yüzyıllarda uygulanan klasik teşkilat, teşrifat ve eğitim sistemi hakkında bilgi verildi. Enderun Mektebi, 15. yüzyılın başlarından itibaren klasik formunu almaya başlamış, 17. yüzyıla kadar gelişerek kendini korumuştur. Enderun Mektebinden çıkan üst düzey yönetici, diğer devlet görevlileri ve sanatkârların icraatlarına baktığımızda 18. yüzyılın oldukça verimli olduğu gözlemlenebilir. Ayrıca Enderun Mektebinin, saray içerisindeki konumuna bakıldığında; Osmanlı merkez teşkilatının ana unsuru olmasa bile, çok önemli bir yan unsuru veya dinamiklerinden biriydi. Haliyle merkez teşkilatındaki bozulmalardan en hızlı etkilenen müesseselerden biri olmuştur.

17. yüzyıl, Osmanlı Devleti için pek çok farklılığı beraberinde getirmiştir. Bu yüzyıldan itibaren çeşitli etkenlerle yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Çözülmeyi bekleyen bu sorunların etkenleri irdelendiğinde, bunların hem dünyadaki küresel gelişmeler hem de devletin bizzat içinde yaşadığı sorunlar olduğu görülür. Dünyada dengeler değişmektedir. Avrupalı devletlerin bir bölümü, 16. yüzyıldan itibaren Afrika'nın batısında ve Hint Okyanusu'nda varlığını göstermeye başlamış, dolayısıyla başta Osmanlıların ve Müslümanların ticaretini daraltmaya başlamıştı. Öte yandan kuzeyde Rusya'nın gelişmesi; yine başta Osmanlıları ve Müslümanların hareket kabiliyetini kısıtlıyordu. Doğu'da Safevi varlığı tamamen sonlandırılamadığı için Şii-Sünni mücadeleleri sürüp gitmektedir. Böyle bir siyasi atmosferin içerisinde ve büyük bir coğrafyada etkinliğini sürdüren Osmanlılar Doğu-Batı arasında, hem de birbirinden oldukça uzak çift cepheli bir mücadele sahasında varlığını sürdürmektedir.[183]

[182] *Kitab-ı Müstetâb*, Yay.: Yaşar Yücel, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 7.
[183] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2014, s. 99-105.

16. ve 17. yüzyıllarda dünyada bunlar olurken Osmanlı Devleti'nin geleneksel kurumlarında değişimler yaşanmaktaydı. Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra gelen sultanların büyük çoğunluğu devlet işleri ile yakından alakadar olmamışlardı. Öte yandan tahta psikolojik bakımdan dengesiz veya çocuk yaşta padişahların çıktığı da görülmektedir. Bu gibi unsurlar elbette Osmanlı Devleti'nin duraklamasında etkili olmuştur. Fakat duraklamanın esas nedenlerini bunlarda değil, bahsedilen yüzyıllar içerisinde Osmanlı Devleti'ne özgü yapısal bozukluklarda aramak daha açıklayıcı olacaktır.[184]

Osmanlı Devleti, 1533'de Kanuni Sultan Süleyman döneminde Avusturya ile bir barış antlaşması imzalamıştı. Sultan Süleyman, özellikle doğuda İran tehlikesinin baş göstermesi ve Macaristan seferlerinin çok masraflı olması nedeniyle Ferdinand'ın barış teklifini reddedememiştir. *Kızıl Elma* şeklinde adlandırılan uzun vadedeki fetihler sadece birer hedef olarak kalmıştı. Fakat yine de Sultan Süleyman, Macaristan toprakları üzerindeki amaçlarına ulaşmış ve hepsinden önemlisi diplomatik bir üstünlük ile Avrupa siyasetinde aktif ve belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır.[185] Fakat 17. yüzyılın başında 1606'da Zitvatorok Antlaşması ile bu diplomatik üstünlük kaybedilmişti. Böylece Osmanlı Sultanı, Habsburg Hanedanının "Emperyal" sıfatını kabul etmeye ve onu kendi dengi olarak görüp anlaşma yapmaya razı olmuştu. Aynı yüzyıl içinde 1683'de Viyana surları önünde yaşanan ikinci başarısızlık, arkasından başka büyük sonuçlar doğuracaktı. 1687'de 2. Mohaç ve 1697 Zenta muharebeleriyle Avusturya'nın zaferi ve Türklerin yenilgisi tasdik olunmuştu. Ve nihayetinde 1699 yılında imzalanan Karlofça Barış Antlaşması ile Osmanlıların açıkça girişmiş olduğu bir savaşta yenik düşerek anlaşma imzalamış ve yenilgisi tasdik edilmiş oldu. Bununla birlikte uzun zamandır Osmanlı hâkimiyeti altında olan ve Dar'ül İslam'ın bir parçası sayılan büyük miktarda toprak parçası düşmana bırakılmış oldu.[186]

Karlofça, Osmanlı Devleti'nin ilk büyük toprak kayıplarından biriydi. Fakat burada şunu ifade etmek gerekir ki; 17. yüzyılın sonunda, Avrupa'daki komşularının tümünün müttefik olarak cephe aldığı on beş yıllık (1683-1698) uzun ve yorucu savaşta kaybettiği büyük toprakların önemli bir bölümünü geri almayı başarmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra

[184] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e,* İmge Kitabevi Yayınları, Eylül 2007, s. 126.
[185] Yusuf Yıldız, *Osmanlı-Habsburg İlişkileri: Kanunî-Şarlken-Busbuecq*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 77.
[186] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Arkadaş Yayınevi, Ankara 2017, s. 52-53.

toprak kayıpları çok daha fazla artmış, bu toprak kayıpları neticesinde ekonomik alanda daralma ve buhran daha görünür hale gelmiştir.[187]

Avrupa'da fetihlerin durması Osmanlı duraklamasının en belirgin göstergelerinden biridir. Yukarıda bahsedildiği üzere 17. yüzyılda Osmanlı Devleti kuzeyde Rusya ve doğuda İran ile komşu olmuş, hareket kabiliyeti sınırlanmıştı. Batıda ise Macaristan'a dayanan sınırlar ile Osmanlı Devleti *"doğal sınırlarına"* kavuşmuş oluyordu.[188] Fetihlerin durması ilk olarak ganimet gelirlerinin ve yıllık vergilerin azalmasına sebep olmuştu. Bu da Hazine'nin gelir-gider dengesinin sarsılması demekti. Mali düzensizliğin getirdikleri ile devletin devamlılığını sağlayan klasik müesseslerde de bozulmalar başlamıştır.[189]

Klasik Osmanlı mali sisteminin temel unsurları, merkezî hazine, tımar ve padişah hazinesinden oluşmaktaydı. Bu öğeler birbiri ile uyum içerisinde olacak şekilde dizayn edilmişti. Bu anlayışın temelinde cephede daima kazanma anlayışı yatıyordu. Yani savaşlar daima kazanılacağı için, savaş için ayrılacak bir bütçeye ihtiyaç kalmayacaktı. Zaten ganimet ve diğer gelirler ile bu sağlanacaktı. Bu güvence ile tımar uygulaması geniş bir sahada uygulama alanı buldu.[190] Neticede 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başı Osmanlı Devleti için beklenenden farklı olarak; uzun süren, sonuçsuz ve dolayısıyla ganimet gelirleri olmadan geçecekti. Öte yandan bu yüzyılda kıymetli maden akışı, daha doğrusu Amerikan gümüşü Osmanlı ülkesini istila etmiş ve fiyatların yükselmesine sebep olmuştur.[191] Bu durum sadece Osmanlı için değil, diğer Avrupa devletleri için de geçerliydi.[192] Mali kaynakların kendileri arasında kurdukları sistem bu yüzyıllarda çözülmeye başladığından, doğal olarak tımar sisteminde de aksamalar başladı.

Yukarıda kısaca bahsedilmeye çalışılan gelişmeler neticesinde; Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılın sonundan itibaren ve 17. yüzyılda devletin tüm kurumlarında hissedilir bir şekilde

---

[187] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, İstanbul 2014, s. 209.

[188] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, s. 98; Mehmet Öz, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına),* Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 36.

[189] Hakan Doğan, "Osmanlı Mukataa Yönetim Organizasyonunda Yeni Bir Model: Tımar Alanlarının Mukataalaştırılma Süreci ve Malikâne Olarak Satışa Çıkarılan İlk Haslar", *History Studies,* Cilt 10, Sayı 9, 2018, s. 106.

[190] H. Veli Aydın, "Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM),* Sayı 12, 2001, s. 72.

[191] Mehmet Öz, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları,* s. 41.

[192] Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt I, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Doğubatı, Ankara 2017, s. 498; Braudel burada 17. yüzyıl başlarında bir Venediklinin düşüncelerini aktarır: *"... O günler, herkesin çıkar peşinden koştuğu bugünden farklıydı. Bugün 100 dukaya alınan bir şey eskiden 25 dukaydı."*.

çözülme görülmekteydi.[193] Geleneksel veraset anlayışının dışına çıkılarak *Ekberiyet* ve *Kafes* usulleri uygulanmış ve dolayısıyla şahsi yeteneklerden mahrum padişahlar tahta çıkmıştır. Mülki idarede yaşanan sorunlar askerî teşkilatı da etkilemiş, devletin hayatiyetini sağlayan temel uygulamalarından biri olan *Kapıkulu devşirmeleri* yerine gelişigüzel adam alınmış ve askerî kuvvetlerdeki disiplin de bozulmuştur.[194]

16. yüzyılın sonlarına doğru padişahın etrafındaki üst düzey yöneticilik pozisyonlarına kentlerde yaşayan kişilerin girmeye başlamasıyla, merkezdeki yönetici kadronun yapısı iyiden iyiye bozulmuştur. Bunlar devşirme olmadıkları için çeşitli yollarla yöneticilik pozisyonuna geliyorlardı. Böylece Osmanlı Devleti içerisinde bir *"nepotizm" (yüksek devlet mevkilerinin akraba ya da çok yakın arkadaşlara bırakılmasını sağlayan kayırma sistemi)* uygulanmaya başlandı.[195]

Böylece ekonomik ve sosyal karmaşanın içerisinde devletin merkez teşkilatının pek çok kademesi içten içe zarar görüp bozulmaya başlayacaktır. Merkez teşkilatının bu bozulması kısa vadede büyük sorunlar teşkil etmemiş olsa da uzun vadede klasik kurumların yıpranarak yok olması sürecini doğuracaktır. Osmanlı Devlet geleneğinde merkez teşkilatının önemli unsurlarından biri olan Enderun Mektebi de bahsedilen bu uzun yıpranma sürecinden payını alacaktır. Yenileşmenin başladığı ya da ihtiyacını iyiden iyiye hissettirdiği bu yüzyıllarda Enderun Mektebi de çeşitli etkenler ile bozulmaya başlamıştır. Bu bağlamda Enderun Mektebinin bu bozulma veya yıpranma sürecini sadece kendi bünyesinde aramak yetersiz olacaktır. Bir önceki bölümde Enderun Mektebinin insan kaynağı olan devşirme usulünden bahsedilmişti. Bu usul, devletin hem askerî kadrosunu hem de mülki yönetici kadrosunu yakından ilgilendirmekteydi. Devşirme sisteminde yapılacak her değişiklik ya da sistemin yıpranması Enderun'u da doğrudan etkileyecektir. Öte yandan Enderun Mektebi, klasik eğitim kurumlarının en teşkilatlı olanlarından biriydi. Devletin içerisine düştüğü durumdan kurtulmasının, *"eğitim politikasının"* yenileşmesi ve değişmesi düşüncesi, eğitim kurumlarında yenileşmeyi beraberinde getirecekti. Böylece bir eğitim kurumu olan Enderun Mektebi de başlangıçta dolaylı olsa da ilerleyen zamanlarda doğrudan etkilenecekti.

[193] Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diploması Dönemi (1703-1789)", *Türkler*, Cilt 12, Ed.: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 479.
[194] Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar),* Gazi Kitabevi, Ankara 2012, s. 2-3.
[195] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e,* s. 128.

Son olarak Enderun Mektebi, üst düzey yönetici yetiştirmeyi hedefliyordu. Bu yöneticiler devletin bütün politikalarına yön veren kimseler olacaktı. Fakat tüm dünyada da savaş teknolojisi, devletlerarası ilişkiler, diplomasi, sınırlar, hülasa kamu yönetimine dair ne varsa değişim ve dönüşüm geçirmekteydi. 17. ve 18. yüzyıllarda Enderun Mektebinde; yukarıda bahsedilen, dünyada ve Osmanlı Devleti'nde görülen değişimlerin etkileri görülecektir.

3.1. Devşirme Sisteminin Bozulması ve Enderun'a Etkileri

Fatih Sultan Mehmet, Osmanlı Devleti'nin teşkilatını yeniden inşa ederken, Osmanlı sultanının ve merkez teşkilatın gücünü artırmak amaçlı bir dizi önlem almıştı. Devşirme kökenli yöneticileri, üst düzey yöneticiliğe getirmesi de bunlardan biridir. Topkapı Sarayı içerisinde bulunan Enderun Mektebi de tam olarak bu vazifeyi görmektedir. Üst düzey yönetici kadrolarına devşirme kökenli kimselerin gelmesi ile doğal olarak Müslüman ve Türk unsurlar etkinliklerini kaybetmişlerdir. Bu uygulama çeşitli yönlerden eleştirilse de Fatih'ten itibraren kul sistemi, devletin klasik uygulamalarından birini teşkil etmeye başlamıştı..[196]

Kulların oluşturduğu askerî sınıf, hem askerî kadroyu hem de yönetici kadroyu oluşturuyordu. Bu kadroları yetiştirmek için Acemi Ocağı ve Enderun Mektebi gibi çeşitli okullar ihdas edilmişti. Fakat sistemin mükemmel işleyebilmesi için bu kadroların eğitimi kadar seçimi de büyük önem arz etmektedir. Zira bütün sistem, belli kurallar çerçevesinde özenle seçilmiş Hıristiyan çocuklarına göre dizayn edilmişti.

Devşirme sisteminin ilkeleri, uygulama esasları, uygulayıcıları kanunnameler ile sabitti ve kati kurallar içermekteydi. Öncelikle Devşirmenin başat ilkesi, Müslüman ve Türk unsurların tamamıyla kapsamı dışında tutmasıdır.[197] Bütün kaideler bu temel üzerine inşa edilmiştir. Devşirme Kanunu ile ilgili önemli bir belgeyi Sultan II. Murad'ın torunu olan Sultan II. Bayezid döneminde (1481-1512) görmekteyiz. İlgili kanunname *"Kanunnâme ki Yeniçeri Oğlanın Cem' Eylemek İçün Nişân-ı Hümayun Verilür"* adıyla yayınlanmıştır.[198] Bu

[196] Abdullah Demir, "Osmanlı Devleti'nde Devşirme Sistemi", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2017, s. 20.
[197] Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Cilt 5, Sayı 3, Ankara 1947, s. 291.
[198] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 123-125.

kanunnamede gayri-i müslim halktan[199] alınacak oğlanlar ve özellikleri, tutulacak defterler[200], çeşitli yasaklar[201] ve son olarak uygulanacak ceza ile ilgili maddeler bulunmaktadır. Kanunnamede geçen hali ile *"... her kim ise kat'â mecâl vermeyüb siyâset[202] etdüririn, bilmiş olalar."* cümlesinde, Devşirme Kanunu hilafına yapılacak hiçbir uygulamaya asla imkan verilmeyeceği ve cezasının ölüm olduğu bildirilmiştir.[203]

Devşirme Kanununun uygulamasındaki çözülmelerin sonuçları kendini önce Yeniçeri Ocağında hissettirmeye başlamıştır. Yeniçeri Ocağındaki düzenin çözülmeye başlaması Sultan III. Murad zamanında başlar. Bu dönemde Yeniçeriler arasında esnaflar görülüyor; evlilerin adedi artıyor, Yeniçerilerin Ocaktaki kışlalarında yatmak yerine evlerinde yattıklarına tesadüf ediliyordu; bunların esnaflıktan men'i hakkında bir taraftan emir verilirken diğer taraftan da Sultan III. Murad, Ocak Kanununa muhalif olarak hariçten bir takım sanatkârların Yeniçeriler arasına girmesini irade ediyordu.[204] XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti ve teşkilatı hakkında bilgi veren *Kitâb-ı Müstetâb* bu konuda şöyle bir açıklama yapmaktadır:

> *.'.. merhûm ve magfûrun-leh Sultân Murâd Hân hazretlerinin evâ'illerine ve evâsıtma gelinceye değin zikr olunan kâide üzre kânûn-i kadîm câri idi, Lâkin işbu yakın zamânından berû kânûn-i kadîm bozulub ve âhar tarîka sülük itmeleriyle ocaklara ecnebi girüb ve bî macnî neferât ve yevmiyyeleri dahî kat-erider-kat ziyâde olmuşdur. ... Fe-emmâ gerçi evvelki zamânın askerî az idi lâkin uz idi. Saplama ve ecnebi olmamağla her kankı adûya müteveccih olsalar idi bi-emri'İlâhi Teâlâ mansûr ve muzaffer olurlar idi."*.[205]

Burada geçen iki kelime Devşirme sistemi ile ilgili çözülme hakkında bilgi vermektedir. Metinde geçen *Ecnebi* ve *Saplama* kelimelerini Devşirme sistemine aykırı, yabancı kimse

---

[199] Madde 1: *"... velhasıl hiç bir karyeyi aparlamayub kefere-i re'âyânın ne kadar oğlanı varsa babaları ile cem' edüb...";* Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tahlilleri,* s. 124.

[200] Madde 2: *"... ve her oğlan ki, alınur, kendü adın ve atası adın ve köyi ve sipahisi adın ve oğlanın hilyesin ve evsâfını mufassalan deftere bile kayd eyleye..."*; Madde 4: *"... sonra defterleri birbiriyle mukâbele olunub görilüb yeniçeri oğlanı tebdile ve tağyire mecâl ve ihtimal olmaya."*; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tahlilleri,* s. 124.

[201] Madde 7: *"Hiç bir ehadin oğlu evinde alıkonmak ve gizlenmek ve kaçurmak ve sair veçhile telbîs ve tedlîs etmek olmaya ve gereği gibi sakınalar..."*; Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tahlilleri,* s. 124.

[202] *"... siyaset, kısmen devlet idaresi amacıyla alınan tedbirler ve bununla ilişik olarak hükümdarın verdiği ölüm cezası anlamında kullanılmıştır.";* Bkz.: İsmail Katgı, "Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl: Hukuki Maiyeti, Sebepleri, Usulü, İnfazı ve Sonuçları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 24, 2013, s. 182.

[203] Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tahlilleri,* s. 125.

[204] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, s. 478

[205] *Kitab-ı Müstetâb*, Yay.: Yaşar Yücel, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 7.

olarak anlamak mümkündür.[206] Şu halde III. Murat devrine gelindiğinde ocaklara *ecnebi* ve *saplama* gibi devşirme dışı kimselerin girdiği görülmektedir.

Bunları aktaran *Kitab-ı Müstetâb*'ın müellifi belirlenememiştir. Eserde, dünyanın değişen şartlarının *"nizam-ı âleme ihtilal ve reâya ve berâyâya infi'al"* verdiğini belirterek, işbaşında bulunanların bu duruma nasıl çare bulabilecekleri anlatılmaktadır.[207] Bu ismi belli olmayan müellif, Ocağın düzenin bozulmasından ve niteliksiz askerlerden rahatsızlığını eski dönemlerle karşılaştırarak dile getirmiştir. Bununla birlikte Ocağın düzeninin bozulmasını, Ocağa kanun dışı bir şekilde giren ve devşirme olmayan askerlere bağlamaktadır.

Sultan III. Murad döneminde, Devşirme usulündeki çözülme ile ilgili oldukça önemli bir olay vuku bulmuştur. 1582'de Sultan III. Murad'ın[208] oğlu Mehmet'in (daha sonra Sultan III. Mehmet olarak tahta çıkacaktır) sünnet düğünü esnasında hünerlerini gösteren bazı Hıristiyanlar; Müslüman olup, Cebecilik ve Topçuluk istemişlerdir. Sultan Murad bu isteklerini kabul etmese de belli bir akçe yevmiye ile Acemi Ocağına kaydedilmelerini emretmiştir. O tarihte Yeniçeri Ağası Ferhat Ağa bu duruma, *"Padişahım bunların eşkâl defterine kaydolunması kanuna muhaliftir: şimdi bunlar deftere kaydolunursa Devşirme teşkilatı bozulur. Zaten bu alınacaklar şartlara uygun değildir, ekserisi sanat ehlidir, çok yüz görmüşlerdir. İstanbul, Edirne, Bursa Hıristiyanları evladı alınması memnudur, bunlar şehir oğlanıdır."* şeklinde itiraz etmiştir. Fakat Padişahın emri tatbik edileceğini anlayınca *"Ocağın bozulması benim zamanımda olmasın,"* diyerek azlini istemiştir. Usul dışı Ocağa girecekler *Ağa çırağı* ismiyle kaydedilmiştir. Ağa çıraklarının sayısı zaman içerisinde artmış, Ocağa Devşirme usulü dışında girebilmenin kapısı olmuştur. Böylece, daha önceleri çok kat'i kanunlarla belirlenen Devşirme usulü azalmış ve her milletten insan Ocağa girmiştir.[209] Ferhat Ağa'nın azlinin nedeni kaynaklarda farklılık gösterse de Ocak ananesi, Ferhat Ağa'nın azlini yukarıda anlatıldığı şekliyle kabul etmiştir.[210] Ferhat Ağa'nın söyledikleri aynı zamanda Devşirmenin ilkelerini hatırlatır niteliktedir ve aslında bu ilkeler alenen terkedilmiştir.

---

[206] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 3, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993, s. 125

[207] Mehmet Öz, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları,* s. 75; *Kitab-ı Müstetâb,* s. 1.

[208] Selânikî bu konu için *"Sene 990 târihinde hazret- Pâdişah-ı dîn penah –eyyede'llâhu ta'âlâ ve kavvâhü- Şehzâde-i civân-baht Sultan Mehmed –tâle bakahü ve nâle münâhü- hazretlerini sünnet itmek niyetine..."* şeklinde tarih düşmüştür. Bkz. Selânikî Mustafa Efendi, Tarih-i Selânikî, Cilt 1, Haz.: Mehmet İpşirli, TTK Basımevi, Ankara 1999, s. 133.

[209] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, s. 39.

[210] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, s. 40.

Aslında usullerin ve ilkelerin terkedilmesi ya da esnetilmesi konusunda Sultan III. Murad döneminde çeşitli ikazlar yapılmıştır. *Mevâ'idun'n-Nefâ'is Fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis* isimli eser buna örnektir. Bu eser Gelibolulu Mustafa 'Âli tarafından 1587'de Sultan III. Murad'ın isteği ile devrin görgü ve ahlak kurallarını, âdetlerini belirtmek üzere yazılmıştır. Aslında Gelibolulu Mustafa 'Âli evvela *Kavâ'dü'l-Mecâlis* adlı kısa bir risale yazmıştır. Bu risalenin çok beğenilmesi üzerine, bu eseri daha da genişleterek *Mevâ'idun'n-Nefâ'is* adlı eseri yazmıştır.[211] Gelibolulu Mustafa 'Âli, Sultan III. Murad'ın yukarıda bahsettiği tevcihinden beş yıl sonra kaleme aldığı eserinde, Enderun'a alınacak kişiler hakkında çok kritik bir uyarıda bulunmaktadır. Nitekim bu uyarısının gerçekleştiği uzun vadede görülmüştür. 'Âli, Enderun-ı Hümayunu *"devşirme çocukların toplandığı bir cennet"* olarak kabul etmektedir. Buraya girebilmenin şartları hakkında bilgi verdikten sonra şu tarihi uyarıyı yapmıştır:

> *"Bu fülan vezirin yerdeşi imiş, ve bu dahî fülan ağanun kardaşı imiş diyerek bir alay yoldan çıkmışları, sultanlar yüksek hizmetlerine kabul ederlerse, o kişi, zamanla Has Odaya girerek ağalık rütbesine yükselirse, sonra da görevli olarak dışarı çıkarılarak Müslümanlara eziyete başlarlar. Ağalığa, beyliğe derken beylerbeyliğine yükselip zulüm ve baskısı ile meşhur olurlarsa, ya velî nimetleri olan padişahın bed-dua ile anılmasına ya da devlet kapısını şikâyetçileri aşındırarak görevden alınmalarına sebep olurlar."*[212]

Sultan III. Murad döneminde usulün dışına çıkılması ile yaralanan Devşirme sistemi, günden güne çeşitli bahaneler ile esnetilerek hem Acemi Ocağına hem de Enderun Mektebine aslında *ecnebi* olan kimseler alınmaya başlanacaktı. 1582 yılındaki sünnetten yaklaşık elli yıl sonra Enderun Mektebine tarihe geçecek başka bir usul dışı alım daha olacaktır.

1635 yılında Evliya Çelebi'nin yirmi yaşında iken Ayasofya'da müezzin mahfelinde okuduğu Kur'an, Sultan IV. Murad'ın hoşuna gitmiştir. Bunun üzerine Sultan IV. Murad, Evliya Çelebi'yi doğrudan doğruya Has Odaya vermiştir. Evliya Çelebi'nin hocası, Evliya'nın eğitimini tamamlaması için müsaade istemesi durumunda, Sultan IV. Murad hiddetlenerek; *"A Efendi, Ya bu bizim asitânemiz tenbelhane, meyhane, eşkiyahane midir? Burada 3.000 kadar*

---

[211] Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa 'Âli ve Mevâ'idun'n-Nefâ'is Fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis,* TTK Basımevi, Ankara 1997, s. 61-63.

[212] Gelibolulu Mustafa 'Âli, *Mevâ'idun'n-Nefâ'is Fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis,* 1902, s. 21, Tıpkıbasım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1956; Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa 'Âli ve Mevâ'idun'n-Nefâ'is Fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis,* s. 154-155.

gılmanı hassa şebüruz ilim ile meşgullerdir. Ve halifeleri ve yedi Dersiamları vardır." demiştir[213].

Bir önceki bölümde, Enderun'a alınma şartları ve Enderun teşkilatı içerisinde hangi usullere göre bir üst kademeye çıkıldığından bahsedilmişti. Evliya Çelebi Enderun'da yükselme kuralları haricinde doğrudan Has Odaya yerleştirilmişti. Evliya, devşirme değildi, hatta yaşı bile Enderun'a girmek için oldukça geçti. Hazırlık saraylarında temel eğitimi almadığı gibi, dolamalı olmadan kaftanlı statüsünün en yüksek mertebesine alınmıştı. Bu uygulama belki bir kişiye özel gibi gözükse de elli yıl önce de usul dışı alımlar yapılmıştı. Buradan da anlaşılacağı üzere padişah eliyle de Enderun usulleri yok sayılarak devşirme dışından kimseler Enderun'a alınmaya başlanmış ve böylece Türkler de mektebe girer olmuştu.

Sultan III. Murad ve Sultan IV. Murad döneminde gevşemeye başlayan Devşirme usulü, kısa vadede kendini hemen göstermese de uzun vadede istenmeyen sonuçlar doğuracaktır. Çünkü Osmanlılarda kaim olan *Kul Sistemi* bütün yönleriyle küçük yaşta alınan Hıristiyan çocuklara göre düzenlenmişti. Padişahların tevcihiyle saray ve ocağa girenler, devşirme dışından kimselerin girmesine yol açmaktaydı. Sultan III. Murad'ın bahsedilen tevcihinden 121 yıl, Sultan IV. Murad'ın bahsedilen tevcihinde 68 yıl sonra, 1703'de yaşanan bir olayda bu durumu, yani vakt-i zamanında yapılan bu tevcihlerin uzun vadede verdiği zararları görmek mümkündür.

Tıpkı Yeniçeri Ocağı ve Enderun gibi insan kaynağı, Devşirme usulü ile sağlanan ve sarayın Birûn bölümünde hizmet veren Bostancılar[214] 1703'de ulufe sebebiyle ayaklanmışlardır. Olaylar neticesinde bostancı yaşlılarının padişaha arzuhalleri dikkat çekicidir. Bostancı Ocağının ileri gelen yaşlıları:

> *"... otuzar kırkar sene hidmetimiz sebkat edüp ihtiyar ve amel-mânde olup, nâil-i merâm olacak vakitlerde, yeni yazılan oğlan-uşak makûlesinin gavgaları ile bize gadr olunmak lâyık-ı devlet değildir. Bizim Ocağımıza kadîmden devşirme ile gelüp, yol, erkan öğreniüp ba'dahû bostancı olur iken içimize ecnebi karışup böyle oldu. Sultan Süleyman Kanunu üzere Rumeli'nden devşirme edüp, içimize ecnebi girmesün ve bu ihtiyarlığımızda bizi öldür, kan ile kanun eyleme padişahım[215]"*

[213] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 14-15.
[214] Abdulkadir Özcan, "Bostancı", *DİA*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 308-309.
[215] *Anonim Osmanlı Tarihi*, Yay: Abdulkadir Özcan, TTK Yayınları, Ankara 200, s. 257.

şeklinde padişahtan af dilemişler ve aslında bir uyarıda bulunmuşlardır. Bostancı yaşlıları da ocaklarına usulsüz girenlerden şikayetçi olmuşlardır. Yaşlıların beklentisi Sultan Süleyman döneminden kalan *Kanun-ı Kadim* üzere, daha doğrusu bozulmamış *Devşirme Kanununa* göre Ocağa alım yapılmasıdır. 1703'de yaşanan bu ulufe kavgası ve yeni yazılanların hareketleri, devşirmenin uzun vadede bozulmasının en temel örneklerden birini teşkil etmektedir.

Tüm bu yaşananların Enderun Mektebinde de etkisi görülecekti. Burada şu hususu hatırlatmakta fayda olacaktır. Enderun bir okuldu, fakat aynı zamanda saray halkının büyük bölümünü teşkil ediyordu. En azından zaman içerisinde yükselerek sarayın önemli konumlarında *Ağa* olanlar, mülki krizleri bir fırsata dönüştürebilmekteydi. Bu durum daha sonra devletin kurtuluşuna çare arayan layihalarda da dile getirilmişti.

Bu layihaların en önemli ve ünlülerinden biri Koçi Bey tarafından kaleme alınmıştır. Ne zaman devşirildiği ve hangi merhalelerden geçdiği tam bilinmese de Koçi Bey'in de hem devşirme kökenli hem de Enderunlu olduğu bilinmektedir. Sultan IV. Murad döneminde Has Odada bulunmuştur.[216] Koçi Bey, yukarıda bahsedilen gelişmelerin etkisiyle bozulan Enderun sistemini ya da bozuk sisteme adapte olan Enderun Ağaları ve Enderun halkını oldukça sert bir dille eleştirerek, durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Koçi bey, *sipahi taifesi* olarak tanımladığı devşirme kökenli bazı yeniçeri ve Enderun ağalarının yanlış hareketlerinden bahsettikten sonra;

> "*... âlemin sığınağı padişah hazretlerine suçsuz ve günahsızken gammazlayıp, sonunda katlettirdiler. Derviş Mehmed paşa ve Nasuh paşa gibi, cesur, yiğit, mert ve bahadır nice sâdık vezirleri, bâzı garaz sahipleri, birçok iftiralar ederek Allah korusun "Yüce saltanata suikastı vardır" diye padişahın gazabına uğrattılar. Onlardan sonra gelen vezirler, mecburen iç halkına uyup, havalarına göre hareket edip, her ne isteseler red etmez oldular. Onlar da pek çok işlere karışmağa başlayıp, kan bahasına nice yüz yıl evvel fetholunmuş köyleri, tarlaları birer yolunu bulup, kimini paşmaklık ve kimini arpalık, kimini mülk olarak verdirib ..."* şeklinde bir açıklama yapmıştır.[217]

Burada bahsedilen "*iç halkı"* Enderun ileri gelenleri veya ağalarıdır. Daha yukarıda "*nepotizm"* şeklinde bahsedilen *kayırmacılık* sistemi böyle böyle ortaya çıkmıştır. Öte yandan Koçi Bey'in

[216] *Koçi Bey Risalesi*, Yay.: Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1972, s. IV.
[217] *Koçi Bey Risalesi*, s. 22.

"*... kan bahasına nice yüz yıl evvel fetholunmuş köyleri, tarlaları birer yolunu bulup ...*" sitemi, Tımar sisteminin ve klasik Osmanlı toprak sisteminin bozulduğuna işaret etmektedir.

Burada şunu ifade etmek gerekir ki, Enderun-ı Hümayun üzerinde etkin güç elbette padişahtı. Fakat padişahların buraya etkisi dönem dönem değişmekteydi. Dârüssaâde Ağası (kızlarağası), Enderun'da önceleri Babüssaade Ağasına bağlıyken, 17. yüzyılda valide sultanların ve Haremin artan nüfuzu sonucu bağımsız olmuştur. İnalcık, bu dönemde taşra idaresi dışında, bazı sadrazamların da Harem kadınlarının himayesi altında olduğunu söyler. Hadım Hasan ve Süleyman Paşaların Vâlide Sultan Safiye sayesinde veziriazamlığa gelmesi, Enderun Mektebinin en gelişkin çağında kuruma hâkim olan ilkelerin terkine gösterilebilecek örneklerdir.[218]

Aynı risalede Koçi Bey, devşirme sisteminin bozulmasıyla beraber Enderun'a alınan iç oğlanlarının kanuna aykırı olduğunu şu şekilde ifade eder:

> *"Harem-i Hümuyuna[219] kanuna aykırı olarak Türk ve Yörük, Çingene, Yahudi, dinsiz, mezhepsiz nice kallâş ve ayyaş şehir oğlanları girer oldu. Bundan sonra bir tedbir alınmazsa, tımar ve zeamet, erbabına verilmezse bu derme çatma asker ile din ve devlete lâyık bir hizmet görülmez. Bir iş tamamlanmaz.".*[220]

Kitâb-ı Müstetâb'da da Enderun'un ve sisteminin bozulması hakkında önemli bilgiler nakledilir. Müellif, biraz da özlemle, üst düzey yöneticilerden öncelikle şu şekilde bahseder:

> *"... Zîrâ ol makûle kullar küçükden nân u nemek-i pâdişâhîyle perverde ve terbiye olmağla efendisine hayrhâh ve uğuruna baş alub ve baş virmek sehl imiş ve ol makûle kullar saraylardan ve Yeniçeri Ocağından ve eğer sâ'ir ocak ve gediklerden bir kul gelüb vezîr oluncaya değin neferlikde ve ağalıklarda ve sancak ve beğlerbeğiliklerde nice sovuk ve ısı çekmekle Devlet-i Aliyyeye lâzım olan ekser-i umûrına vâkıf olub ba'dehu sadr-ı a 'zam oldukda kânûn olıgelmiş nedür ve hazîne nedür ve beytü'l-mâl-i müslimin nedür ve re'âyâ nedür ve asker nedür ve hükümet ve adl ve zulm nedür ve tîmâr ve ze'âmet nedür ve evkâf nedür ve memleket ve kurâ ve mezâri' nedür, cümlesin bilmiş ve görmüş olmağla şer'-i şerîf ve kânûn-i*

[218] Samed Kurban, "Tanzimat Sonrası Dönemden Günümüze Üst Düzey Yönetici Eğitimi", s. 73.
[219] Burada bahsedilen Harem-i Hümayun, Şemsettin Sami'nin tanımına da uygun olarak Enderun-ı Hümayundur. Bkz.: Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 175.
[220] *Koçi Bey Risalesi*, s. 23.

münifden hâriç bir işleri olmayub icrâ-i hakk iderler idi ve sa'detlü pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerini dahî vebâle koymazlar idi... "[221]

Kitab-ı Müstetab'ı sonradan neşreden Yaşar Yücel, kitabın 1620 veya biraz daha ileri bir tarihte Sultan II. Osman'a sunulduğunu, kitap içerisinden bazı çıkarımlarla tespit etmiştir. Yukardaki metinde geçen cümlelerde, kendisinden yaklaşık 600 yıl önce Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'sinde ve Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*'inde görülen gibi küçük yaşta yetiştirme, kanun bilme, devlet hazinesini gözetme, sultanı vebale koymama gibi arayışlar gözlemlenmektedir. Bu arayış her ne kadar 17. yüzyılda devam ediyor olsa da artık zaman değişmiş ve *Kulluk* ya da *Gulâm* anlayışı bozulmaya başlamıştır. Nitekim *Kitab-ı Müstetab*'da devamla:

"... Şimdikihâl ise yirmi beş otuz yıldan mütecavizdir ki işbu kânûn-i Âl-i Osmân bozulmağla ahvâl-i âlem herc ü merc olmuşdur. "[222]

der. Müellif de sistemin bozulmasının temeline kanun-ı kadimin bozulmasını koyar. Tüm bu özlemden ve sitemlerden sonra Enderunluların uzun yıllar zahmet çekmeden doğrudan bir

dirlik sahibi olma çabalarını da şu şekilde bildirir:

"*Meselâ bir iç oğlanı on ve on beş yıl sarâylarda kötek yiyüb zahmet ve mahbûsluk çekmeğe ve yâhûd bir bostancı beş on yıl bağçelerde çapa çeküb hidmet itmeğe ve yâhûd bir torba oğlanı nice yıllar at gemilerinde ve sâ'ir hidmet-i muayyenelerde hidmet eyleyüb dirlik içün belâ ve zahmet çekmeğe ihtiyâç kalmayub şimdikihâl olur olmaz recâyâ bir çift öküzün satub akça kuvvetiyle kimi sipâhî ve kimi yeniçeri olub istedikleri dirliğe ve mansıba geçer olmuşlardır."*[223]

17. yüzyılda Devşirme usulü bazı bozulmalar yaşasa da usulün 18. yüzyılın son yarısına kadar devam ettiği tespit edilmiştir. Fakat tam bir tarih vermek mümkün değildir, zira Devşirme usulünün tedricen kaldırıldığı gözlemlenmektedir. Örneğin; 18. yüzyılda Hıristiyanlardan yetiştirilmiş yeniçerilerin varlığı devam etmekle beraber, Türklerin ve diğer Müslümanların da Acemi Ocağına alındığı bilinmektedir. Devşirme işlemi hem Yeniçeri Ocağı hem de Enderun'u ilgilendirmesi bakımından, iki farklı alanda ayrı değerlendirmelidir. Devşirme usulünün esnemesinden sonra ilk büyük etki elbette Yeniçeri Ocağında görülmüştür. Bu bağlamda Yeniçeri Ocağı için devşirme, Köprülüler zamanından itibaren belki tedrici bir şekilde terk

[221] *Kitab-ı Müstetâb*, s. 8.
[222] *Kitab-ı Müstetâb*, s. 8.
[223] *Kitab-ı Müstetâb*, s. 8.

edilse de Enderun için devşirme almanın bir yüzyıldan fazla daha devam ettiği tahmin edilmektedir. Bu belirsizliğin nedeni, bir yüzyıl içerisinde hem Yeniçeri Ocağı hem de Enderun için insan kaynağının ilk önce çeşitlenmesi ve daha sonra zamanla Devşirme usulünden peyderpey vazgeçilmesidir. Yeniçeri Ocağının ilgasını müteakip Acemi Ocağı da kaldırılmıştır.[224]

Devşirme usulü özü itibarıyla, Osmanlılara daha önceki Müslüman Türk devletlerinden kalan kültürel bir mirastı. Osmanlılar, *Gulâmlığı* kendi coğrafyalarına uygun bir biçimde revize ederek Devşirme usulünü meydana getirdiler ve bu kaynakla *Kul* sistemini işlettiler. 16. ve 17. yüzyıllarda devletin yönetici ve askerî kadrolarının büyük bölümünü oluşturan kul statüsü, devletin temel uygulamalarından biri olmuştu. Fakat 17. yüzyıldan itibaren pek çok etken ile beraber bozulmaya başlayan Devşirme usulü, beraberinde ona bağlı pek çok kurumu da etkilemiştir. Enderun Mektebi bunların başında gelmekteydi. Devşirmelere göre kurulan Enderun sistemi, bu usul esnemeye başladığında istenen verimi vermemeye başlayacaktı. Böylece Enderun'un uzun yıpranma süreci başlamış olacaktı.

3.2. Eğitim'de İlk Yenileşme Hareketleri

Osmanlı Devleti, Kanuni Sultan Süleyman döneminde müesseseleşerek klasik çağına erişmiştir. Klasik çağında, klasik müesseleri ile başarılı bir yönetim sağlayan Osmanlılar, bu sistemin devamlılığı ile devletin hayatiyetini bir görmüşlerdir. Dolayısıyla zaten var olan ve başarılı bir şekilde ilerleyen sistemin muhafazası en temel ilkelerden biri haline gelmiştir. Fakat bunun yanında Avrupa, özellikle ekonomik dengelerin kendi lehine döndüğü bir dönemde içtimai ve siyasi atılımlara başlamıştır.[225] Nitekim daha önce yukarıda bahsedilen, 17. yüzyılda kaleme alınan *Kitab-ı Müstetab, Koçi Bey Risalesi, Mevâ'idun'n-Nefâ'is Fî Kavâ'ıdi'l-Mecâlis* gibi ahlak, nasihat ve siyaset kitaplarında *"Kanun-ı Kadim'e dönüş," "Sultan Süleyman döneminin uygulamalarına özlem"* ortak unsurlardır.[226]

[224] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, s. 66-70.
[225] Bayram Kodaman, "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, 2007, s. 2.
[226] Bkz.: Mehmet Öz, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları,* Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s. 60-99; Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 117-177.

Hakikaten, İslamiyet'in henüz büyümekte olduğu ve etkilere hüsnükabul gösterdiği zamanlarda Hıristiyan Batı'nın dünyaya sunabileceği hemen hemen hiçbir şey yoktu. Daha ziyade, elle tutulur gözle görülür biçimde ikinci sınıf bir kültür görüntüsü oluşturuyordu. Hıristiyanlığın sunabileceği herhangi bir fikir, daha baştan muteber olmaktan çıkıyordu. Çünkü Müslümanlar, Kur'an'da da geçtiği üzere İslam dinini son ilahi din olduğunu kabul ediyorlardı. Yine Müslümanlar, daha sonra Hıristiyan dünyasının ilerleyişi ve İslam dünyasının gerilemesi döneminde; aynı reaksiyonu vererek, özellikle batıdaki bin yıllık düşmanından gelen uyarıcılara kendini kapatmıştı. Burada şunu ifade etmek gerekir ki, bu reaksiyon Osmanlıların veya İslam dünyasının, Hıristiyan ve Batı dünyasından haberi olmadığı veya hiçbir etkisi olmadığı manasına gelmez.[227] Bu bağlamda Osmanlı Devleti Batı'dan haberdardı, fakat Batı karşısında *seçmeci* bir tavır sergiliyordu. Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar hemen hemen her savaşta yendiği Batı'da olup bitenlerin temel sebeplerinin farkında olmadığı gözüküyor.[228] 17. yüzyılda devletin yaşadığı temel sorunları dışarıdan ziyade içeride aranmasının ve Kanun-ı Âli Osman'a dönüşün özleminin altında bu aranmalıdır.

3.2.1. Eğitimde Yenileşme İhtiyacının Ortaya Çıkışı

Osmanlı Devleti için, dünyanın dengelerinin değişimi 16. ve 17. yüzyıllarda etkisi hemen görülmese de hissedilir olmuştu. Bu durum mülki idarede, askerî hareketlerde ve ekonomik gelişmelerde açığa çıkıyordu. 17. yüzyılın son çeyreğinde girilen savaşların kaybedilmesi ve son olarak 1699 Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti yeni bir dönemece girecekti.

1699 Karlofça Antlaşması, Osmanlı tarihinde gerçek bir dönüm noktasıdır. Bundan sonra, devleti kalkındırmak için birtakım köklü ıslahat önlemleri uygulanmaya başlanmıştır. Avrupa karşısında yenileşmenin mutlak bir zorunluluk olduğu artık ortaya çıkmıştır. Zira Karlofça ile Macaristan kaybedilmiş, Avusturya, Tuna boylarına Bosna'ya kadar ilerlemiş, Rumeli tehlike altına düşmüştür. 1696'da Azak Kalesi'ni alan Rus Çarlığı, Karadeniz'i tehdit etmektedir. Osmanlı Devleti ordularını modernleştiren bu iki devletin ittifakı karşısında varlığını tehlike altında görmüş ve köklü ıslahat gereğini kabul etmiştir. [229]

---

[227] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* s. 58.
[228] Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları Ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", s. 424.
[229] Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 3-4.

Karlofça'dan yirmi yıl sonra imzalanan Pasarofça Antlaşması (1718), Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve müttefikleri tarafından ikinci kez küçük düşürücü bir biçimde mağlubiyete uğratılmasının resmen ifadesi ve kabulü anlamına gelmişti.[230] Fakat Pasarofça Osmanlılar için başka fırsatları getirmiştir. Pasarofça Antlaşması sonrasında oluşan şartlar altında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, Avrupa'daki gelişmeleri incelemek amacıyla Fransa'ya göderilmiştir. Bu seyahatin en önemli özelliği, artık Osmanlıların Batı'yı cephe dışında, farklı bir açıdan tanımaya çalışmasının başlangıcıdır.[231]

Osmanlı Devleti'nin en geç 18. yüzyılın başında, Avrupa'da uluslararası ilişkileri düzenleyen yeni ilke ve gelenekleri izlediğini ve kendi kurumlarını, önemli bir dayatma olmadan bunlara göre değiştirdiğini öne sürmek yanlış olmayacaktır.[232] Buradaki zihin değişimi, geleneksel nasihatnameler ile Avrupa'ya gönderilen elçiler mukayese edildiğinde daha net görülebilmektedir. Geleneksel nasihatnameler yukarıda bahsedildiği üzere, kurumlardaki bazı yozlaşmayı kabul ederek Kanuni dönemine dönüşü önermekteyken, Avrupa'ya giden sefirler, diplomatik görevlerinin yanında Batı'nın sosyal ve kültürel yaşantısını tanıyıp Osmanlı'ya getirmeye başlayacaktır. Nitekim Yirmisekiz Çelebi Mehmet'in, Ebubekir Ratıb Efendi ve daha birçoklarının sefaretnamelerine bu yaşantı yansıyacaktır.

Osmanlı Devleti'nin Batı'yı niçin tanıması gerektiği, yine 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa'da yaşanan bazı gelişmelerde aranmalıdır. Bu yüzyıllarda, Amerikan gümüşünün Avrupa'ya girmesi, ticaret yollarının değişimi gibi unsurlar Avrupa'da bir sermaye birikimini sağlamıştır. Bu sermaye birikimi, üretim ve savaş teknolojisi gibi teknik gelişmeleri de beraberinde getirmiştir.[233] Avrupa, sermaye birikiminin de etkisiyle savaş teknolojisi ve tekniklerinde gelişirken, eğitim anlamında coşkulu bir dönem yaşamaktaydı. 15. yüzyılda Rönesans ile birlikte Almanya'ya hümanizmanın eğitim ideali *"yaratıcı düşünce"* yerleşti. Bu düşüncenin ilk hedef kitlesi halk değil daha çok aristokrat kesimdi. Fakat iki yüzyıl içerinde hedef kitlesi değişecekti. 16. ve 17. yüzyıl boyunca *Maffe Vegio (1406-1458), Erasmus (1476-*

[230] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* s. 64.
[231] Türkan Polatcı, "Osmanlı Batılılaşmasında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris Sefaretnamesinin Önemi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 2, Sayı 2, 2011, s. 252; Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1928, s. 252.
[232] Güneş Işıksel, "Yirmisekiz Çelebi Mehmed Fransa'da: Güzergah, Toplumsal Algı, Diplomatik Pratikler ve de Lale Devri", *Doğu Batı*, Cilt 21, Sayı 85, 2018, s. 111.
[233] Nurullah Karta, "17. ve 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile İktisadi İlişkileri", *Turkish Studies*, Cilt 8, Sayı 11, Ankara 2013, s. 166-167.

1536), Phlip Melanthon (1497-1560), Montaigne (1533-1592) gibi düşünürler; çocukların eğitimi, eğitimin farklı amaçları ve yönleri, öğreticinin tanımı üzerine pek çok fikir ortaya koydular. 18. yüzyıla gelindiğinde Avrupa için bir "*Eğitim Çağı"*ndan söz etmek mümkündür. *J. Locke (1632-1704), Voltaire (1694-1778), Montesquieu (1689-1755), J. J. Rousseau (1712-1778)* 18. yüzyıla egemen olan "aydınlanma" ile *"Milli Eğitim, İnsanlık Eğitimi"* gibi pek çok yeni eğitim kavramları oluşturdular.[234] Anlamları genişletilen bu kavramların ışığında *vatandaşlık, özgürlük* gibi kavramlara da yeni açıklamalar getirildi. D'Holbach, Helvétius gibi aydınlamacılar eğitim ile iyi ve nitelikli bir toplum oluşturulabileceği hakkında önemli bilgiler aktarıyordu. Böylece Aydınlanmacılar, eğitim ve devlet arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamış oldular. Özgür ve haklarının farkında olan bir yurttaş yetiştirmenin yolu eğitimden geçiyordu. Bu dönemde devlet, eğitimi bir kamu hizmeti olarak görmeye başladı. Dolayısıyla eğitim içeriği ve şekli de değişti. Çalışmanın birinci bölümünde *eğitimin politik işlevleri*nden bahsedilmişti. 18. yüzyılda yaşanan değişim de tam olarak bunu temsil ediyordu. Devlet, bir ödev olarak eğitim işini üstlenmiş ve milli eğitim çerçevesinde vatandaşlarını bilinçli birer yurttaş haline getirmeye çalışmıştır.[235] 18. yüzyıla böyle bir ekonomik, teknik ve eğitim serüveni ile giren Avrupa, yukarıda bahsedilen gelişmelerden ötürü Osmanlıların tanıması gereken bir yapı halini almıştır. İşte Lale Devri tüm bu serüvenleri anlamlandırmaya başlamanın ilk noktası olmuştur. Nitekim Sultan III. Ahmed dönemi, umumiyetle batıya açılmanın başlangıcı olarak kabul edilir.[236]

Avrupa bu gelişmeler ile dinamik bir yapıya kavuşurken, Osmanlılarda ilim ve teknik dünyası bazı karmaşık problemlerin içine girmişti. Bu çalışmanın ilk bölümünde, *"Klasik Osmanlı Eğitim Kurumları"* bölümünde ilköğretim vazifesi yapan Sıbyan Mektepleri ve din eğitimi ile bilimsel bilginin üretildiği yerler olan medreseler hakkında bilgi verilmişti. Osmanlı medreseleri Fatih'in *Sahn-ı Seman* ve Kanuni Sultan Süleyman'ın *Süleymaniye Medreseleri* ile en teşkilatlı haline kavuşmuştu. Hakikaten 15. ve 16. yüzyıllarda *ulûm-ı akliye* adı verilen dersler okutulmuş ve bu ilme dair *Şemseddin Molla Fenari, Kadı-zâde-i Rumî, Hoca-zâde Ali Kuşçu, Müeyyed-zâde Abdurrahman, Mîrim Çelebi, İbn Kemal* ve *Kınalı-zâde Ali Efendiler*

[234] Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'da Günümüze Eğitim Tarihi,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 47-49.
[235] Mehmet Ali Ağaoğulları, *Sokratesten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 530-531, 593-595.
[236] Mehmet Karagöz, "Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM),* Sayı 6, Ankara 1995, s. 173.

gibi isimler kıymetli eser bırakmışlardır.[237] Fakat 17. yüzyıldan itibaren medrese sisteminde meydana gelen bazı aksamalar, ilim telakkisinde bazı değişiklikler olmaya başlamıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde *eğitimin politik işlevleri*nden bahsedilmişti. Osmanlı Devleti'nde medreselerin politik işlevlerinden biri *"Osmanlı Merkezi Yönetiminin İdeolojisi"*ni oluşturmaktı. Bu işleviyle hem medreseler hem de müderrisleri siyasi olaylarla doğrudan ilintiliydi. 18. yüzyılın başlarından itibaren medreselerin politik işlevi, bilimsel bilgi üretmek vazifesinin önüne geçerek aksaklıkların temelini oluşturmaya başlamıştır. Öte yandan medreselerin derecelendirilmesi, müderrislerin yükselme sistemi, ezbercilik vs. gibi iç dinamikler, ulemanın bilimsel çalışma yapmasını zorlaştırmış, verimini düşürmüştür.[238] Buna bir de *ulûm-ı akliye* derslerinin çeşitli bahanelerle azaltılması, bazı şeyhülislamların telkinleri ile zaten mevcut olan fıkıh, usûl-i fıkıh gibi ilimlere geniş yer verilmesi, bilimsel bilginin üretilmesini yavaşlatmıştır. Bu durumun uzun vadede oluşturacağı problemler ve tepkiler bir kenara dursun, henüz daha o yüzyılda Kâtip Çelebi 1656 tarihli *Mîzanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l Ahakk* adlı eserinde mevcut durumla ilgili sert uyarılarda bulunmuştur.[239] Kâtip Çelebi'ye göre 17. yüzyılın ortasında Osmanlı ilim dünyası bir daralma içerisindeydi.[240] 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan bozulmalar ile;18. yüzyıla gelindiğinde medrese eğitimi yüksek öğretim eğitimi olmaktan uzaklaşmıştı. Elbette bu dönem ve daha sonrasında da,medreselerden yetişmiş yüksek ve hamiyetli âlimler mevcuttu. Fakat sayıları, devletin mülki, askerî ve diğer müesseselerindeki bozulmaları durdurabilecek kadar değildi. Eğitim alanındaki bozulmalar orduda düzensizlik şeklinde kendini göstermekteydi.[241]

Eğitim ile ilgili yukarıda bahsedilen değişimlere, ekonomik koşullar da eklendiğinde, klasik Osmanlı düzeninin bozulduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Zira 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaş için talep edilen mal ve hizmetler miktar itibariyle artmıştır. Osmanlı Devleti ise bu dönem modernleşmiş Avusturya ve Rusya ordularıyla mücadele etmiştir. Bu dönemde başlıca rakip mevkiinde bulunan Çarlık Rusya'sı, yüzyıl boyunca silahlanma ve taktik sahasındaki ilerlemeleri bir yana, 1725-1796 arasında sadece asker mevcudunu bir tespite göre %80 oranında arttırmıştır. Güçlü rakibe yetişebilmek için daha çok kaynağın seferber edildiği

[237] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 75-76.
[238] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 73.
[239] Katip Çelebi, *Mîzanü'l-Hakk Fi İhtiyari'l Ahakk,* Çev.: Orhan Şaik Gökyay, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 8-9; Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, s. 92-93
[240] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, s. 76.
[241] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 6-7.

açıktır, ki bu durum ekonomik dengeleri de alt üst edecektir. Nitekim 1770'de Çeşme'de Rusya tarafından Osmanlı donanmasının yakılması, yenilgi ile biten bir savaşın sebep olabileceği tüketimin büyüklüğü hakkında iyi bir örnektir.[242]

Daha çok kaynağın aktarılmasıyla bile istenen seviyeye erişilememesi ve savaşların yenilgi ile bitmesi, aslında başka problemlerin de olduğunu ortaya çıkarmıştır. Osmanlı ordusunun sadece maddi kaynak olarak desteklenmesi yetmiyor, ordunun tüm organlarıyla modernleşmesi gerekiyordu. Bu da yeni nizamı bilen, eğitimli subaylar ile mümkün olmaktaydı. Bu sebeple Çeşme Vakası eğitimde yenileşme için bir dönüm noktası oldu.

Bu yenilgilerden sonra Osmanlı münevverleri, Avrupa'yı evvela askerî alanlarda değerlendirmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti sosyal bünye ve teşkilat itibarıyla tamamen askerî mahiyetteydi. Yani hayatının muhafaza ve idaresini, hikmeti vücudunu silahların kuvvetine istinat ettirdiği için, bütün teşkilat ve müesseselerini, daimi harp halinde bir ordu gibi harp hal ve maksatlarına göre oluşturmuştur. Fakat 1699 Karlofça'dan itibaren bu düzen bozulmaya başlamıştır. Savaş meydanındaki yenilgilerin devlet içerisinde ilk ve en büyük problemi oluşturması bakımından, ıslahatlar ilk olarak askerî alanda düşünülmüş ve uygulamaya konulmuştur.[243]

Yahya Kemal Kaya'nın aktardığına göre, doğuştan asker olan Türkler, çağın değişimlerini fark edecek keskin bir göze sahiptir ve yeni durumların ve yeni buluşların gerektirdiği yeni stratejilere kolayca intibak ederler. Gerçekten de klasik eğitim kurumları olan medrese ve Enderun okulları yeni gelişmelere ayak uydurmakta başarısızlığa uğrayınca, Türkler politik, sosyal ve ekonomik kalkınmanın bir aracı olarak batının eğitim sistemine yöneldiler.[244] Ve bu durum en acil müdahaleyi gerektirmesi bakımından ilkin askerî eğitim kurumlarından başladı.

3.2.2. Askerî Eğitim Kurumlarında Yenileşme

Osmanlı Devleti, klasik çağında ordunun ve donanmanın subay ve teknisyen kadrosunu Tersane, Tophane, Kılıçhane, Tüfenkhane, Saraçhane gibi kurumlardan; kendi bünyeleri içinde,

[242] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 215.
[243] Mehmet Karagöz, "Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)", s. 176; Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi,* İstanbul 1980, s. 726.
[244] Yahya Kemal Kaya, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz,* s. 70.

tecrübe ve başarı ile sivrilen kabiliyetli gençlerden yetiştirmiştir. Burada eğitim daha çok pratik temellidir; usta-kalfa sınıfından kimseler bulunur. Bu yerler aynı zamanda birer büyük atölyedir. 18. yüzyılda, daha önce bahsedilen nedenlerden ötürü askerî alanda yenileşme ihtiyacı duyulduğunda bu kurumların yerine yeni kurumlar ihdas edilmeye başlanmıştır. Bunların ilki 1734'te kurulan *Hendesehane*'dir. 1730'da Patrona Halil İsyanı'yla devlet biraz sarsılmış olsa da artık Avrupa ve Avrupa'daki gelişmeler daha yakından tanınır olmuştu. Lale Devri'nin ardından 1734'de devlet artık Avrupa'dan bu anlamda faydalanmakta bir beis görmeyerek yabancı danışmanların yardımıyla *Topçu* sınıfının teknik bilgi ile yetişmiş Astsubay kadrosu için Hendesehane açılmıştır. Bu okul, asker ve sivil mühendis okullarının çekirdeğini oluşturan ve müsbet ilimler –ulûm-ı akliye de bu ilimlerin içerisinde- öğreten ilk meslek eğitim kurumu olmuştur.[245] Üstelik bu kurumu tesis etmesi için Avrupa'dan, Fransız *Kont Alexander Bonneval* görevlendirilmiştir. Zira Fransa, Avrupa'daki ilk askerî mühendislik okullarından birine sahipti ve Bonneval hem Fransa'da hem de Habsburg ordusunda görev almıştı. 1730'da Osmanlı hizmetine girmek için Müslüman olmuş ve *Humbaracı Ahmed Paşa* ismi ve unvanını almıştır.[246] Böylece Lale Devri ve Avrupa'yı tanıma çalışmaları meyvelerini vermeye başlamıştı. Hendesehane ilk yıllarında tam anlamıyla varlık gösteremese bile ilerleyen yıllarda Sultan III. Mustafa zamanında Koca Ragıp Paşa'nın yine Fransa'dan getirttiği Macar asıllı *Baron de Tott*'un çalışmaları sonunda, 1761'de, özellikle ordu ileri gelenlerinin matematik sahasında da yetişmelerini temin için Matematik, Denizcilik İstihkâm ve Topçuluk konularını ihtiva eden programa kavuştu.[247]

1770'de Çeşme Vakası'nın Osmanlı Devleti için, askerî ve ekonomik yönden, bir nirengi oluşturduğu yukarıda bahsedilmişti. Çeşme Vakası çok açık bir şekilde göstermiştir ki, en acil olarak bir Askerî Deniz Okulu açılmalı, denizcilik ile ilgili yeni hesaplamaları bilen mühendisler, bu hesaplarla birlikte yeni stratejileri bilen subaylar yetiştirilmelidir. Böylece 1775'de,[248] Sultan I. Abdülhamid'in saltanatında sırasında *Mühendishâne-i Bâhr-i Hümâyûn* adlı okul açılmıştır.[249] Riyaziye derslerinin *Hendese* adı altında okutulmasından ötürü

[245] Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, s. 14.
[246] Fatih Yeşil, "Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar", *Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1729-1918),* Ed.: Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 115-116.
[247] Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları Ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", s. 426.
[248] Mühendishane-i Bahr-i Hümâyûn'un açılış tarihi ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bkz.: Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 315-324; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, s. 14; Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğunda Askerî Teknik Eğitiminde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808'e kadar)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* Cilt 2, Sayı 2, 1998, s. 69-137.
[249] Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Bâhr-i Hümâyun", *DİA*, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 514.

Mühendishane adı verilmiştir. Çok geçmeden, Askerî Deniz Okulunun yanında bir de Kara Mühendislik Okulu kurulmuştur. 1795'de, Sultan III. Selim'in saltanatı döneminde *Nizâm-ı Cedîd* anlayışına en önemli örneklerden biri olarak Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn kurulmuştur. Bu okul da tıpkı Hendesehane ve Mühendishâne-i Bâhr-i Hümâyûn gibi örneklerini, Fransa'da Mouradgea D'Ohsson'un ve özellikle Viyana'da Ebûbekir Râtib Efendi'nin[250] gözlemlediği (1792) askerlik ve mühendislik akademilerinden almıştır.[251] Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn daha çok kara mühendisliği üzerine eğitim vermekteydi. Bu sebepten ötürü klasik Osmanlı askerî eğitim ve üretim kurumlarından olan Humbaracı ve Lağımcı ocaklarına bir alternatif olarak görülebilir. Nitekim okula önce, Lağımcı Ocağından 50, Humbaracı Ocağından 30 kişi alınmış ve çeşitli öğretmenler tayin edilmiştir. Fransızca öğretmeni de bunlardan biridir.[252] Bu okula Enderun Mektebinden seçilen istidatlı gençler de öğrenci olarak alınmıştır.[253]

Hendesehane, Mühendishâne-i Bâhr-i Hümâyûn ve Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn eğitimde Yenileşme hareketlerinin ilk ürünleridir. Bu okullardan önce ordunun ve bürokrasinin üst düzey yöneticileri klasik eğitim kurumlarından sağlanmaktaydı. Osmanlılar, dünyanın değişimi karşısında yenileşme ihtiyacını görüp önceliği devletin temel unsuru olan askerîye ve askerî eğitim alanlarına vermiştir.

Kurulan bu yeni okullara zamanla değişik isimler alacaklar ve genel olarak *Mektep* olarak adlandırılacaktır. Osmanlılar kurtuluş reçetesini askerîyenin ve askerî eğitimin düzenlenmesinde gördüğü için devlet bizzat kendisi bu programları ele almıştır. Hâlbuki klasik Osmanlı eğitim kurumları içersinde devletin bizatihi nüfuz ettiği askerî ve mülki eğitim kurumu Enderun Mektebiydi. Fakat Devlet, kısa vadede istenen sonucu almak için savaşların yeni şartlarına uygun eğitim verecek mektepleri inşa etmek mecburiyetindeydi.

1773 yılında açılan Mühendishâne-i Bâhr-i Hümâyûn ve 1795 yılında açılan Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn, Osmanlı toplumunda dinî hiyerarşiden bağımsız olarak kurulacak yeni okulların öncüleri olmuşlardır.[254] Bu okulların açılmasıyla beraber aslında

[250] Ebûbekir Râtib Efendi tıpkı Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet gibi, Osmanlı yenileşmesinde Batıyı tanımak anlamında önemli vazifeler yapan sefirlerdendir. Bkz.: Fatih Yeşil, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
[251] Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun", *DİA*, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 516.
[252] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 133.
[253] Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, s. 14.
[254] Yahya Kemal Kaya, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz,* s. 71.

Cumhuriyet dönemine kadar uzanan medrese-mektep tartışması başlayacaktır. Daha kategorik ifade etmek gerekirse klasik Osmanlı eğitim kurumlarının varoluş mücadelesi ile Batılı tarzda kurulan okulların yaygınlaşma mücadelesi başlayacaktır.

Bu çalışmada *Eğitimde İlk Yenileşme Hareketleri* başlığı altında; Avrupa'da yaşanan gelişmeler, Osmanlıların Avrupa karşısında kendini nasıl konumlandırdığı, bu konumun zaman içerisinde nasıl değiştiği ve batılı tarzda ilk okulların nasıl açıldığı süreci incelenmiştir. Bahsedilen bu dönem hemen hemen bir yüzyılı kapsamaktadır ve bahsedilen Batılı tarzda eğitim kurumları tedricen açılmıştır. Burada şunu ifade etmek gerekir ki, bu okullar açılmaya başlamış olsa da klasik Osmanlı eğitim kurumları varlığını hala güçlü bir şekilde muhafaza etmektedirler.

Enderun Mektebi de bu dönemde varlığını muhafaza etmiştir. Fakat tıpkı Devşirme sisteminin bozulmasından ikincil derecede etkilendiği gibi, bu dönemde eğitimde yenileşme hareketlerinde de ikincil derecede etkilenmiştir. Çünkü eğitimde yenileşme askerî eğitim kurumlarından başlamıştır. Askerî eğitim kurumlarında hissedilen yenileşme ihtiyacı, zamanla sivil eğitim kurumlarında da hissedilecektir. Nitekim Hendesehane'den yaklaşık yüz yıl sonra, devlet tarafından ilk sivil memur okulu kurulacaktı. Böylece tıpkı Devşirme sisteminin bozulması ile Enderun'da başlayan uzun yıpranma süreci gibi, eğitimde yenileşme süreci de Enderun'a yeni alternatifler çıkaracak ve zamanla önemini kaybetmeye başlayacaktı. Nitekim Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn kurulduğunda buraya Enderun'dan öğrenciler alındığı gibi, Mühendishânede oluşturulacak kütüphane için ilk kitaplar ve gerekli aletler Enderûn-ı Hümâyun Hazinesi'nden tahsis edilmişti.[255] Mühendishaneler, Enderun'un üst düzey yönetici yetiştirme görevini üzerine almamış olsa da Enderun'un askerî yönetici yetiştirme vazifesini devraldığı açıkça ortadadır.

18. yüzyılda gelişen eğitimde ilk Yenileşme hareketleriyle, 19. yüzyıla gelindiğinde mülki anlamda eğitim veren yeni mekteplerin açılması ile Enderun yaklaşık dört yüz yıllık görevini devretmeye başlayacaktır.

[255] Kemal Beydilli, "Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun", *DİA*, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 516.

3.3. Mülki İdarede Zihniyet Değişiminin Başlaması

Osmanlı Devleti 18. yüzyıla girerken Karlofça Antlaşması'yla yüzleşmişti. Derin izler bırakacak olan bu antlaşma peşinden pek çok gelişmeyi getirmişti. Karlofça ve Pasarofça antlaşmaları Osmanlı zihin yapısının değişiminde tetikleyici rol oynayacak ve Batı'yı tanıma sürecini başlatacaktı.

Karlofça Antlaşması'nın bu siyasi ve sosyal etkisinden bir önceki bölümde bahsedilmişti. Fakat Karlofça'nın etkileri sadece bunlar ile sınırlı değildir. Karlofça, devlet içerisinde siyasi iktidara yön verecek başka zümrelerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Osmanlılar, 15. ve 16. yüzyıl boyunca bir kaç istisnası dışında *Seyfiye*[256] olarak nitelendirdikleri askerî ve mülki üst düzey yöneticiler marifetiyle, hem cephede hem de merkezde başarılı bir yönetim ortaya koymuştu. Bu üst düzey yöneticilerin hatırı sayılır bir bölümü, Enderun Mektebinden yetişme olduğu bilinmektedir.[257] Fakat bu durum Râmi Mehmed Paşa ile Karlofça'dan itibaren bazı farklılıklar gösterir.

II. Viyana Kuşatması sonrası, yapılacak antlaşmanın görüşmeleri için belirlenen heyette Râmi Mehmed Paşa da bulunmuştur. Râmi Mehmed Paşa, gençlik yıllarında bir müddet baba mesleği olan suyolculuk yaptıktan sonra, Dîvân-ı Hümâyun Kalemine girdi ve zamanla kâtipliğe yükseldi. İkinci vezir Damad Musâhib Mustafa Paşa'nın yanında masraf kâtipliği yaptı. Bir miktar Mora'da bulunduktan sonra tekraren Dîvân-ı Hümâyun Kalemine döndü ve 16 Kasım 1694'te reîsülküttaplığa getirildi.[258] Daha sonra veziriâzam olan Râmi Mehmed paşa, şu halde Kalemiye sınıfına mensuptu. Seyfiye sınıfına Kalemiye sınıfından geçmişti. Râmi Mehmed Paşa'nın devlet için çok kritik bir alanda göstermiş olduğu başarısı ve sınıf geçişi, gelecekte daha da belirginleşecek mülki yönetim zihniyetinin dönüşüm işaretlerini vermektedir. Râmi Mehmed Paşa'nın reîsülküttaplıktan sadrazamlığa yükselmesi; Kalemiyeye yeni bir güç

---

[256] Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı bürokrasisinde kamu personelini *"Turûk-ı Selase"* adıyla üç temel zümreye ayırmıştır. Ayrıca, tasnife göre; bu zümreler birbirlerinin çalışma alanlarına dahil olmadan birbirleri ile koordineli bir şekilde çalışması gerektiğini belirtir: *"Turûk-ı seyfiyye ve ilmiyye ve kalemiyye ricâli liyâkat ve kifayetçe yekdiğeriyle mütenâsib olarak umûr-ı devleti idâre edegelmiş oldukları halde, kavânîn ve nizâmat-ı devlete inhilâl gelerek her şey çığrından çıkdığı cihetle...";* Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Haz.: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 3.

[257] Bu konuda Tayyarzâde Atâ, tarihinin ikinci cildinde Enderun'dan yetişmiş Veziriâzamlar hakkında bilgi vermektedir. Daha çağdaş bir kaynak olan İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihi'nin ikinci cildinde, bahsedilen dönemin Veziriâzamları hakkında tafsilatlı malumat verilmiştir. Tayyâr-zade Atâ, *Târîh-i Enderun*, Haz.: Mehmet Arslan, Cilt 2, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 529-552.

[258] Recep Ahıshalı, "Râmi Mehmed Paşa", *DİA*, Cilt 34, İstanbul 2007, s. 449.

vererek Seyfiye ile aynı seviyeye getirmiştir. 16. ve 17. yüzyıllarda Seyfiyenin tekelindeki bulunan veziriâzamlık yolu Kalemiyeye de açılmıştır.[259]

Bu dönüşümü daha iyi idrak edebilmek için Osmanlı Devleti'nin o dönem içerisinde bulunduğu siyasi ortamı, diplomasi ihtiyacının kaynaklarını ve Kalemiye sınıfının vazifelerini incelemek gerekmektedir. Kalemiye, hem Divan-ı Hümayun ve ona bağlı birimlerde çalışan kişilerin oluşturduğu bir teşkilat hem de bir statüyü temsil eder. Özellikle İstanbul'un Fethi ve Fatih'in yeniden teşkilatlandığı dönemde Seyfiye, İlmiye ve Kalemiye sınıfları birbirlerinden daha keskin bir biçimde ayrılmaya başlamıştır. Bunun nedeni ise hiç şüphesiz, devletin mütemadiyen sınırlarının genişlemesi ve artan bürokratik işlerdir.[260] Orhan Bey döneminde kâtiplik işlerini yapan görevlilerin olduğu bilinse de Osmanlı'nın kurulduğu ve Rumeli'de genişlediği dönemde Kalemiye adlı bir sınıfın varlığından söz etmek zordur. Tıpkı vezir-i azamlık gibi kâtiplik görevleri de İlmiye sınıfına mensup kimseler tarafından sağlanmıştır. Bu sebepten ötürü Kalemiyenin bir teşkilat olarak ortaya çıkışı, Seyfiye ve İlmiyenin sonrasında olmuştur.[261] Sadece bu değil, Osmanlı Devleti'nin klasik siyasi anlayışına bakıldığında her şeyin temelinde askerî bir nizam ve *fetih* politikası bulunmaktadır. Bundan ötürü Devletin sivil, askerî hatta hem sivil hem de askerî yetkileri bulunan üst düzey yöneticileri umumiyetle ve doğal olarak Seyfiye sınıfına mensup kimselerden seçilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, fetihlerin büyük bir hızla devam ettiği ve girişilen savaşlardan başarıyla çıkılan dönemlerde Seyfiye sınıfının prestijinin yüksek olması, Kalemiye sınıfının önemini ikinci plana atmıştır. Fakat 17. yüzyılın sonlarında, savaş meydanında alınan yenilgiler üzerine ortaya çıkan diplomasi ihtiyacı, Kalemiyenin yükselişine zemin hazırlamıştır.[262] Bu yüzden Râmi Mehmed Paşa'nın başarısı önemliydi ve barış siyasetinin gereğini yapabilecek donanıma sahip olduğu için veziriâzamlık yolu açılmıştı.

Şu halde barış siyasetini devam ettirebilmek için ya da yenilgiyle çıkılan savaşların hasarlarını minimize edebilmek için *diploması*, devlet içerisinde pek çok kurumdan daha mühim hale gelmişti. Fakat 15. ve 16. yüzyıllarda *gaza-cihad felsefesi* ve aslında savaş

[259] Mehmet İpşirli, "Kalemiye", *DİA*, Cilt 24, İstanbul 2001, s. 248; Erhan Afyoncu, "Tanzimat Öncesi Osmanlı İmparatorluğunda Bürokrasi", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 58, Ankara 1999, s. 184.
[260] Mehmet İpşirli, "Kalemiye", s. 248.
[261] Serdal Fidan, Kamil Şahin, Fikret Çelik, "Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi, Osmanlı Modernleşmesinde Bürokrasinin Etkinliği ve Önemi", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 23, 2011, s. 117.
[262] Cenk Reyhan, "Türkiye'de Modernleşmenin Kökenleri: Kalemiyye Sınıfı", *Amme İdaresi Dergisi,* Cilt 31, Sayı 4, 1998, s. 5.

meydanlarındaki sürekli galibiyet, Osmanlılarda farklı bir diplomatik yaklaşımı geliştirmişti. Örneğin, Osmanlılar yabancı elçilerin kabulünde, "dost" ile "düşman" bildiklerinin arasına büyük bir fark koymaktaydılar. Barış isteğiyle, çeşitli armağanlarla huzura gelen İran elçisi itibar görürken, Macaristan'a yapılan Osmanlı seferlerinin sınırlandırılması isteğiyle huzura gelen Avusturya elçisi hiç de iyi kabul görmemiş ve derhal oradan uzaklaştırılmıştır.[263]

Bu dönemde diplomasi, dengelerin gözetilmesi için uygulanan ve Osmanlıların kapısını çalan bir zorunluluk gibi telakki edilebilir. Zira şu bir hakikattir ki, o dönemde bile İslam bir devletin Hıristiyan bir devletle eşit esaslar içinde anlaşmalara imzalayamayacağı düşüncesi üstündü. Fakat 18. yüzyıla gelindiğinde ise daha önceki bölümlerde bahsedilen, Avrupa'da yaşanan ekonomik ve sosyal değişimler, Osmanlıların içeride ve dışarıda karşılaştığı sorunlar sebebiyle diplomasinin kıymeti artacaktır.

Böyle bir siyasi atmosferde, hem klasik Osmanlı kurumlarının bozulması hem cephede yaşanan yenilgiler; devletin çıkarlarını ve hayatiyetini gözeterek diplomatik ilişkileri düzenleyecek kurum, kuruluş ve şahıslara ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaç, klasik dönemde, merkez teşkilatının ve en büyük karar organı olan Dîvan-ı Hümayun'a bağlı kâtipler ve kalemler tarafından karşılanmaktaydı. Divan-ı Hümayun'daki bu görevliler Divan-ı Hümayun'a üye değildi; Divan-ı Hümayun'un yazışmalarını yapmak, kayıtlarını tutmak, işlerin normal olarak görülmesini sağlamakla vazifelilerdi. Bu görevliler aslında Osmanlı bürokrasisinin en üst kademesini teşkil ediyorlardı.[264] Divan-ı Hümayun kâtip ve kalemlerinin şefi ise *reîsülküttâb*dır. Reîsülküttâb, 17. yüzyılın sonlarına kadar *Nişancı*nın maiyetindedir. Yani bizzat Divan-ı Hümayun üyesi değildir, fakat kendisinin tahrir ve divan işleyişi hakkındaki vukufiyeti itibariyle divan için ehemmiyeti büyüktür.[265] Reîsülküttâbın, verilen hükümleri ve kararları düzelttikten sonra tamamlamak, fermana uygun olarak emirleri yazmak, hükümdara ve veziriazama gelen mektupları tercüme ettirerek bunlara cevaplar hazırlamak ve divanda tezkerecinin bulunmadığı zamanlarda onun vazifesini yerine getirmek gibi görevleri vardır.[266]

[263] Oral Sander, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, s. 87-89.
[264] Zekeriya Bülbül, *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi*, Nobel, Ankara 2013, s. 96.
[265] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 242.
[266] Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 19.

Karlofça'da, Râmi Mehmed Paşa'nın diplomatik başarısı ile 18. yüzyıldan itibaren reîsülküttâblara yukarıda sayılan görevlerine ek olarak, yabancı sefirlerle müzakere ve temas vazifeleri de verilmiştir. Devletin dış politikası ile ilgili işler, reîsülküttâblara havale edilmiş, bundan dolayı yabancı yazar ve seyyahlar reîsülküttâbları *Devlet Sekreteri* veya *Hariciye Nazırı* olarak tarif etmişlerdir.[267] Şu halde, 17. yüzyılın sonunda ortaya çıkan ve 18. yüzyıl boyunca daha fazla ihtiyaç duyulan *diplomatik* ilişkileri sürdürecek bir grup olarak, Kalemiye sınıfının mensuplarından olan reîsülküttâblar büyük önem kazanmıştır.

Divan-ı Hümayun'a bağlı kâtiplerin ve kalemlerde bulunanların -Nişancı ve Defterdar gibi divan üyeleri ile birlikte- bürokrasinin ve doğal olarak Kalemiye sınıfının en üst seviyesini teşkil ettiği yukarıda belirtilmişti. Mülki idarede bürokratların ve Kalemiye sınıfının yükselişini sağlayan bir diğer unsur ise *Bâbıâli*'nin teşekkül etmesidir. Divan-ı Hümayun'un ehemmiyetini kaybedip işlerin Paşa Kapısına veya daha sonraki adıyla Bâbıâli'ye intikal etmesiyle başta reîsülküttâblar olmak üzere Kalemiye sınıfının ehemmiyeti artmıştır.[268]

Bâbıâli'nin oluşumu, Seyfiye ve Kalemiye arasındaki sınıf geçişlerini daha da belirgin kılacaktır. Ya da Bâbıâli'nin oluşumu ve gelişimi ile Seyfiye sınıfı, vazifesini merkez teşkilatının değişimi ve biraz da çağın ihtiyaçları çerçevesinde Kalemiyeye devredecektir. Bu bağlamda, Bâbıâli'nin oluşumu mülki idarede zihniyet değişimine önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Bâbıâli, *"yüce kapı"* anlamında Arapça bir tamlamadır. Osmanlılarda ve genel olarak *"kapı"* kelimesi *"padişah ve sadrazam sarayı, devlet ve hükümet dairesi"* mânasında kullanılmıştır. Bâbıâli tabiri 16. ve 17. yüzyıl kaynaklarında nâdiren *Bâb-ı Hümâyun, Dîvân-ı Hümâyun* mânasında geçmekte olup, o dönemde "sadrazam dairesi" anlamında kullanılmamıştır.[269] Bu sadece sadrazamın yaşadığı yer olarak değil, aynı zaman sadrazama bağlı kâtiplerin ve kalemlerin çalıştığı yer olarak telakki edilmelidir. Hülasa, sadrazamların kadrosuyla beraber çalışması veya genel bir tabirle *hükümet* için ayrı bir saray yapılmış ve buraya *Paşakapısı* veya *Bab-ı Âsâfî*, daha sonra ise *Bâbıâli* denmeye başlanmıştır.[270]

[267] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 245.
[268] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 242.
[269] Mehmet İpşirli, "Bâbıâli", *DİA*, Cilt 4, İstanbul 1991, s. 378.
[270] Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, s. 36.

Bugün İstanbul Valiliği olarak kullanılmakta olan binanın *Paşakapısı* olarak anılması 1656 tarihinden sonradır. Sadrazam Derviş Paşay'a verilmiş olan bu konak, onun vefatından sonra diğer sadrazamlar tarafından da kullanılmaya başlanmıştır.[271] Semavi Eyice, 1640-1648 yılları arasında daha sonraları Bâbıâli denilecek yerde sadrazama mahsus bir saray bulunduğunu ifade etmiştir.[272] Halil İnalcık ise devlet idaresinin Köprülü Mehmet Paşa döneminde Bâbıâli'ye taşındığını aktarır.[273] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, sadrazam sarayına Sultan I. Abdülhamid döneminden itibaren vakanüvis tarihlerinde, diğer isimler ile beraber Bâbıâli denilmesinin yaygınlaştığını belirtmiştir.[274] Bâbıâli'nin kurum ve bina olarak oluşması ile ilgili, kaynaklar bir tarih üzerinde mutabakat sağlamamıştır. Bu durum herhalde, Bâbıâli'nin tedricen oluşması ile ilgilidir. Bâbıâli'nin hem kurum hem bina olarak, 1656 yılından sonra tedricen oluştuğu kabul edilirse; mülki idaredeki zihniyet değişimini sağlayacak en büyük adımlardan birini dönemin veziriazamı Köprülü Mehmed Paşa'nın attığı söylenebilir. Devlet idaresini, *Saray*'dan *Bâbıâli*'ye, Paşa Kapısına taşıyarak; devleti kargaşaya sürükleyen Harem'in müdahalelerinden, valide sultan veya Yeniçeriyi kullanarak devlet otoritesini üstlenen, rüşvet peşinde koşan politikacıların elinden kurtarmıştır.[275] Saray söz konusu olduğunda, padişahın en yakın hizmetlerini gören Enderunlular da bahsedilen taifeye girmektedir. Hakikaten Enderunluların 17. yüzyılda elde ettikleri avantajlarını kendi durumlarını güçlendirmek için kullanmaktan çekinmediklerini biliyoruz.[276] Devrin ünlü risalecilerinden Koçi Bey de bu konuda uyarıda bulunmuştu.[277]

Köprülü Mehmed Paşa'nın devlet idaresini paşa kapısına taşıması ile zaten artan diplomasi ihtiyacı ve bürokratikleşme ile dönüşüm daha da hızlanmıştır. Bu dönüşüm beraberinde devlet içerisinde zaten var olan bir grubun Kalemiyenin hızla yükselmesini sağlamıştır. Daha önceleri Divan-ı Hümayun'da çeşitli görevleri olan Kalemiye mensupları, daha sonra bu görevleri hem genişlemiş hem de devletin dış ilişkilerini düzenleyen bir konuma

---

[271] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 3, s. 137; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 249.

[272] Semavi Eyice, "Bâbıâli (Mimari)", *DİA*, Cilt 4, İstanbul 1991, s. 386

[273] Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 62.

[274] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 249.

[275] Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 3, s. 62.

[276] İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 123

[277] *"... Derviş Mehmed paşa ve Nasuh paşa gibi, cesur, yiğit, mert ve bahadır nice sâdık vezirleri, bâzı garaz sahipleri, birçok iftiralar ederek Allah korusun "Yüce saltanata suikastı vardır" diye padişahın gazabına uğrattılar. Onlardan sonra gelen vezirler, mecburen iç halkına uyup, havalarına göre hareket edip, her ne isteseler red etmez oldular."; Koçi Bey Risalesi*, s. 22.

gelmişti. Fakat Kalemiye mensupları sadece Batı'yı tanıyarak, onun askerî-idarî-teknik vb. yönlerini Osmanlı Devleti'ne aktarmak işlevleri ile kalmayıp, aynı zamanda devlet işlerini yürütürken Saray ile Bâbıâli'nin birbirinden ayrıldığı tarzda bir idarî yapının kurucuları olmuşlardır.[278] Nitekim 17. yüzyılın sonlarından itibaren Elmas Mehmed Paşa, Yeğen Mehmed Paşa, Koca Râgıp Paşa, Ebûbekir Râsim Paşa, Yirmisekizçelebizâde Mehmed Said Paşa ve Hamza Hâmid Paşa gibi ünlü paşalar Kalemiye sınıfından Seyfiye sınıfına geçerek merkezde ve taşrada idari görevler yapmışlardır.[279]

Pek çok tasnif yapılsa da[280] klasik dönem Osmanlı kamu personelini genel itibari ile Seyfiye, İlmiye ve Kalemiye olarak üç temel gruba ayırmak mümkündür. Tasniflerin bir bölümünde padişah ve sarayı ya da saray erkânını tasnife dâhil edilmiştir. *Seyfiye* idareci ve savaşçı sınıf,[281] padişahın mutlak otoritesini kullanma yetkisine sahip yegâne sınıftı. Seyfiye sınıfının başı ve bütün yönetim işlerinin en yüksek sorumlusu olarak veziriâzam; *"Bilgil ki, evvelâ vüzerâ ve ümerânın veziriazam başıdur. Cümlenin ulusudur. Cümle umûrun vekîl-i mutlakıdır. Ve mâlımın vekili defterdârımdır. Ve ol nâzırıdır. Ve oturmada ve durmada ve mertebede vezîria'zam cümleden mukaddemdür."*[282] cümleleri ile Fatih kanunnamesinde bildirilmiştir. Hatta öyle ki, padişahın mühürlerinden biri vezîr-i azama verilmiştir.[283]

Veziriâzam başta olmak üzere Seyfiye sınıfı, Fatih Kanunnamesi ile bu kadar prestijli bir konumdayken, 17. yüzyılda içeride ve dışarıda yaşanan gelişmelerin etkisi 18. yüzyılda hissedilir hala gelecek ve Seyfiyenin konumu değişime uğramaya başlayacaktır. Zira 18. yüzyıldan itibaren Osmanlıların, İslam'ın egemenlik alanını genişletmek için mücadele etme düşüncesi veya daha genel anlamıyla *gazilik ideali* işlevsel olmaktan uzaklaşmıştı. Hatta 19. yüzyıla gelindiğinde yönetici sınıfının ve özellikle gazilik idealiyle en çok bağdaştırılan kesimleri, yani dinî ve askerî yöneticileri kapsayan kesimleri açısından genel bir prestij kaybı yaşanmıştır. Osmanlıların klasik düşünce tarzları işlevselleğini kaybederken, devletin kendini koruma çabalarında daha olumlu roller oynayabilen Kalemiye mensupları gibi kesimlerin prestiji artmıştır. Devlet, artık güçten ziyade pazarlıklara başvurmak zorunda olduğundan,

[278] Cenk Reyhan, "Türkiye'de Modernleşmenin Kökenleri: Kalemiyye Sınıfı", s. 5.
[279] Mehmet İpşirli, "Kalemiye", s. 248.
[280] Bu çeşitli görüşler için bkz.: Cenk Reyhan, "Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve Seyfiyye Sınıfı: Vezir-i A'zâmlık Örneği", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM),* Sayı 31, 2012, s. 209-224.
[281] Cenk Reyhan, "Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve Seyfiyye Sınıfı: Vezir-i A'zâmlık Örneği", s. 212.
[282] *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, Haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 5.
[283] *"... Ve mühr-i şerîfim vezîri'azamda dursun."; Kanunnâme-i Âl-i Osman, s. 18.*

Kalemiye mensupları dış ilişkilerle giderek daha çok ilgilenmeye başladılar. Batılı devletlerin gücü karşısında zayıf oluşları ve onların kudretlerinin sırlarını elde etme istekleri, Avrupa'yla aralarında bir sevgi-nefret ilişkisini doğuracaktır. Bu karmaşık duygular içerisinde Kalemiye mensubu diplomatlar başta olmak üzere, Batı hakkında en çok bilgi sahibi olanlar Batılılaşmanın öncüleri olmuşlardır.[284] Nitekim bu dönemde sefirler ve sefaretnameler bu yüzden büyük önem taşıyordu. Bu bilgiler ışığında; Karlofça'da Râmi Mehmed Paşa'nın, Lale Devri'nde Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in, hatta Viyana'da Ebubekir Ratıb Efendi'nin gayretleri ve katkıları, yeni mülki yönetim zihniyetinin oluşmasında çok önemli kilometre taşlarıdır.

Osmanlı Devleti'nin kurulduğu ve müesseseleşmeye başladığı erken dönemlerde, veziriâzamlık başta olmak üzere üst düzey yöneticiler, ilmiye mensuplarından seçilmiştir. Fatih döneminden itibaren ise üst düzey yöneticiler Seyfiye sınıfına mensuptur.[285] Seyfiye sınıfı, Fatih döneminden devlet içerisindeki avantajlı konumunu kaybedene kadar, en büyük insan kaynağını Enderun Mektebinden sağlamaktadır. Çünkü klasik Osmanlı eğitim kurumları içerisinde yönetici yetiştirme görevi Enderun Mektebine verilmişti. Bu mektep, bu dönemde üst düzey yöneticilik kavramı ile o kadar içli dışlı olmuş olacaktı ki; mektebin hiyerarşik olarak en yüksek mertebesi olan Has Odanın en büyük görevlisi ve Enderun'un en yüksek yöneticilerinden olan hasodabaşı, padişahın dört mühründen birini taşımaktaydı.[286] Padişah mühürlerinden bir diğerinin veziriâzamda olduğu düşünüldüğünde, Enderun Mektebinin ve mektebin üst yöneticilerinin, Seyfiye sınıfı ile olan ilişkisi ortaya çıkacaktır.

Enderun Mektebi ve Seyfiye sınıfı arasındaki ilişkiyi, *Tayyarzade Ata Tarihi*'nin 2. cildine bakarak daha iyi idrak edebiliriz. Çünkü Ata, 2. cildin tamamını ve 3. cildin girişini Enderun Mektebinden çıkan veziriâzamlara ve diğer üst düzey yöneticilerin hayatına ayırmıştır. Tayyarzade Ata bu yöneticileri isim isim, hayat hikâyeleri, sadaret yılları ve dönemlerinde yaşanan gelişmeler ile tanıtmıştır. Bu esere göre, Enderun Mektebinden yetişen ve veziriâzam olan ilk kişi Hırvat asıllı Mahmud Paşa-yı Adnîdir. Sadaret yılları 1453 sonrasına tesadüf eder. Ata, Paşa'nın Enderun'a Sultan II. Murad döneminde girdiğini de kaydeder.[287] Tayyarzade Ata bu ciltte Enderun'dan yetişmiş altmış sadrazam tanıtır. Yine Tayyarzade Ata'nın, Enderun'dan

[284] Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi,* Çev.: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s 41.
[285] Cenk Reyhan, "Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve Seyfiyye Sınıfı: Vezir-i A'zâmlık Örneği", s. 221; Ayrıca, Cenk Reyhan bu çalışmada, çeşitli kaynaklardan yararlanarak; Veziriâzamlık örneğinde sınıf geçişleri ile ilgili önemli sayısal bilgiler ve oranlar aktarmıştır.
[286] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 341.
[287] Tayyâr-zade Atâ, *Târîh-i Enderun*, Haz.: Mehmet Arslan, Cilt 2, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 13-18.

yetişmiş son sadrazam olarak kaydettiği isim Kıbrıslı Mehmed Emîn Paşadır.[288] Paşa'nın sadareti 1861'de son bulmuştur.[289] Tayyarzade Ata'nın vefatı tartışmalı olmak ile birlikte 1883'te olduğu kabul edilmektedir.[290] Yani Ata'nın son gördüğü sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emîn Paşa değildir. Daha sonra Mahmud Kemal İnal ve Mehmet Zeki Pakalın'ın son sadrazamlar ile ilgili çalışmaları da incelendiğinde, Tayyarzade Ata'nın kaydında olduğu gibi Enderun'dan yetişmiş son sadrazamın Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın olduğu işaret edilebilir.

Tayyarzade Ata'nın *Tarih*'i ışığında, 1453-1861 yılları arasında Enderun'dan yetişmiş sadrazamların sadaret yılları arasındaki farklar incelendiğinde, Seyfiye kökenli yöneticilerden, diğer kökenli yöneticelere geçişin olduğu daha net görülür. Örneğin Yavuz Sultan Selim döneminde Piri Mehmed Paşa dışında; 1453-1600 yılları arasında hemen hemen kesintisiz olarak Enderun kökenli veziriâzamlar tayin edilmiştir. Fakat 1600'den sonra Enderunlular tercih edilmekle beraber iki, altı, on yıllık kesintiler yaşanmış ve Enderun dışından da veziriâzamlar atanmaya başlamıştır. En önemli kırılma, yukarıda da bahsedildiği üzere 1650'lerde Köprülü Mehmet Paşa döneminde Babıâli'nin teşekkülü ile olmuştur. Hatta Köprülü Mehmet Paşa'dan sonra 28 yıl Enderun dışından Vezirîazamlar tayin edilmiştir. 1650'lerden itibaren araya daha büyük boşluklar girmeye başlamıştır. Enderunlular hala tercih edilmekte, fakat Kalemiye sınıfından bürokratlar da sık sık sadarete gelmektedir. Nihayetinde I. Abdülhamid döneminde 1779-1781 yılları arasında sadarete gelen Enderun kökenli Vezirîazam Silahdar Seyyid Mehmed Paşa'dan sonra tam 44 yıl Enderun kökenli bir sadrazam tayin edilmemiştir.[291] Tayyarzade Ata'nın bu kayıtları ışığında, Enderun'lu Veziriâzamlar arasındaki yıllarda sadarete gelenlerin genellikle Kalemiye sınıfına mensup kimseler olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu da açıkça göstermektedir ki, Enderun Mektebi fonksiyonlarını bir anda değil, fakat yenileşme ve devletin yeni ihtiyaçları karşısında peyderpey devretmiştir.

17. ve 18. yüzyıllarda oluşan yeni şartların etkisiyle başlayan *mülki idarede zihniyet* değişimiyle, devletin kamu personeli rejiminin temellerinden olan Seyfiye ile Kalemiye arasında geçişlilik başlayacak ve 18. yüzyılın sonundan itibaren Kalemiye sınıfı mensuplarının

[288] Tayyâr-zade Atâ, *Târîh-i Enderun*, Haz.: Mehmet Arslan, Cilt 2, s. 150-154.
[289] Mehmet Arslan, *Osmanlı Sadrazamları*, Kitabevi Yayınları, İstabul 2013, s. 44
[290] Tayyâr-zade Atâ, *Târîh-i Enderun*, Haz.: Mehmet Arslan, Cilt 1, Yayıncının takdimi, s. 33.
[291] Tayyarzade Ata'nın Enderun'dan yetişen Veziriâzamlar hakkında verdiği bilgiler için bkz.: Tayyâr-zade Atâ, *Târîh-i Enderun*, Haz.: Mehmet Arslan, Cilt 2, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 13-154.

siyasal iktidar üzerinde etkisi çok daha artacaktır.[292] 19. yüzyıldan itibaren Seyfiye terimi artık kullanılmamış, yerine *Askerîye* ve *Mülkiye* isimleri kullanılmaya başlanmıştır. [293] 19. yüzyılda Kalemiye mensupları, merkezî hükümetin güçlenmesinde büyük etkileri olacak ve bu durumdan kârlı çıkacaklardır. İşte bu süreç içinde eski kalem efendileri *mülkiye memurlarına* dönüşmüşlerdir.[294]

Kalemiye bu dönüşümü yaşarken ve devletin kritik konularında büyük sorumluluklar üstlenirken bir de Bâbıâli'nin kurulması, daha önce Enderun için esen rüzgarların önünü kesmiştir. Zira Enderun ve mülki yönetim arasında doğrudan bir ilişki vardı. Enderunlular saray hizmetlerini gören kimseler olsa da eğitimleri onları üst düzey yönetici yapmak üzere veriliyordu. Üstelik bu uygulama, Osmanlı devletinin *Kul*, Osmanlı Devleti'nden önceki Müslüman Türk devletlerinin *Gulâm* sistemine dayanması açısından kökleri oldukça eskiye dayanmaktaydı. Kullarda da, gulâmlarda da en önemli unsur Padişah ve Saray'dı. Fakat Köprülü Mehmed Paşa ile başlayan devletin yönetim merkezinin Bâbıâli'ye geçiş süreci, kısa vadede olmasa da bir yüzyıl içerisinde Enderun'un yapısında çeşitli değişimlere sebebiyet verecektir.

Burada şunu ifade etmek gerekir ki; bahsedilen bu süreçte Enderun kalkmış ya da lağvedilmiş değildir. Bilakis, kaynaklar 17. ve 18. yüzyılların Enderun'un en mümbit olduğu dönemler olduğunu belirtir. Fakat Enderun, bu yüzyıllarda çeşitli etkiler ile eski rüzgârını kaybetmeye başlamıştır ki, bir yüzyıl içerisinde yapısal değişiklik ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Mülki idarede zihniyet değişimi, 17. ve 18. yüzyıllarda *kul zihniyetinin* bir ürünü olan Enderun'un vazifesini sonlandıracak kadar güçlü bir neden olmasa da 19. yüzyılda ehemmiyetini kaybetmesini sağlayacak en güçlü nedenlerden biri olarak görmek mümkündür.

3.4. Yeni Düzen İhtiyacı ve Enderun'a Etkileri

3.4.1. Islahat Fikirleri (1608-1839)

16. yüzyılda dünyada değişmeye başlayan ekonomik ve politik dengeler, bu dünyanın önemli bir parçası olan Osmanlıları da etkilemeye başlamıştı. Elbette bu etkilerin sonuçları ani ve hızlı şekilde görülmedi. Fakat tedricen hissedildi ve askerî, ekonomik, idari müesseselerde

[292] Cenk Reyhan, "Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar ve Seyfiyye Sınıfı: Vezir-i A'zâmlık Örneği", s. 221.
[293] Mehmet İpşirli, "Kalemiye", s. 248.
[294] Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi,* s. 41.

birbirini etkileyecek biçimde oluştu. 17. yüzyılda fetihlerin ve büyümenin olduğu gerçeği ile birlikte bazı zamanlar, devletin içeride veya dışarıda güçlükler yaşadığı olaylar da cereyan etmiştir. Yaşanan bazı güçlüklerin, birtakım önlemler ya da değişikliklerle düzeltilebileceği inancı ise muhafaza edilmiştir.

Sistemin aksayan yönlerini bildirmek ve ideal olanın ortaya konması hususunda, klasik *nasihatname* geleneği büyük bir önem arz etmektedir. Bu çalışmada da çeşitli görüşleri aktarılan *Kitâb-ı Müstetâb*'ın bilinmeyen müellifi, Gelibolulu Mustafa Âlî, Göriceli Koçi Bey, Kâtip Çelebi gibi isimler, bahsedilen önemli nasihatnameleri kaleme almıştır.[295] Bu nasihatnameler ve bunlara yakın dönemli olanların hemen tamamında ortak bir özellik bulunmaktadır; hepsi *âdâb*ı, yani "*nasıl olmalı/yapmalıyı*" öğretirler. Ayrıca her ne kadar, kaleme alındıkları çağda, tahtta olan sultana yazılıyor gibi görünseler de o dönem yaptırım gücü olan herkese seslendikleri de görülmektedir.[296] Aynı zamanda bu eserlerin yazarları muhtemelen Abbasi ve sonraki dönemlerin saray adabına göndermeler yapıyorlardı. Nihayette birçok nasihatname yazarının bizzat kendisi Osmanlı bürokrasinin mensubuydu ve dolayısıyla muhtemelen Orta Çağ'daki seleflerinin yazı kültürüne aşinaydılar. Özellikle *Gulâm*lıktan *Kul*luğa geçişte, nasihatname kültüründeki devamlılığı görmek mümkündür.[297]

Siyasetname ve *Kutadgu Bilig* hemen hemen aynı dönemde, 11. yüzyılın başında kaleme alınmıştı. İkisi de Orta Çağ'ın en teşkilatlı devletlerinin sultanlarına hitaben, hem bazı terkedilen uygulamaları ve bunların dikkatle yeniden tesis edilmesi gerektiğini hem de devlet yönetimi ile ilgili icab eden ilkeleri bildirmek amacıyla yazılmıştır. Bunlardan beş yüz yıl sonra benzer nasihatleri, yukarıda bahsedilen nasihatnamecilerin de verdiğini görmekteyiz. *Gulâmhaneye* ya da sultanın *hassa* ekibine alınacak çocuklarda aranan özellikler bu çalışmanın birinci bölümünde tafsilatlı olarak izah edilmişti. Bundan beş yüz yıl sonra Enderun'a alınacak çocuklar ile ilgili nasihatnamelerde aynı özelliklerin zikredilmesi; devamlılığa çok iyi bir örnektir. Fakat burada başka bir problem ortaya çıkmaktadır. Üst düzey yöneticilik ve saray okulu özelinde düşünüldüğünde, 11. yüzyıl dünyası ile 16. yüzyıl dünyası arasında politik, sosyal ve ekonomik uçurumlar bulunmaktadır. Belki de bu eskiye öykünme hâli, dünyada ve

[295] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Öz, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları,* Dergâh Yayınları, İstanbul 2013; Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 117-177.
[296] Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, Çev.: Oktay Özel, Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 56.
[297] Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası,* s. 56.

Osmanlılarda değişen şartlara ayak uydurmada hassas davranılmasının nedenlerinden birini açıklayabilir.

Hakikaten, nasihatnamelerin temasına bakıldığında devlet içerisinde yaşanan değişimlere "olumsuz" bir anlam yüklemişler ve yaşananlara "*nizam-ı âleme ihtilâl gelmesi"* olarak tanımlamışlardır. Başka bir deyişle Osmanlı kamu düzeninin bozulduğunu ve karışıklık içine girdiğini ileri sürmüşlerdir. Osmanlı nasihat yazarları ideal bir yapı olarak, *Kanûn-ı Kadîm*'in uygulandığı dönemi, Devlet-i Aliyye'nin olgunluk çağı olarak nitenlendirirler ve bu çağı hemen hemen Yavuz Sultan Selim veya Kanuni Sultan Süleyman dönemine tarihlendirirler. Bununla birlikte düzenin bozulmasından en fazla sorumlu tutulan ve bozulmanın başlangıcı kabul edilen dönem Sultan III. Murad dönemidir. Nasihatnamelerin öğütleri genel itibari ile yukarıda *Gulâmhane-Enderun* örneğinde olduğu gibi idarî ve gelenekçiydi. Metodları ise idarî-inzibatî ve cebrî idi.[298]

16. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Gelibolulu Mustafa Âlî'nin, bizzat Sultan III. Murad dönemini temaşa ederek yazdığı ve arkasından yazılagelen nasihatnameler ile bir *Islahat* kültürünün oluşmaya başladığı görülebilir. Henüz daha modern anlamda bir devlet yapısı kurmak amacıyla olmasa bile bozuluşun kabulü ile çok geçmeden teşebbüsler başlayacaktır.

17. yüzyılın ilk çeyreğinde, Gelibolulu Mustafa Âlî'den ve Sultan III. Murad'dan yaklaşık otuz beş yıl sonra, ilk ciddi ıslahat hareketine Sultan II. Osman teşebbüs etmiştir.[299] Sultan II. Osman tahta çıkışından itibaren, devlet içerisindeki askerî bozulmaları bizzat cephede, Hotin Seferi'nde tespit etmiştir. Nitekim yeniçerilerin seferde gevşek davranması ve itaatsizlikleri sonucu anlaşmazlıklar yaşanması bu seferde ortaya çıkmıştır.[300] Sultan II. Osman, bu durum karşısında askerî ıslahatı ya da yeniçerileri bir nizama koymayı öncelemiştir.

Hotin Seferi'nde yaşananlar ve Dârüssaâde Ağası Süleyman Ağa'nın da etkisiyle Sultan II. Osman yeni bir ordu kurma çalışmalarına girişti. Hacc'a gitmek bahanesiyle Mısır'dan asker toplanılacak ve yeni bir ordu kurulacaktı. Fakat çok geçmeden, Yeniçeriler bu durumu anlamış ve Sultan II. Osman'ı bu kararından döndürmek için isyan başlatmışlardı. Çok geçmeden bu

[298] Mehmet Öz, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları,* s. 109-115.
[299] Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri,* s. 20.
[300] Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 167.

isyan amacını aşmış, daha önce hiçbir padişaha uygulanmamış ve uygulanmayacak olan olayların da başlangıcını oluşturmuştur. Sultan II. Osman yapmak istediği bu önemli yeniliğin bedelini, tecrübesizliği ve yanında kendisine destek olacak dirayetli, güçlü bir devlet adamının olmayışı nedeniyle canı ile ödemiştir.[301] Sultan II. Osman, gelecekte devletin en fazla mesai harcayacağı askerî alanda ıslahat yapmak istese de karşısına Yeniçeri Ocağının direnci ve kanûn-ı kadim arayışı çıktı. Tüm bunların bedelini ise canıyla ödedi. Fakat Sultan II. Osman'ın bu çabası gelecekte yapılacak ıslahatlar için bir işaret fişeği olmuştur.

Sultan II. Osman'ın kardeşi Sultan IV. Murad da devletin içerisinde bulunduğu durumu ve ıslahat ihtiyacını görmüş, buna mukabil çeşitli ıslahatlara kalkışmıştır. Sultan IV. Murad, önce yönetimi Harem'den ve dolap çeviren vezirlerden kurtarmış, bir padişahın canına kıyacak kadar ileri giden yeniçerilere bağlılık yemini ettirmiştir.[302] Klasik yapısı bozulmuş idari ve bazı mali alanlarda önlemler alınarak, merkezî otoriteyi sağlama hedeflenmiştir.[303] Klasik nasihatname kültürünün en önemli örneklerinden biri olan Koçi Bey risalelerinden biri de bu dönemde sunulmuştur. Sultan IV. Murad'ın ıslahatları her ne kadar nasihat yazarlarının paralelinde gelenekçi bir istikamet taşıyor gibi gözükse de daha çok pragmatik bir niteliği olduğundan, taşradaki kargaşayı düzelterek tımarlı sipahi ordusunu güçlendirmeyi amaçlıyordu.[304] Sultan IV. Murad, ülkedeki nizamı ve asayişi, şiddet ve idamlarla sağlamaya çalışmış,[305] daha önce bozulan padişah otoritesini yeniden tesis etmiştir. İşleri tam yoluna koyamadan 1640'da vefat eden Sultan IV. Murad'dan sonra zaten kırılgan olan *otorite* yeniden sarsılacaktır.[306]

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mali bunalım kendini iyiden iyiye hissettirdiğinde, bu alanda da ıslahatlar ortaya konulmuştur. Çocuk yaşta padişah olan IV. Mehmed'in annesi Turhan Sultan tarafından yönlendirildiği dönemde, Tarhuncu Ahmed Paşa mali konularda reform yapması için sadrazamlığa getirilmiştir. Fakat Tarhuncu'nun sadrazamlığa geliş sürecinde *"her hususta müsatkil"* olma gibi bir çeşit dikta ilkesi talep edilmişti. Bu dikta ilkeleri, devletin düştüğü çaresizlik karşısında bir zorunluluktu. Bu ilkenin kabul edilerek hatt-ı hümayun verilmesi ile kendisinden önce sultanların ve vezirlerin

[301] Esra Kılıç, *Sultan II. Osman'ın Siyasi Hayatı,* (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011, s. 14-15.
[302] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e,* s. 136.
[303] Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 2, s. 198 vd.
[304] Mehmet Öz, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları,* s. 143.
[305] Mehmet Öz, *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları* ,s. 143.
[306] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e,* s. 136.

başaramadığı *"islah-i devlet"* görevini üzerine almış oldu.[307] Fakat Tarhuncu Ahmed Paşa'nın maliyeyi ıslah çabaları, birçoklarını, özellikle Harem'i memnun etmemişti. Tarhuncu Harem'den gelen isteklere cevap veremediğinden, kendisini iktidardan düşürmek için faaliyete geçtiler. Ve nitekim Tarhucu'nun ıslahat gayretleri de canına mâl olmuş ve Tarhuncu sarayda boğdurulmuştur.[308]

Buraya kadar bahsedilen ıslahat girişimleri; 17. yüzyıl boyunca devleti askerî ve mali anlamdan kalkındırma amaçlı yapılmıştır. Temel zihniyet, bu bölümün girişinde de bahsedildiği üzere *kanûn-ı kadîm*e dönüş odaklıdır. Ayrıca ıslahat girişimlerinin, Yeniçeri Ocağı gibi devletin köklü kurumlarıyla karşı karşıya kaldığı ve bazen ıslahatçıların bu girişimleri canı ile ödediği görülmektedir. En önemlisi 17. yüzyıl boyunca devlet içerisindeki bozulmalar kabul edilmiş, fakat çözümler tamamen iç dinamiklerde aranmıştır; Batı'daki gelişmelerden haberdar olunsa bile, ıslahatlar için herhangi bir örnek teşkil etmemiştir.

18. yüzyılın ilk yarısında ise bu durum tamamen değişmiştir. İlk defa Batı'ya açılma süreci başlamış veya devlet içerisinde kendini tamamen hissettiren durağanlığı ve bozulmayı durdurmak için Batı örnek alınmaya başlanmıştır. Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere, Sultan III. Ahmed'in saltanatında, daha sonra *Lale Devri* olarak adlandırılan dönemde, Osmanlı Devleti Batı'yı sosyal ve kültürel anlamda da tanımaya başlamıştır. 17. yüzyılın kanûn-ı kadîme dönüş çabası, yerini yavaş yavaş Batı kültürünü tanıyarak her alanda gelişme zihniyetine bırakmaya başlamıştır. Yüzyılın ilk yarısında *Islahat zihniyetindeki* bu kırılma, yüzyılın diğer yarısına gelindiğinde Batılı uzmanlardan yararlanılarak açılan okullar şeklinde tecessüm edecek ve Batılı tarzda eğitim veren ilk askerî mektepler ya da mühendishaneler açılacaktır.

Böylece 17. yüzyılda ilk büyük Islahat hareketine kalkışan Sultan II. Osman ile başlayan süreç, 18. yüzyılda bir zihniyet değişimi ile yeni bir form almıştır. 18. yüzyılda, hem dünyadaki ekonomik ve siyasal dengelerin değişimi hem de devlet içerisindeki mülki, askerî ve ekonomik değişimler yeni bir düzenin ihtiyacını ortaya koyuyordu.

Osmanlı Yenileşmesinde, diğer bütün ıslahatlardan farklı olarak 18. yüzyılın son çeyreğinde Sultan III. Selim dönemi dikkat çeker. Çünkü Osmanlı-Rus Savaşı ve Küçük

[307] Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 2, s. 299.
[308] Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 3, s. 20

Kaynarca Antlaşması, yapılan ıslahatların hem cephede hem de devlet içerisinde etkili olmadığını açıkça ortaya koymuştur. Sultan III. Selim bu hakikati kabul ederek, kendisinden önceki sultanlardan farklı olarak bir plan ve program içerisinde, karşılaşılan problemleri daha kalıcı bir şekilde çözüme kavuşturma hareketine başladı. Bu dönem *Nizam-ı Cedid* (1789–1808) olarak adlandırıldı.[309]

Sultan III. Selim ve Nizam-ı Cedid'i layıkıyla anlamak için öncelikle Sultan III. Selim'in şehzadelik dönemini incelemek gerekir. Şehzade Selim beş yaşına kadar, ulema tarafından geleneksel bir tarzda eğitim görmüştür. 1770'den itibaren, babası Sultan III. Mustafa'nın saltanatının son yıllarında, dönemin Osmanlı şehzadeleri için alışılmış olandan daha fazla özgür kalmıştır. Şehzade Selim, babasıyla divan toplantılarına katılıyor; Baron de Tott ve diğerlerinin yönetimindeki yeni topçu ve piyade ocaklarının eğitimlerini izlemeye gidiyor; saray hizmetkârlarından olan arkadaşlarının dış dünyadaki bağlantıları ile büyüyordu.[310] Daha sonra babasının vefatı ile kafes hayatı yaşayacak olsa da Sultan III. Selim, henüz daha çok gençken dış dünya ile önemli bağlar kurmuş ve gözlemleme imkânı bulmuştu. Öyle ki Şehzade Selim, saray hizmetkârlarından olan dostu İshak Bey aracılığıyla XVII. Louis ile mektuplaşma fırsatını bile yakalamıştı.[311] Böyle bir şehzadelik süreciden sonra padişah olan Sultan III. Selim'e göre klasik kurumlar düzgün işlemediği için imparatorluk zor durumdadır ve bu durumdan ancak kurumların asıl hallerine getirilmesi ile kurtulunabilirdi. Bu geleneksel anlayış ile beraber Sultan Selim; Batı'da geliştirilen modern silahların ve tekniklerin benimsenmesinin ve bunları kullanılabilecek yeni askerî kurumların oluşturulmasının zorunluluğunun farkındaydı. Böylece geleneksel Osmanlı toplumunun dengesi, onun ayrılmaz parçalarından biri olan Ordu-Asker kurumunun verdiği zarar ile bozulmayacaktır.[312]

Sultan III. Selim'in öngördüğü ıslahatları sadece Divan-ı Hümayun üyeleri tek başına tesis edemezdi. İhtiyaç duyulan önerileri elde etmek için uzman heyetlerini, belli alanlarda tartışmak, düzenleme yapmak ve bu düzenlemelerin yürütülmesini izlemek üzere bir araya getirmiştir. 14 Mayıs 1789'da cülusundan hemen hemen bir ay sonra âyanlardan oluşan *Meclis-i Meşveret*i toplantıya çağırarak ıslahat sürecini başlatmıştır. Bu toplantıya yönetici sınıfına mensup iki yüzden fazla kişi katılmıştır. Bu plan ve program dâhilinde Sultan III. Selim,

[309] Bayram Kodaman, "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", s. 18-19.
[310] Stanford J. Shaw, *III. Selim: Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807),* Çev: Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul 2008, s. 16-17.
[311] Stanford J. Shaw, *III. Selim,* s. 19 vd.
[312] Stanford J. Shaw, *III. Selim,* s. 95.

gerçekleştirmeyi düşündüğü ıslahat ve yeniden yapılandırma programı için mevcut yönetici sınıfının birçok mensubunun yardım ve onayını bu sayede elde etmiş oluyordu.[313] Kendinden önceki padişahlardan bazıları, ıslahat düşünce ve hareketlerinde başarılı olamamışlardır ki bunun sebeplerinden biri, ıslahat fikrini ulema ve devlet ricalinden saklamalarıdır.[314] Nizam-ı Cedid ise, her ne kadar belli çevreler ıslahat programına dahil edilmiş ya da bir program çervesinde gerçekleştirilmiş olsa da, o da tepki çekmiş ve 1808'de artan gerilim ve patlak veren bir isyan ile sonlanmıştır.[315] Sultan III. Selim'in şehzadeliğinden itibaren koyduğu *Yeni Düzen* fikirleri, askerî, idari, mali ve iktisadi alanlardaki ıslahatlarının başarısı sınırlı kalsa da haleflerine yeni ufuklar açmıştır. Aynı zamanda ve belki daha da önemlisi, uzun vadede, daha önce neredeyse mevcut olmayan Batı'ya ilişkin bir farkındalık ortaya çıkmıştır.[316]

Osmanlı Devleti'nin *çağa ayak uydurma* sürecinin adı *Modernleşme, Batılılaşma, Yenileşme* gibi isimlerle tartışılıyor olsa da bu çabaların en zirveye ulaştığı ve yeni bir zihniyetin yerleştirildiği dönem, Sultan II. Mahmud dönemidir. Sultan II. Mahmud, devletin içinde bulunduğu kötü durumu, devleti yıkılmaktan kurtarmak için yapılması gereken ıslahatın yapısını ve karakterini, amcası Sultan III. Selim'i gözlemleyerek öğrenmiştir. Amcası Selim'in öldürülmesi, Alemdar Mustafa Paşa'nın Yeniçeri İsyanı'na direnişi ve ölümü, iç isyanlarda ve dış harplerde Osmanlı ordusunun devamlı yenilgileri Sultan II. Mahmud'da, köklü bir düzen yapma duygu ve düşüncesinin gelişmesini sağlamıştır. [317]

Sultan II. Mahmud, zihniyetine uygun olan reformları ancak Yeniçeri Ocağını kaldırdıktan sonra başlatabilmiştir. Tahta çıktığı tarih olan 1808'den, Yeniçeri Ocağının kaldırıldığı 1826'e kadar olan süreçte çeşitli reform girişimleri olmuştur. Bu aralıkta Devlet, Sened-i İttifak, Osmanlı-Rus Harbi'nin devamı, Vehhabi hareketleri, Sırp isyanları, Yunan isyanları, Fransız İhtilali'nin milliyetçi fikirlerinin olumsuz etkileri gibi siyaseten çok önemli meseleler ile meşgul olmuştu.[318] Fakat bu gelişmeler, bu çalışmanın kapsamı içerisinde olmadığından ötürü burada yer verilmeyecektir.

---

[313] Stanford J. Shaw, *III. Selim,* s. 97-98.
[314] Mehmet Karagöz, "Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)", s. 188.
[315] Bayram Kodaman, "Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış", s. 19.
[316] Stanford J. Shaw, *III. Selim,* s. 243.
[317] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, s. 143.
[318] II. Mahmut ve bahsedilen dönem için bkz.: Kemal Beydilli, "II. Mahmut", *DİA*, Cilt 27, İstanbul 2003, s. 352-357; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2011; Mehmet Çetin Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğunda Sırp Meselesi*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul 2001; Özcan Mert, "II. Mahmut Devrinde Anadolu ve Rumeli'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1808-1839)", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 18, İstanbul 1982, s. 33-37; A. Vehbi Ecer, "Osmanlı Tarihinde Vehhabi Hareketinin Sebep ve Sonuçları", *IX. Türk*

1826'da, daha sonra *Vak'a-i Hayriyye (hayırlı olay)* olarak anılacak Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile Sultan II. Mahmud saltanatının ikinci dönemi başlar. 1826-1839 yılları arası, zihniyetine uygun reformların süratle yapıldığı, otorite ve iktidarını güçlendirdiği, merkeziyetçi bir devlet kurmaya çalıştığı dönemdir.[319] Bu çalışmanın 2. bölümünde de kuruluşu ile ilgili bilgi verilen, devlete yaklaşık dört buçuk asır hizmet etmiş, devletin köklü kurumlarından biri olan Yeniçeri Ocağının kaldırılması, elbette birbirini etkileyen pek çok sonuç ortaya çıkarmıştır, pek çok konuda devletin seyrini değiştirmiştir. Sultan II. Osman'dan itibaren yeniliklerin önüne çeşitli engeller koyarak varlığını sürdüren Yeniçeri Ocağının kaldırılması, büyük bir zihniyet değişiminin ve yeni bir düzenin kurulmasının önünü açmıştır. Sultan II. Mahmud, kaynağı bizzat kendine dayanamayan her türlü iktidar yok edilmedikçe ve başkentte nasılsa taşrada da padişahın iradesi yegâne otorite kaynağı olmadıkça, reform adına gerçek anlamda hiçbir ilerlemenin mümkün olmayacağına inanıyordu.[320] Bu sebeple, kendini ve kendinden önceki padişahların karşısına her fırsatta bir başka otorite olarak çıkan Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile *merkezîleşme* ve *reform* dönemi başlamış oluyordu.

Vak'a-i Hayriyye ile devletin klasik kamu personel rejimi anlayışında da değişim hızlanmıştı. Seyfiye sınıfı siyasi alanda nispeten etkisizleşmeye başlamış, İlmiyenin yaptırım gücü ve devlet içindeki yüksek düzeyinin düşmesi sonuçlarını doğurmuştur. Ulemâ'nın gücünde azalma olması, devlet bünyesindeki dengenin Ulemâ aleyhine ve padişahın otoritesi lehine bozulmasına neden olmuştur.[321] Sultan, bu şartlar altında tahta çıktığı günden beri planladığı reformları uygulamaya koymuş ve dolayısıyla mülki idare alanında da ciddi değişiklikler yapılmıştır.

Tıpkı Yeniçerilik gibi devletin kadim uygulamalarından biri olan ve aslında uzun zamandan beri çökmüş olan Timar sistemi, 1831'de kaldırılmıştır.[322] Yine eskiden beri işleyen ve özellikle vezir-i azamlık gibi üst düzey yöneticilere sıkça uygulanan bir usul olan *Müsadere usulü* de kaldırılmıştır. Hatta Sultan II. Mahmud *"Bundan böyle saltanatın millet için bir dehşet, bir korku kaynağı değil, fakat bir olmasını istiyorum. Bunun için kişinin malına devletçe*

Tarih Kongresi, 21-25 Eylül 1981, Bildiriler, Cilt III, s. 1229-1237; ayrıca genel kaynakça için bkz.; Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009, s. 501-517.

[319] Ejder Okumuş, "II. Mahmud Dönemi Yenileşme Çabaları", *Türkler*, Cilt 14, Ed.: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 648.

[320] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* s. 109.

[321] Ejder Okumuş, "II. Mahmud Dönemi Yenileşme Çabaları", s. 648.

[322] Kemal Beydilli, "II. Mahmut", *DİA*, Cilt 27, İstanbul 2003, s. 355.

el konulması geleneğini kaldırıyorum." diyerek padişaha ve padişahlığa güven tesisi için adım atmıştır.[323]

II. Mahmut döneminde mülki idaredeki önemli değişikliklerden biri, memurların atanması ve ilerlemeleri için yeni bir sistem oluşturulmasıdır. Memurlar, Dahiliye ve Hariciye olmak üzere iki sınıfa ayrılmış, ilerlemelerde *Rütbe-i ûlâ, Rütbe-i sâniye, Rütbe-i sâlise* ve Rütbe-i *rabiâ* gibi isimlerle yeni rütbeler ihdas edilmiştir. Bu rütbeler için nişanlar, resmi elbiseler ve kılıçlar yaptırılmıştır.[324] Bu değişikliklerle, Sultan II. Mahmud döneminde ve özellikle 1830'lardan itibaren mülki idarede *personel politikasının* temelleri atılmıştır denilebilir. Yine mülki idarede ücret politikası olan *tevcihat sistemi* kaldırılmış yerine *maaş sistemi* getirilmişti.[325]

Sultan II. Mahmud dönemi, özellikle 1826'dan sonrası coşkulu bir reform dönemidir. Bu reform dönemi ışığında, dönemin zihniyetinde de önemli değişiklikler olmuştur. Öncelikle yönetilenler *"reaya"* olmaktan çıkmış, *"tebaa, halk"* şeklini almıştır. Yönetenler sınıfında ise *kapıkulluğu* kalkmıştır. Elbette kapıkulluğu köklü bir zihniyet, bir kanun veya kararname ile kaldırılabilecek türden değildi. Fakat sınıf, ırk ve din ayrımı yapmaksızın oluşturulan *sivil bürokrasi* ile kapıkulluğu zihniyetinin terk edilmesi eşzamanlıdır.[326] Zaten Avrupa'ya benzeyen kabine sisteminde, *başvekalet*te, *nezaret*lerde ve yeni kurulacak meclislerde görev yapacak yöneticilerde aranan özellik öncelikle *kul*luk değil, kanunlar ışığında merkeze bağlı birer bürokrat olmalarıydı. Bunun en önemli göstergelerinden biri de klasik gelir toplama usulünün terkedilmesi ve rütbelere göre maaş sisteminin kurulmasıydı.

Böylece Sultan II. Osman'dan itibaren başlayan ıslahat fikirleri ve yeni düzen arayışları yaklaşık iki yüzyıl boyunca bazen kanlı olaylar ve engellemeler ile de olsa merhaleler kat ederek 1826'ya gelmiştir. 1826'dan sonrası ise iki yüzyıllık çabaların yoğunlaştırılmış uygulama dönemidir.

Islahat fikirlerinin ve yeni düzen arayışın sürdüğü bu iki yüzyıl boyunca, devletin çeşitli kurumları planlı ya da plansız bir şekilde çeşitli değişikliklere uğramıştır. Bunun en etkili

[323] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, s. 152.
[324] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, s. 153; Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri*, s. 105.
[325] Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi,* s. 23.
[326] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 171.

yansımalarını eğitim kurumlarında görmek mümkündür. Batı'da Aydınlanmacıların 18. yüzyılda eğitim ile ilgili ortaya koyduğu görüşler eğitim-devlet ilişkisini yeniden tanımlamıştı. Hem devletin eğitime bakış açısı değişmiş hem de eğitimin metod ve kapsamı önemli değişikliklere uğramıştı. Lale Devri'nden itibaren Batı'yı farklı açılardan tanımaya çalışan Osmanlı Devleti, elbette yeni anlayışa göre eğitim ıslahatlarını inşa etmiştir. Bu sebeplerden ötürü, Osmanlı Devleti'nin klasik eğitim kurumları yeni olan eğitim-devlet ilişkisi içerisinde yerini alamamıştır. Klasik eğitim kurumlarının hemen hepsi, Osmanlı Devleti'nin kendinden önceki Müslüman Türk devletlerden miras aldığı ve kendine göre yeniden düzenlediği kurumlardı. Yine de bu kurumlar Orta Çağ'ın etkili kurumlarındandı. Batı'daki aydınlanma ve değişen eğitim-devlet ilişkisi, Osmanlı Devleti'nin yeni eğitim kurumlarına olan ihtiyacını ortaya koyuyordu.

Klasik Osmanlı eğitim kurumlarından ve merkez teşkilatının önemli unsurlarından biri olan Enderun Mektebi de eğitim-devlet ilişkisinin değişiminden payına düşeni almıştır. Hatta şu ifade edilebilir ki; bu çalışmadan ele alınan *"Yenileşme Dönemi ve Enderun Mektebi'ne Etkileri"* başlığının altında incelenen süre zarfı, Enderun Sisteminin ve Mektebinin kapatılışına giden süreci oluşturmaktadır. 17. ve 18. yüzyıllarda değişen dünyanın dış etkileri ve devletin içeride yaşadığı sorunlarla Enderun uzun ve yavaş bir yıpranma sürecine girmiştir. Sultan II. Mahmud'un devlet içerisinde yeni tesis ettiği zihniyet ile beraber Enderun'un etkinlik alanını neredeyse tamamen kaybetmiştir.

3.4.2. Enderun Teşrifat Kaideleri Değişiyor (18. ve 19. Yüzyıl)

Daha önceki bölümlerde Devşirme sisteminin bozulmasının, devletin askerî ihtiyaçlara binaen bizzat kendisinin yeni mektepler açması, artan diplomasi ihtiyacı ile Kalemiye sınıfının yükselmesi ve ıslahat arayışlarının devlete ve kısmen Enderun'a etkilerinden bahsedilmişti. Bu etkiler Enderun sisteminde, çeşitli şekillerle ortaya çıkmıştır. Bunların bir bölümü Enderun'un iç dinamiklerinden ortaya çıkan değişiklikler olduğu gibi, bir bölümü de dış etkilerle ve zihniyet değişimine binaen yapılan değişikliklerdir.

Fatih döneminde Enderun teşkilatı ve teşrifatı genişletişmiş ve kanunlar ile sabitleştirilmişti. Topkapı Sarayı'nda ilk Has Oda, Fatih tarafından kurulmuştu.[327] Hırka-i

[327] *"Ve bir Has Oda dahi yapılmışdır. Otuz iki aded Has Oda oğlanı ile içinde biri silâhdâr ve biri rikâbdâr ve biri çukadâr ve biri dülbend oğlanı ola."*; *Kanunnâme-i Âl-i Osman*, Haz. Abdülkadir Özcan, s. 15.

Saadet dairesini Yavuz Sultan Selim yaptırmış, eski Hasoda evvelce Hırka-i Şerif dairesinin altında iken IV. Murad zamanında terk olunarak Hırka-i Saadetin karşısına bir hamam ve bütün levazımatıyla birlikte yeni bir has oda bina ettirilmişti.[328]

Fatih Kanunnamesinde bulunmayan fakat daha sonra eklenen bölümlerden biri Seferli Koğuşudur ve 17. yüzyılda kurulmuştur; Sultan IV. Murad'ın koğuştaki ağaları sefere götürmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Sultan IV. Murad harbin zor şartları içinde, ona hizmet edecek gençleri bu bölümden almıştır. Onun için adı Seferli Koğuşudur.[329] Bu bölümde daha önce Büyük ve Küçük odaların ihtiyacını karşılayacak bir hamam bulunmaktadır; fakat 1509'daki depremde tahrip olmuştur. 16. yüzyılda bu bölümde büyük bir tamirat yapılmıştır. 17. yüzyılda hamam olarak kullanılmasından vazgeçilmiş ve bu bina Enderun ağalarına tahsis edilmiştir.[330]

1719'da Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlusu olan Enderun Avlusunun hemen hemen ortasında denebilecek bir yerde, Sultan III. Ahmed tarafından bir kütüphane yapılmıştır. Kütüphane ayrıca Arz Odasının hemen arkasına denk gelmektedir. Kütüphane saray halkının, özellikle Enderun iç oğlanlarının kullanımına sunulmuştur.[331]

Sarayda yaşam devam ettiği müddetçe tadilatlar da hep devam etmiştir. Neticede saray erkânın sayısı dönem dönem değişmekle birlikte, epey bir yekün tuttuğu bilinmektedir. Bu insan yoğunluğu, yıllar içerisinde yıpranma, yangın ve doğal afet gibi unsurlar yüzünden tadilatlar kaçınılmaz olmuştur. Sadece bina yapısı ile değil, zaman içerisinde teşkilat anlamında da değişiklikler yapılmıştır.

Sultan IV. Murad döneminde, ihtiyaca binaen yeni bir teşkilat olarak Seferli Koğuşunun ihdas edildiği yukarıda bildirmişti. Sultan IV. Mehmed döneminde, 1674'e gelindiğinde, ilk defa *kaftanlı* statüsünde olan bir teşkilat, Doğancılar Koğuşu kapatılmıştır.[332] 1675 yılında

[328] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 322; Tayyâr-zade Atâ, *Târîh-i Enderun*, Haz.: Mehmet Arslan, Cilt 1, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 187-188.
[329] İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, s. 103.
[330] İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, s. 104.
[331] Semavi Eyice, "Ahmed III Kütüphanesi", *DİA*, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 40.
[332] Doğancılar koğuşunun kapatılışı ile ilgili çeşitli tartışmalar bulunmaktadır. 1674'den 1679'a kadar tedricen kapatıldığı düşünülmektedir. Tartışmalar için bkz.: Batuhan İsmail Kıran, *Osmanlı Saray Teşkilatında Doğancı Koğuşu,* (Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2014, s. 64-67.

Topkapı Sarayı'nda bulunan Büyük ve Küçük odalar; Edirne, Galata ve İbrahim Paşa sarayları teşkilatıyla birlikte lağvedilmiştir.[333]

Buraya kadar bahsedilen bazı değişiklikler, Enderun-ı Hümayun'un iç dinamiklerinden doğan etkilerle yapılmıştır. İhtiyaca göre yeni binalar veya teşkilatlar tesis edilmiş, lüzumlu görülmeyenler ise lağv edilmiştir. Fakat 1670 ve sonrası değişimlere baktığımızda Devşirme sisteminin bozulmasının etkileri kendini hissettirmeye başlamış olacak ki, Enderun'un *kaftanlı* sınıfını besleyen kurumlar lağv edilmek istenmiştir.

Teşrifatta ilk büyük değişiklik ise, Sultan II. Mustafa (1695-1703) döneminde yapılmıştır. Daha sonra sadrazam olacak Çorlulu Ali Ağa, silahdarlığı döneminde Silahdarlığı; Enderun-ı Hümayun'da daha üst derecede bir memuriyet haline koymuş ve padişah ile sadrazam arasındaki haberleşmenin silahdarlık makamı vasıtasıyla yerine getirilmesini sağlamıştır. Darüssaade'den, Babüssaade ile Enderun-ı Hümayun'a ait bütün işlerin de silahdar ağa nezaretinde yapılmasını sağlamıştır.[334] Enderun'un zirvesindeki bu değişim, Ali Ağa (Çorlulu Ali Paşa) silahtarlık makamına getirilirken, yine Ali ağa tarafından teklif edilmiştir. Ali Ağa, Sultan II. Mustafa'ya, padişaha arz görevinin silahtarlara verilmesi şartıyla vazifeyi kabul edeceğini beyan etmiştir. Sultan II. Mustafa bir hatt-ı hümayun ile bu isteği kabul etmiş, böylece pek çok yetki silahtarlarda toplanmıştır.[335] Böylece Enderun'un amirliği, Ak ağalardan alınıp Silahdar ağaya verilmiştir. Yetkilerinin büyük bölümünü Silahdar ağaya kaptıran Hasodabaşılık teşrifatta sırasını korumuş olsa da nüfuzunu kaybetmiştir.[336] Bu değişim genel itibari ile bakıldığında padişahın bir ıslahat projesi değildir; Çorlulu Ali Ağa'nın şahsi girişimi olduğu söylenebilir.

Mehmet Zeki Pakalın, Çorlulu Ali Ağa'nın girişimlerinden bahsederken Enderun vazifelileri içerisinde bulunmayan *Mabeyn* tabirini kullanmıştır. Önce Hammer'den olduğunu beyan ederek:

> *"Hammer'de (cilt 3, sayfa 230) kapıcıbaşıların mabeynci olduklarını söylüyor. Müverrihin ifadesi şöyledir: 'Kapıcıların zabitleri yani kapıcıbaşılar hemen hemen Avrupa saraylarının mabeyncilerine muadildir. Bunların reisi kapıcılar kâhyası*

[333] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 310
[334] Münir Aktepe, "Çorlulu Ali Paşa", *DİA*, Cilt 8, İstanbul 1993, s. 370.
[335] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 2, s. 376
[336] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 341.

yani büyük mabeyncidir ki onun büsbütün harice olan vazifesi dâhildeki başhazinedar hizmetiyle karıştırmamak lâzım gelir.' "[337]

der. Ve devamla Çorlulu Ali Ağa'nın silahdarlığa topladığı yetkilere binaen, Çorlulu Ali Ağa'nın *Mabeynci* olduğunu beyan eder.

"Mabeyn" kelimesi *Kamus-ı Türkî*'de birinci anlam olarak, "*aradaki kişi, aralık, ara*" şeklinde verilmiştir. Bir diğer anlamıysa ki bunun daha çok terim anlam olduğu görülmektedir: *"Saray-ı Hümayun'un vükelâ ve sair zevatın müracaat ve mükarribinin ikamet ettikleri daire-i mahsusası, Mabeyn-i Hümayun,"* şeklinde verilmiştir.[338] Pakalın'ın, Hammer'in ve Şemsettin Sami'nin anlamlarından yola çıkarak *Mabeyn'*in padişahın bulunduğu yer; *Mabeyncileri*n ise sarayda padişah için, içerisi ile dışarısı arasındaki bağlantıyı ve evrak akışını sağlayan kimseler olduğu ortaya çıkar. Fakat Sultan I. Abdülhamid dönemine kadar *Mabeyn* ya da *Mabeynci* gibi bir hizmetli pozisyonu yoktur. Şu halde Pakalın'ın ve Hammer'in, Çorlulu Ali Ağa'ya atfettiği Mabeyncilik; Ali Ağa'nın kullandığı bir unvan olmamakla birlikte, bu tarihçilerin konuyu izah etmede kullandıkları bir tabir olduğu söylenebilir.

Burada bir başka kavram olan *Mabeynci* kelimesi ortaya çıkmaktadır. Mabeyn tabiri, ilk defa Sultan I. Abdülhamid (1774-1789) döneminde kullanılmıştır.[339] Mabeyn'in oluşumu, tıpkı Babıâli'inin teşekkülü gibi; devletin klasik kurumlarının vazifelerini çeşitli kurumlara dağıttığı döneme denk gelmektedir. Babıâli, saraydaki Bîrun'un fonksiyonunu devralırken, Mabeyn Enderun'un fonksiyonunu üstlenmeye başlamıştır. Bu sebeple, Yenileşme ve ıslahat fikirleri ile Enderun teşrifatında değişimin başlangıcı olarak *Mabeyn* ve *Mabeynciliğin* oluşması kabul edilebilir.

Abdülhamid hareme ait dairelerden biri olan Hünkâr Sofasında oturma, çalışma, bazı kabuller ve eğlence gibi günlük hayatın ve mesaisini geçirmektedir. Sultan I. Abdülhamid döneminde bu oda artık *Sofa* olarak değil *Mabeyn* olarak isimlendirilmiştir. Bir önceki padişah olan Sultan III. Mustafa döneminde, Sultan I. Abdülhamid döneminde olduğu kadar kullanılmayan bu oda, Abdülhamid tarafından bir çalışma makamına dönüştürülmüştür ve çok

[337] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 2, s. 376
[338] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 1253.
[339] Ali Akyıldız, "Mabeyn-i Hümayun", s. 284.

sıkı bir şekilde kullanılmıştır. 1779'da, *I. Selim Dairesi* adıyla bilinen yapı bazı ilavelerle düzenlenerek *Yeni Mabeyn* adını almıştır.[340]

Hareme bitişik olan Mâbeyin Dairesi'nde mabeynci olarak, padişahın hizmetlerini gören pek çok görevli bulunmaktadır. Klasik teşkilatına göre, Enderun'un zirvesi olan Has Oda görevlilerinin tamamı mâbeynci değildir. Böylece burada iki farklı grup ortaya çıkıyor. Eskiden, *Erkân-ı Havass-ı Cüvânî*[341], *Has Odanın Büyük Ağaları* ya da *Arz Ağaları*[342] olarak bilinen ve padişahın zâtını ilgilendiren hizmetlerin büyük bölümünü gören Has Odalıların görevlerinin bir bölümünü Mabeynciler almaya başlamıştır. Hatta Has Oda mensubu olmayan harem cüceleri de mâbeyinci olarak tayin edilebiliyordu.[343] Böylece, padişaha yakinen hizmet eden yeni bir grubun oluştuğunu görmek mümkündür. Nitekim Mabeyn yapısının ve Mabeynciliğin oluştuğu dönemde, I Abdülhamid'in sözlü emirlerini bir aracı kanalıyla ulaştırması söz konusu olduğunda başta Silahdâr ağa olmak üzere *kahvecibaşı, başçuhadar* gibi mabeyn ağalarından yararlanıldığı görülmektedir.[344] Sultan I. Abdülhamid döneminde Mabeyncilik ve Mabeynciler; Padişahın etrafında güçlenmiş ya da en azından bu doğrultuda bir kamuoyu oluşmuş olacak ki; Kırım'ın kaybedilmesi ve yangın afetlerinden dolayı hükümete karşı artan hoşnutsuzluk karşısında bir bildir-afiş (kağıd, şukka) hazırlanmış ve bildiriye "*mabeyncilerle devlet işi görülmez*" şeklinde bir uyarı bile eklenmişti.[345]

Pakalın, ilk defa mabeynci unvanıyla memur istihdamının, Sultan I. Abdülhamid'den sonra tahta çıkan Sultan III. Selim döneminde olduğunu ve ondan sonra bu isimle memurların tayin edildiğini ve ehemmiyetinin arttığını bildirir.[346] Sultan III. Selim döneminde, 1792'de Topkapı Sarayı'nda Mâbeyn görevlilerinin bulunduğu bölümde tâdilât yapılmış, ayrıca sır kâtibi için özel bir mekân inşa edilmiştir. Sultan III. Selim de selefi Sultan I. Abdülhamid gibi, Mâbeyin Dairesi'ni devlet işlerine ve arzuhallere baktığı, günlük hayatını geçirdiği bir mekân olarak kullanmıştır.[347]

---

[340] Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789),* Tatav Yayınları, İstanbul 2001, s. 37 vd.
[341] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 340.
[342] Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 106.
[343] Ali Akyıldız, "Mabeyn-i Hümayun", s. 284.
[344] Fikret Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid,* s. 115.
[345] Fikret Sarıcaoğlu, *Sultan I. Abdülhamid,* s. 249-251.
[346] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 2, s. 376
[347] Ali Akyıldız, "Mabeyn-i Hümayun", s. 284.

Sultan I. Abdülhamid dönemi ve Sultan III. Selim dönemine baktığımızda, iki padişah da ıslahat fikirlerine uygun bir biçimde, yakın hizmetlilerinin istihdam şeklinde değişikliklere gitmiştir. Sultan I. Abdülhamid, Babıâli'nin yapısı ve teşkilatı ile geliştiği, Batı'dan gelen danışmanların öncülüğünde okulların açıldığı bir dönemde, saraydaki klasik "Has Oda" yapısını tedricen bırakmış ve yeni bir daire oluşturmuş; Sultan III. Selim ise *Nizam-ı Cedit*'ine uygun yeni görevliler ile devam etme yolunu tercih etmiştir. Elbette bu yeni dairelerin ve yeni teşrifat kaidelerinin, köklü bir kurum ve aynı zamanda bir mektep olan Enderun'un vazifelerinin hemen tamamını kapsaması mümkün değildir. Fakat devletin yenileşmeye çalıştığı ve ıslahat fikirlerinin oluştuğu dönemde ortaya çıkan bu yeni durum, Enderun'un, padişah nazarındaki konumu ve üst düzey yönetici eğitimi fonksiyonu için ilk büyük etki olacaktır. 17. yüzyıldan itibaren Devşirmenin bozulması, mülki idaredeki değişiklikler ile üst düzey yönetici tanımının değişmesi ve ıslahat fikirleri, 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Enderun'da kendini tamamıyla hissettirmiş ve Enderun'un yönetici yetiştirme vazifesi tedricen azalmış ve Enderunluların *saray hizmetlileri* kimliği daha öne çıkmıştır.

Sultan III. Selim'in Nizam-ı Cedit'ini yakından tanıyan Sultan II. Mahmud dönemine gelindiğinde, Enderun'da en köklü değişiklik yapılmıştır. Bunun en temel nedeni, Sultan II. Mahmud'un merkezîleşme sürecinde, devleti çağdaş organlarla yeniden dizayn ederken zihniyet değişikliği yaşanmasıydı. Babıâli isimli Osmanlı hükümetinin geliştiği ve dünyada artık diplomasinin geçer akçe olduğu bir dönemde; sarayda padişaha hizmet ederek yöneticiliği öğrenen kimseler makbul değildi. Hülasa yöneticilikte *kul*luk veya *kapıkullu*ğu kalkıyor, sivil bürokrasi gelişiyordu.[348] Fakat Enderun-ı Hümayun veya Enderun Mektebi tıpkı kendinden önceki Müslüman Türk devletlerinde görülen saray okulları gibi, hem kul zihniyetinin bir ürünüydü hem de askerî bir nitelik taşımaktaydı. Sultan II. Mahmud, kurduğu yeni düzende ya da Tanzimat'a giden süreçte Enderun'da da köklü yenilikler başladı.

Sultan II. Mahmud'un saltanatının iki bölüme ayrıldığı ve reform döneminin, Yeniçeri Ocağının kaldırıldığı 1826'dan sonrası olduğu yukarıda belirtilmişti. Enderun'da yapılan yenilikler, diğer kurumlar ile paralel olarak 1826'dan sonra başlamıştır.

1831'de Silahdar Giritli Ali Ağa'nın vefatı üzerine, önemli mabeynci ağalardan olan *Silahdarlık* lağvedilmiş ve Silahdarların görevleri *Hazine Kethüdasına* verilmiştir. Aynı sene

[348] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 171.

içerisinde *Enderun Nazırlığı* kurulmuş ve hazine kethüdası Bekir Efendi görevlendirilmiştir. Fakat 1833'de yine ismi değiştirilerek *Mabeyn Müşirliği* adını almış ve vezirlikle Ahmed Fevzi Paşa görevlendirilmiştir. Bu değişikliklerle sadrazam ve padişah arasındaki yazışmalar *Başkitabet* üzerinden, *Mabeyn Başkâtibine* yazılması usulü getirilmiştir.[349]

1833'de yapılan bu değişikliklere göre Enderun'un nizamında değişiklikler oldu. Vakanüvis Ahmed Lûtfî Efendi bu değişiklikleri *"Tebdîl-i Usûl-i Ağavât-ı Enderûn"* başlığıyla şu şekilde bildirir:

> *"Enderûn-ı Hümâyûnda kilâr ve hazîne ve seferli odalarıyla hazîne-i hassada bulunan ağaların nizâmât-ı atîklarının lağvıyla vakt-ü hâle tatbîkan yeniden idârelerine dâir yapılan lâyiha mevki'i-i icraya konuldu.".*[350]

Ahmed Lûtfî Efendi'nin bildirdiğine göre, Enderun'un en köklü odaları ve burada bulanan ağaların eski düzeni tamamen kaldırılmış ve yeni bir sistem getirilmiştir. Burada Enderun sisteminin veya mektebinin kaldırılması söz konusu değildir. Fakat 1833'de yapılan bu düzenleme ile çeşitli değişiklikler olsa da Fatih döneminde konulan yapısı ilk defa büyük ölçüde değiştirilmiştir. Bu değişiklikler Enderunluların siyasi nüfuzunu, hiç değilse gelecekte edinebilecekleri payelerin önünü kesiyordu.

Enderunluların değişen sisteme olan tepkilerini yansıtan en önemli eser, Enderunlu Hızır İlyas Ağa'nın *Letaif-i Enderun* adlı eseridir. İlyas Ağa'nın 1801 yılında doğmuş olduğu tahmin edilir. 1812'de saraya girmiş, 19 yıl Enderun'un çeşitli kademelerinde çalıştıktan sonra 1831'de saraydan ayrılmıştır. *Letaif-i Enderun* adlı eseri de 1812-1831 arası olaylarını kapsar. İlyas Ağa kitabında daha çok Enderun hayatını, Enderunluların birbirleriyle olan münasebetlerini ele alır; Navarin Vak'ası (1827) ve Mısır meselesi gibi önemli siyasî olaylar eserde yer almaz. Anlatım, daha çok sarayın ve daha önemlisi Enderun'da yetişmiş bir kimsenin bakış açısına sahiptir.[351]

İlyas Ağa'nın 1830-1831 yılları arası olaylarını anlattığı bölümden Enderun sisteminin bozuluşu ile ilgili *"Başdilsiz 'Bargir Dilsiz'in' çırağlığı"* başlığıyla şunu aktarır:

---

[349] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* s. 347; Ali Akyıldız, "Mabeyn-i Hümayun", s. 284.
[350] Ahmed Lûtfî Efendi, *Tarih-i Ahmed Lûtfî*, Cilt 4, s. 111; Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* Cilt IV-V, Haz.: Yücel Demirel, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s. 785.
[351] Feridun Emecen, "Hızır İlyas", *DİA*, Cilt 17, İstanbul 1998, s. 417.

"Seferli Odası'nda bulunan Başdilsiz "Bargir dilsiz" hayvan gibi olduğu halde gizli kapalı bazı şeyler öğrenip bu günlerde Enderun yasalarının kalkmasına kızdı. Zavallı'nın eşkini bozuldu ve büsbütün lağarlaştı. Derdini Hazine Kethüdası'na anlatmakta zahmet çekti ise de Padişah bunu duyunca kıdemli bendelerinin mahzun olmarını istemediğinden ... çabucak çırağlık verilip Dilsiz sevindirildi.".[352]

Öncelikle bahsedilen *Başdilsiz*'in derdini *Hazine Kethüdası*na anlatma çabası, Silahdarlığın lağvedildiğini ve Enderun'un amirliğinin Hazine Kethüdasına verildiğini onaylar niteliktedir. Çünkü kitabın önceki bölümlerinde, Enderun amirliği ile ilgili konularda *"namlı Silahdar"* şeklinde sık sık Silahdar ağadan bahsedildiği görülür. 1831 olaylarının anlatıldığı dönemde ise, muhatap Hazine Kethüdasıdır.

Yine 1830-1831 yılları arasını anlattığı bölümden, Enderun sisteminin bozuluşu ile başka bir örneği *"Bazı Kıdemli Ağaların Has Odaya Geçmeleri"* başlığıyla şöyle aktarır:

"Bu günlerde Enderun yasası karıştığından eskilerin üzüldüklerini işiten Padişah, onların da sevinmeleri için Giyimbaşı Osman Efendi, Neyzen Nuri Bey, Türk Emin Ağa, Naşit Bey, Fârisi hocası Çavuş İzzet Efendi ve Âlim Abdi Bey'e Has Oda müjdeleri verildi.[353]

İlyas Ağa'nın bu anlatımlarından anlaşıldığı üzere, 1830'den itibaren Enderun'da büyük bir karmaşa hâkimdir. İlyas Ağa belki yazdığı dönem ve bulunduğu konum itibariyle bizzat kendisi seslendirmeyip, hem başdilsizin ağzıdan hem de kıdemli ağaların ağzından söylüyor olsa da Enderun yasalarının bozulmasına hem üzüldüğü hem de kızdığı anlaşılır. İlyas Ağa'nın bu tepkiyi doğrudan vermeyip, dolaylı yolu tercih edeceği tahmin edilebilir. Çünkü İlyas Ağa Enderun'da iken yazdığı müsveddelerini II. Mahmud döneminde sandığına kaldırdığını, ancak Sultan Abdülmecid döneminde güven ortamı sağlanınca, etrafının teşvikiyle bastırdığını bildirir.[354] Bu bağlamda bazı hususlarda çekindiği açıktır.

Enderun Sisteminin bir bölümünün Mabeyn'e tahvil edildiği dönem, hem saray teşkilatına hem de Padişah-Hükümet ilişkilerine biçimsel olarak yeniden şekil verildiği döneme denk gelir. Yeniçeri Ocağının kaldırılmış olması ve artık reformların önünde bir engel

[352] İlyas Ağa, *Letaif-i Enderun*, Çev: Cahit Kayra, Güneş Yayınları, İstanbul 1987, s. 347.
[353] İlyas Ağa, *Letaif-i Enderun*, 348.
[354] *"... Gazi Abdülmecid Han ... efendimizin mutluluk tahtına oturdukları kutluluklar dolu yılda genel güvenliğin sağlanmasına girişilerek tek kişinin üzgün kalmaması gerçekleştirilmiş olduğundan...",* İlyas Ağa, *Letaif-i Enderun*, 57-58.

kalmadığı düşüncesi de reformların yapılmasına ivme kazandırmaktadır. Bu sebeplerden olsa gerek ki, en azından saray teşkilatı için tam planlanmamış reformlar, sistemi karışıklığa sürüklemiştir. Nitekim Sultan II. Murad döneminden beri yaklaşık dört yüz yıldır *Enderun-ı Hümayun* olarak bilinen müessese; bir kaç yıl içerisinde farklı isimler almış ve farklı düzenler uygulanmıştır.

Saray teşkilatında ve özellikle Mabeyn-i Hümayun'da bu karmaşanın önlenmesi için çeşitli önlemler de alınmıştır. Ahmed Lûtfi Efendi bu önlemleri *"Nizâm-ı Azîmet Be-Mabeyn-i Hümayun"* başlığıyla:

> *"Fi'l-asl mâbeyn-i hümâyûna ruhsatsız kimsenin azimeti memnu' idi. Vak'a-i Hayriyye'den sonra usûl-i kadîmenin terkiyle ekser muâmelât ve hususât kavâlib-i nizamiyeye rabt olunduğu sırada mâbeyn-i hümâyûna amed-şüd hususu ta'dîl olunarak vüzerâ ve vükelâ ve me'murînin hasbe'l-îcab azîmetlerine ruhsat kapısı açık idi. Giderek bu ruhsat dairesinin tevessü'ü tasdî'âtı mûcib olmakda olduğundan bunun içün ittihaz olunan usûl varaka-i mahsusalarla cümleye i'lân..."*[355]

şeklinde bildirir. Ahmed Lûtfi Efendi de eski usullerin terkinin, Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra olduğunu doğrular. Usullerin kalkmasından sonra Mabeyn-i Hümayun'a giriş çıkışlarda karışıklık olunca bir evrak ile yeni kuralların bildirildiğini de aktarır. Herhalde bu durum Lûtfi Efendi için önemli olacak ki *"Zikr olunan varaka-i matbua sureti zeyl-i kitâbda mündericdir"*[356] cümlesiyle 5. cildin sonuna eklediğini bildirir.

25 Mayıs 1835 tarihinde basılan ve ilan edilen evrakta veya -belgedeki tabiriyle- *"tenbîhnâme"*de, Padişahın bozulan düzene yeni bir şekil verdiği, Mabeyn-i Hümayun'a bir takım işsiz kimselerin gittiği ve Mabeyncileri lüzumsuz yere meşgul ettiği, sadece belirtilen rütbelilerin girebileceği alanları ve diğerlerinin yapması gerekenler bildirilmiştir.[357]

Tenbihname'nin 1835'te yayınlanması tesadüf değildir. 1831'den itibaren yapılan değişiklikler ile gevşeyen bazı kaideler, 1835'den itibaren yeni bir düzenlenmeye tabii

---

[355] Ahmed Lûtfî Efendi, *Tarih-i Ahmed Lûtfi*, Cilt 5, s. 4-5; Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* Cilt IV-V, s. 851.

[356] Ahmed Lûtfî Efendi, *Tarih-i Ahmed Lûtfi*, Cilt 5, s. 4-5; Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* Cilt IV-V, s. 851.

[357] Tam metin için bkz.: Ahmed Lûtfî Efendi, *Tarih-i Ahmed Lûtfi*, Cilt 5, s. 143-144; Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* Cilt IV-V, s. 946-947.

tutulmuştur. 1831 sonrası saray teşkilatı için oldukça hareketli yıllar olduğu söylenebilir. Saray teşkilatındaki bu değişiklikler, öncelikle saray teşkilatının büyük bölümünü oluşturan Enderunluları etkilemekteydi. İlyas Ağa'ya göre Enderunlular kızıyor olsa da Sultan II. Mahmud onların üzülmesini istemiyor ve gerekli tevcihatı sağlıyordu. Fakat devrin geneline bakıldığında; Sultan II. Mahmud, bir önceki bölümde bahsedildiği üzere devleti Avrupai tarzda bir kabine sistemine hazırlıyor, nezaretler kuruyor, Osmanlı hükümet sistemini köklü bir değişime tabii tutuyordu. Hepsinden önemlisi, Sultan II. Mahmud uzun zamandır kaybolan padişah otoritesini yeniden tesis etmeye çalışıyor, merkeziyetçi bir yaklaşım öne çıkıyordu.[358] Bu açıdan bakıldığında, saray teşkilatında yapılan düzenlemeler bir ihtiyaç ve gereklilik olarak, değişen Padişah, Hükümet ve yönetim anlayışına uygun olarak yapılmıştır.

[358] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, s. 143-144.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAPATILIŞA GİDEN SÜREÇ VE MEKTEBİN LAĞVI (1839-1909)

"... Tesadüfün sevkiyle uzun yıllar saray hayatına karışmış ve burada bitmez tükenmez müşahedeler, intibalar biriktirmiş olmakla beraber yorgunluk vereceğimden korktuğum uzunluklara sapmak için de cesaret bulamayarak, yalnız Abdülhamid'in hal'inden sonra Topkapı Sarayı memurları ile müstahdemlerini ve bunların arasında hassaten Enderun'u ne halde bulduğumuzu hikaye ile yetineceğim..."[359]
Halid Ziya Uşaklıgil

19. yüzyılın başında Sultan II. Mahmud'un büyük bir sabır ve enerji ile Osmanlı Devleti'ni tanzim teşebbüsü, resmî olmasa da fiilen *Tanzimat Devri* 'ni başlatmıştır. Âyan ve derebeyleriyle mücadelesi, bütün tebaaya karşı din farkı gözetmeden eşit muamele yapmak lüzumunu ilan etmesi, onu, tarihin önünde yeni Osmanlı rejiminin kurucusu payesine yükseltmektedir.[360] Sultan II. Mahmud saltanatının ikinci, ömrünün son on üç yıllık dönemi, devleti ilgilendiren kritik iç ve dış meseleler ve yoğun reform programlarıyla geçmiştir. 1839'da devam eden hastalığının ağırlaşması üzerine hava değişimi için Çamlıca'daki sayfiyeye nakledilmiş ve 28 Haziran'da burada vefat etmiştir.[361]

Babası vefat ettiğinde on yedi yaşında olan Sultan Abdülmecid'in bilgisi ve tecrübesi yetersizdi. Öte yandan kendisine, çözülmeyi aciliyetle bekleyen iki mesele miras kalmıştı. Bunlardan birisi Mısır Hıdivi Mehmed Ali Paşa ile yapılan harp, diğeri ise Osmanlı Devleti'ne yeni bir düzen vermek için ilanı kararlaştırılmış, fakat henüz ilan edilememiş *Tanzimat* idi.[362]

Sultan Abdülmecid karakteri itibariyle babasına benzemiyordu. Halim ve merhametli idi. Osmanlı şehzadelerini bunaltan kafes hayatını tanımamıştı.[363] Sultan Abdülmecid, geleneksel eğitim yanında Batı usulünde de eğitim gören ilk taht varisi olmuştur. Şehzâdegan Mektebi'ndeki Enderun hocalarından, din bilimleri için Kazasker Eğinli Zeynelabidin Mehmed Efendi ve Akşehirli Ömer Efendi'den, hat hocaları Hacı Tahir Mehmed Efendi ve Ebubekir Mümtaz Efendi'den, askerlik eğitiminde Mustafa İzzet Efendi, Eğinli Hacı Mustafa Ağa ve

[359] Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Yay. Haz.: Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2003, s. 217.
[360] Halil İnalcık, "Tanzimat Nedir?", s. 28.
[361] Kemal Beydilli, "II. Mahmut", s. 356; Ali Akyıldız, "II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 4, İstanbul 2001, s. 49-84.
[362] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, s. 169.
[363] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 98.

Mihalyo Lattas'tan, musiki ve piyano hocası İtalyan Guisseppe Donizetti'den, Fransızca hocaları Rum Nikolaus Aristarkhis ve Safvet Efendi'den eğitim almıştır.[364] Çağdaşı olan Avrupa prensleri düzeyinde yetiştirilen ilk Osmanlı şehzâdesi olmuştur.[365]

Yeni padişah batılı anlamda çağdaş bir eğitim alsa da tecrübesiz ve genç olduğu zamana denk gelen saltanatının ilk yıllarında, yönetimde tercihini babası Sultan II. Mahmud dönemi devlet adamlarından yana kullanmıştır. Cülus töreni yapıldıktan ve cenaze işlemleri bittikten sonra ilk iş olarak, mutlak vekil olan başmemurun yani sadrazamın ve hiyerarşik olarak onu takip eden memurların tayini yapılmıştır.[366] Yeni padişah, devletin tecrübeli ve işbilir sayılan adamlarından Hüsrev Paşa'yı sadrazam, Damat Halil Paşa'yı Serasker, Rauf Paşa'yı Ahkâm-ı Adliye başkanı yapmıştır.[367] Hüsrev Paşa bir şekilde sadrazam olmuştu[368] ve aslında gizli bir tutucuydu.[369] Hüsrev Paşa'nın siyasî hayatının dışına bakıldığında pek çok köleyi satın alarak kendi konağında özel hocalar vasıtasıyla yetiştirdiği ve sonra çeşitli memuriyetlere yerleştirdiği bilinir. Bu açıdan Hüsrev Paşa, Osmanlı klasik devlet anlayışının müesseslerinden biri olan *kul sistemi*ni uygulayan eski Osmanlı devlet adamı tipini temsil etmekteydi.[370]

Yeni sultanın babasından kalan Tanzimat düşüncesini gerçekleştirebilmesi, eski Osmanlı devlet adamı zihniyetiyle mümkün değildi. Sultan Abdülmecid, Tanzimat'ın ilanı için bu adamlardan çok Londra elçiliğinde bulunan Dışişleri Bakanı Mustafa Reşif Paşa'ya güveniyordu. Mustafa Reşit Paşa 3 Kasım 1839'da Topkapı Sarayı civarındaki Gülhane bahçesinde daha sonra Tanzimat Fermanı denilecek hatt-ı hümayunu, devlet erkânı, ulema ve yabancı elçilerin huzurunda okudu. Bu hatt-ı hümayun Osmanlı tebaasının can, mal ve ırz emniyetinin; din, dil ve soy farkı gözetilmeden korunacağını vaad ediliyordu. Böylece

[364] Özlem Şahin, *Sultan I. Abdülmecid Ve Batılılaşma Sürecine Katkıları (1839 – 1861),* (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2013, s. 13-14.
[365] Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri,* s. 117.
[366] Gültekin Yıldız, "Yeniçerisiz Tahta Çıkmak: Kadîm ve Cedîd Arasında Sultan Abdülmecid'in Cülusu", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi,* Sayı 20, 2008, s. 347.
[367] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, s. 169.
[368] Hüsrev Paşa'nın sadrazam oluşu ile ilgili; II. Mahmut'un vefatından sonra Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa'nın elinden mührü zorla alıp kendini sadrazam yaptığı, hatta bir ara II. Mahmud'u tahttan indirmeyi tasarladığı ve bu yüzden sultan Abdülmecid yandaşıymış gibi göründüğü aktarılmaktadır. Bkz.: Sina Akşin, "1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojiik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz.: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 89; Cevdet Küçük, "Abdülmecid", *DİA*, Cilt 1, İstanbul 1998, s. 259.
[369] İlber Ortaylı, "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz.: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 284.
[370] Halil İnalcık, "Hüsrev Paşa, Koca", *DİA*, Cilt 19, İstanbul 1999, s. 45.

1839'dan 1876'ya kadar sürecek olan, hukuk ve düşünce alanlarında batılılaşma hareketlerinin görüldüğü Tanzimat Çağı başlamış oldu.[371]

Tanzimat Fermanı'nın uygulanış şekli, getirdiği yenilikler ve tepkiler bu çalışmanın kapsamı dışında tutulduğundan ele alınmayacaktır.[372] Bu fermanı 1839'a kadar çıkartılmış tüm fermanlardan farklı kılan ve Osmanlı tarihinin son dönemine adını vermesini sağlayan özelliği ise anayasal bir nitelik taşımasıdır.[373] Böylece devrin Batılı tarzda yetişmiş padişahı Sultan Abdülmecid ve Batı'yı yakinen tanımış önde gelen devlet adamlarından Mustafa Reşit Paşa'nın merkez ve taşra teşkilatında yapacağı reformlar ilk defa hukuksal bir zemine oturtulmuştur.

Sultan II. Mahmud döneminden itibaren hızlanan değişim ve dönüşüm, Tanzimat ile büyük bir ivme kazanmıştır. Zihniyetin de değiştiği bu dönemden itibaren bütün kurumlarda köklü değişikler yapılmaya başlanmıştır. Merkez teşkilatının en kritik yerlerinden birine konumlanan *saray-hükümet* ilişkilerini Tanzimat'a göre düzenlemek için, yaklaşık dört yüz yıldır Osmanlı hanedanına hizmet veren Topkapı Sarayı'nda da çeşitli değişiklikler yapılacaktır. Aslında bu değişimin ilk evresi Sultan II. Mahmud döneminde yapılmıştır. Fakat Tanzimat'ı ilan etme payesine sahip oğlu Sultan Abdülmecid bir adım daha ileriye giderek saray teşrifatını değiştirmekle de kalmayıp, hanedanın ananevî ikametgâhını terk ederek dönemin zihniyetine uygun yeni bir saray inşa edecektir. Bu saray yeni devre veya Tanzimat'a ne kadar uygunsa Osmanlıların klasik kurumlarından Enderun'a o kadar ters inşa edilmişti.

Hakikaten Tanzimat Devrinin siyasi etkileri dışında özellikle kurumlara olan etkisi incelendiğinde klasik kurumlardan olan Enderun'a da etkilerini görmek mümkündür. Zira Tanzimat ile Kalemiyye sınıfı en büyük başarısını elde etmiş, Hüsrev Paşa gibi eski Osmanlı devlet adamı tipi sönmüş, hanedanın oturduğu saray yeni *saltanat telakkisini* temsil edemediği için terkedilmiş, maarif hususu devletin genel ve temel politikası haline gelmiştir. Tüm bunlar düşünüldüğünde, eski zihniyeti temsil eden Enderun ve Enderun Mektebi, Tanzimat yenileşmesi içerisinde yer bulamamıştır. Tanzimat'ın getirdiği yeni bir takım ilkeler, Enderun'a uygulanmaya çalışılsa da daha yeniye olan merak ve iştiyak Enderun'un vazifelerini yerine

[371] Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2013, s. 34.
[372] İlgili konular için bkz.: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 16; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Arkadaş Yayınevi, Ankara 2017, s. 149-160; .Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 213-252; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 169-196; Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 4, s. 135-172;
[373] Necdet Hayta, Uğur Ünal, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri,* s. 127.

getirecek yeni kurumların oluşması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple Enderun sisteminin ve Enderun Mektebinin kapatılışını Tanzimat sonrası bir yüzyıla ve çeşitli etkenlere yaymak mümkün olacaktır.

4.1. Devlet Yönetim Merkezinin Değişimi

Daha önceki bölümlerde saray okulu kültürünün ve dolayısıyla Enderun'un köklerinin oldukça eskiye dayandığı beyan edilmişti. Bu özelliği ayrıntılı incelendiğinde Enderun'un *Saray* ve *Padişah* ile kaim olduğu ortadadır. Enderun 19. yüzyılda, Tanzimat'ta imzası olan Sultan Abdülmecid döneminde Dolmabahçe'ye taşınırken saray ve padişah gibi iki kıymetli unsuru kaybetmiştir. Nitekim bundan bir yüzyıl sonra ise kapatılmıştır. Elbette bu bir anda olmamış ve aslında bir sürece yayılmıştır. Bu süreci daha iyi kavrayabilmek için Osmanlı padişahlarının ikamet ettiği saraylar ve köşkler ile birlikte bunların mekânsal yorumlarını ve değişimlerini incelemek gerekmektedir.

Saray kelimesi, Türkçe'de 10. yüzyıldan itibaren kullanılmış ve aslı eski Farsça'da *"srāda (ev)"* kökeninden gelmektedir. İslâm devletlerinde saray, hem hükümdarın ailesiyle birlikte yaşadığı özel alan hem de devlet işlerinin görüldüğü yer olarak ana merkez konumundadır. Törenlerin gerçekleştirildiği avludan başka bir kabul odası, hükümdarın yaşadığı kısım bütün saray düzenekleri içinde yer alır. Bütün bu saray yapılanmalarının ortak özelliği aynı zamanda devlet merkezi olmalarıdır.[374]

İstanbul'un fethinden sonra inşa edilen ve Osmanlı hanedanın uzunca bir müddet resmi ikameti olan Topkapı Sarayı diğer saraylardan bazı farklı ve mühim özelliklere sahiptir. Öncelikle Topkapı Sarayı, Fatih'in tam isteyeceği türden bir yerde konumlanmıştır. Saray, boğaza hâkimdir ve daha da önemlisi eski Bizans yönetim merkezinin üzerinde yer almaktadır. Elbette Türk tarihinin en büyük sarayının, şehrin en gözde mekânında kurulmuş olması büyük Sultan Fatih'in basiretinin ispatıdır. Yapımından yaklaşık kırk yıl sonra, Müslümanlar için *Hilafet*in ve *Halife*'nin makamı olma hüviyetine kavuşmuştur. Topkapı Sarayı sadece Müslümanlar için değil Hıristiyanlar için de öneme sahiptir. Bazı peygamberlerin kutsal emanetleri burada bulunduğu gibi Bizans'tan devralınan *Vaftizci Yahya*'nın kemiklerinin burada bulunması bu öneme örnektir.[375]

[374] Zeynep Tarım Ertuğ, "Saray", *DİA*, Cilt 36, İstanbul 2009, s. 117.
[375] İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, s. 24 vd.

Saray sadece fiziksel bir obje değildir. Güç, iktidar, bir dizi karmaşık pratikler ve sanat eserleri üzerinden izleri sürülebilecek bir kavramdır. Sarayların *Anıtsal Güç* denilen niteliğe sahip olması düşünüldüğünde başkentlerin saraylardan doğduğunun iddia edilmesi sebepsiz değildir.[376] Saray kavramı ve Topkapı Sarayı'nın barındırdığı fonksiyonlar ışığında Topkapı Sarayı bir merkez ve hepsinden önemlisi devlet için *ananevi* bir hüviyete sahiptir. Bu ananevi saray, protokolünü 1922'de Osmanlı monarşisi kaldırıncaya kadar sürdürmüş, fakat ananevi hüviyetini günümüze kadar getirmeyi başarmıştır.[377]

Topkapı Sarayı padişahların sürekli ikamet ettiği saraydır. Divan-ı Hümayun burada bulunmaktadır. Geleceğin yöneticileri olacak gençler burada padişahın gözü önünde, ona hizmet ederek yetişmektedir. Padişah ailesi ile bu sarayda vakit geçirmektedir. Protokol açısından en mühim merasimler burada yapılmaktadır. Bu sebeple Topkapı Sarayı, padişahların savaş, av, sağlık amaçlı gezileri vs. gibi seyahatleri sonunda döndüğü esas ikametgâhlarıdır.

Elbette devletin hudutları içerisinde İstanbul başta olmak üzere, gerek eski başkentlerde yapılmış gerek şehzadelerin konakladığı ya da devlet adamlarının hem yaşadığı hem de ofis olarak kullandığı saraylar, köşkler ve kasırlar mevcuttur. Padişahlar da savaş, av gibi çeşitli vesileler ile bu yapıları kullanmıştır. Çeşitli dönemdeki Vakanüvislerin tarihleri incelendiğinde bu seyahatler hakkında hepsi ortak bir terim olarak *Nakl-i Hümayun* ya da *Göç-i Hümayun* ifadesini kullanmıştır. Kısa süreli olanlarına *yarım göç*; uzun süreli ve bazen bir mevsimi geçirmek üzere yapılanlara ise nakl-i hümâyun denirdi. Bu nakiller, İstanbul dışına yapıldığı gibi, İstanbul içinde de mutantan törenlerle yapıldığı olmuştur.[378]

Padişahların, İstanbul içinde çeşitli dönemlerde yapılmış olan ve konaklamak için kullandığı pek çok yapı vardır. Bunlara köşk ve kasır isimleri verilmektedir. İstanbul içerisinde bunlara örnek pek çok yapı bulunmaktadır.[379] Bu çalışmanın kapsamı dışında olduğu için burada ele alınmayacaktır. Fakat *köşk* veya *kasır* kavramının; devlet yönetim merkezinin değişimi sürecinde önemli bir rol oynadığı yadsınamayacak bir gerçektir. Köşk, Osmanlı saray

[376] Nebahat Avcıoğlu, "19. Yüzyıl Saray Mimarisi ve İmparatorluğun Kendini İfadesi", *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 1, Ed.: Kemal Kahraman, TBMM Matbaası, İstanbul 2007, s. 29.
[377] İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, s. 13.
[378] Abdülkadir Özcan, "Biniş", *DİA*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 184.
[379] Yalnız İstanbul'da inşa edilen köşklerin sayısı binden fazlaydı. Bkz.: Ayşe Denknalbant, "Köşk", *DİA*, Cilt 26, İstanbul 2002, s. 280.

mimarisinin bazı biçimsel özelliklerini ideal bir sembol olarak bünyesinde barındırmış, aynı zamanda bu biçimsel özelliklerini şehrin sürekli değişim geçiren dokusuna dağıtabilmiştir. Köşklerin gelişimi tarihsel bir olgudur. En önemlisi, Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na geçişi meşrulaştıran şey de bu olgudur.[380]

İstanbul içerisinde Padişahın ve ailesinin en sık göç ettiği alternatif yapı Beşiktaş'ta bulunan yapılar topluluğudur. Burada alternatif yapı olarak ifade edildi çünkü, bu yapılar topluluğu tam olarak köşk şeklinde ifade edilmemiştir. Köşk veya Kasır misyonu içerisinde değerlendirilebilecek olsa da bu yapılar topluluğuna *Beşiktaş Sahilsarayı* adı verilmiştir.

Daha sonra Dolmabahçe Sarayının yer alacağı Beşiktaş mevkiinde ilk köşkün Sultan II. Bayezid döneminde (1481-1512) yapıldığı ve Sultan II. Selim döneminde (1566-1574) bir kasır inşa edildiği öne sürülse de henüz aydınlatıcı bir bilgi elde edilememiştir. Bölgenin sahil tarafı, Sultan I. Ahmed döneminden (1603-1617) itibaren sürekli doldurulduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde doldurulan alan padişahın hasbahçesi haline gelmiş ve Osmanlı sultanları çeşitli zamanlarını burada geçirmeye başlamışlardır. Sultan IV. Mehmed döneminde (1648-1687) Beşiktaş Sahilsarayı yapılarından ilki olan Çinili Köşk yapılırken sarayın arazisi genişletilmiştir.[381]

Halil İnalcık, Beşiktaş Sahilsarayının Sultan I. Ahmed ve Sultan II. Osman döneminde inşa edildiğini ve buranın Topkapı Sarayı kadar ünlü olduğunu beyan eder.[382] Her halükarda 17. yüzyıldan itibaren Beşiktaş Sahilsarayı bir yapılar topluluğu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Beşiktaş Sahilsarayı'nı farklı kılan unsurlardan birisi, bulunduğu mevkie göre kendine has şekilleri olsa da, Topkapı Sarayında bulunan birimleri içinde barındırmasıdır. Beşiktaş Sahilsarayı; *Çinili Köşk, Derûn, Bîrûn, Tepe Üstü Yapıları* ve *Diğer Bölümler* olmak üzere 5 temel bölümden oluşmaktaydı. Sarayın *Derûn* bölümü, Harem ve Enderun teşkilatını içinde barındırmaktadır. Sarayda Enderun Sisteminin varlığı sarayın oluşmaya başladığı en erken dönemlerden itibaren görülmektedir. Beşiktaş sahilsarayındaki Enderun'da, Enderun teşkilatının ilk odaları olan Büyük ve Küçük oda yoktur. Fakat kaftanlı statüsünde bulunan ve

[380] Nebahat Avcıoğlu, "19. Yüzyıl Saray Mimarisi ve İmparatorluğun Kendini İfadesi", s. 30.
[381] T. Cengiz Göncü, *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân Ve Teşkilat*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015, s. 14-16.
[382] Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 2, s. 99.

padişaha daha yakın hizmet sağlayan Seferli, Kilerli, Hazine ve Has oda teşkilatları mevcuttur.[383] Burada şunu ifade etmek gerekir ki, Beşiktaş Sahilsarayın'da bulunan Enderun, hazırlık saraylarından biri değildir. Nitekim Büyük ve Küçük Oda bulunmamaktadır.

Vakanüvislerin tarihlerinde, Beşiktaş Sahilsarayına yapılan yüzlerce Nakl-i Hümayun kaydına rastlamak mümkündür. Yıllar içerisinde burada konaklayan padişahlar, saraya çeşitli ilaveler ve tadilat yaptırmıştır. 18. yüzyılın sonlarına doğru Beşiktaş Sarayı, Topkapı Sarayı dışında İstanbul'daki en büyük saray haline gelmiştir. Sultan III. Selim kendinden önceki padişahlara göre Topkapı Sarayı'ndan daha sık ve uzun sürelerle ayrılmıştır. Bu dönemlerde çoğunlukla Beşiktaş Sarayı'na giden sultan III. Selim, sarayda geniş kapsamlı bir onarım ve inşa faaliyetini gerçekleştirerek sarayı uzun süreli kullanımlara uygun hale getirmiştir.[384]

Dolmabahçe Sarayının Sultan Abdülmecid döneminde yapıldığı düşünüldüğünde, Topkapı Sarayını kullanan son padişahın Sultan II. Mahmud olduğu görülmektedir. Fakat Sultan III. Selim döneminde Topkapı Sarayından başlayan uzun vadeli ayrılışlar, Sultan II. Mahmud döneminde artarak devam etmiştir. Sultan II. Mahmud dönemi tarihleri ve özellikle saray hayatını bizzatihi müşahede ederek kayıt altına alan Tayyarzade Ata ve Hızır İlyas Ağa, Sultan II. Mahmud'un Beşiktaş, Tarabya ve Çırağan Saraylarını çok sık kullandığını bildirmektedir.

Sultan II. Mahmud, kâgir olarak inşa edilen ilk Çırağan Sarayını yaptırdıktan sonra Beşiktaş Sahil Sarayını tamamen terk etmiştir. Bunun nedeni, Çırağan Sarayının bahçe içine serpiştirilmiş dağınık yapılardan değil, ilk defa tüm birimlerin tek çatı altında toplandığı, Avrupa tarzında kâgir bir yapı olmasından kaynaklanmıştır.[385] Nitekim bunu anlamak da zor değildir. Zira Sultan II. Mahmud devleti bütün kurumlarıyla modernize etmeye çalışırken Topkapı Sarayı ve Beşiktaş Sahilsarayı arazisi, yapı malzemesi, binaları ve teşkilatıyla eskiyi temsil ediyordu. Sultan II. Mahmud yeni, Avrupa tarzında yeni bir saray inşa ederek, reform çalışmalarını simgeleştiriyordu.

[383] İlksen Yumrukçağlar, "Beşiktaş Sahil Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na", *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 2, Ed.: Kemal Kahraman, TBMM Matbaası, İstanbul 2007, s. 133-135.
[384] T. Cengiz Göncü, *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân Ve Teşkilat*, s. 16.
[385] İlksen Yumrukçağlar, "Beşiktaş Sahil Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na", s. 139.

Dönemin vakanüvislerinden *Ahmet Vasıf Efendi*, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Haka'iku'l-Ahbâr* adlı eserinde Çırağan sarayı ile ilgi önemli bilgiler verir. *"Zikr-i binây-ı dâyire-i Mâbeyn ve ta'mîr-i Sâhil-hâne-i Çırağan"* başlığı altında Sultan II. Mahmud'un zaman zaman burada ikamet ettiği, burada padişah için yapılmış bir Mâbeyn Dairesi bulunmadığını ve 1802'de buraya nasıl bir Mâbeyn dairesi yapıldığını aktarmaktadır.[386] Çırağan Sarayına Mâbeyn dairesi yapılması aslında önemli bir farklılığı da ortaya koymaktadır. İki yüz yıl önce boğazın yakasına yapılan Beşiktaş sahilsarayında Enderun yapısı tercih ediliyorken Sultan II. Mahmud dönemine gelindiğinde, dönemin zihniyetine uygun bir Mâbeyn dairesi inşa edilmektedir. Bu durum Sultan II. Mahmud döneminde Enderun'un yaşadığı dönüşümün en bariz örneklerinden biridir. Konu ile ilgili Hızır İlyas Ağa, 1830 yılında Enderun'da talim yapan ağalar ve Padişah arasında geçen şu anekdotu kendi yorumlarıyla beraber aktarır:

> *"Vak'ayı Hayriye'den beri Enderun ağalarının ilgi gösterdikleri talimlerde, Doğu'nun ve Batı'nın Padişahının Tarabya'ya geçişinden ve süvarileri yanına almadıktan sonra tavsadı. Biraz zar zor talim yapıp ötekiler yapmayınca kendileri de, zabitleri de suçlu bulundu ve nişanları geri alındı. Ancak güçlük şuradaydı. Bu dört beş yüz ağa yaşamlarını Saray'da geçirmişler ve her biri bir iltifata nail olmuştu. ... Hepsinin hizmeti Velinimet için olduğundan bu bakımdan itibarları da yerinde idi. Talim başlayalı beri, ise bütün bunlar gözden düşmüştü ve yetenekli olanlar gece gündüz çalışıp zabitlik bekliyorlardı. Padişah ikinci kez Tarabya'yı şereflendirdiği zaman süvariler İstanbul Sarayında kalınca talimler gevşedi. Padişah da: "Hevesleri kalmadı ise bir daha talim etmesinler!" dedi. Hepsi ne yapacaklarını şaşırdılar. Beş altı yıldan sonra muratlarına kavuşmayı beklerken "talim edilmesin" denince herkes kızgınlıkla ağızlarına geleni söylemeye başladılar. Silahtar Ağa'nın keyfi huzuru kaçtı. Bundan sonra Saray ağalarının işi ocak defteri tutmak ve "bunun alt pelekeşi, üst pelekeşi" demekten ibaret kalınca Silahtar Ağa öylesine keder etti ki adeta hasta oldu."*[387]

Hızır İlyas Ağa sarayın ve siyasetin çok çalkantılı olduğu bir dönemde bunu aktarmaktadır. Zira Sultan II. Mahmud, Yeniçeri ocağını kaldırdıktan sonra Enderun Ağalarına da yeni talimler getirmişti. Ağalar, hemen hemen 1826'dan itibaren bu yeni talimlerde bir başarı gösterip "çırağ" edilmeyi beklemektedir. Hızır İlyas'a göre *Enderunluların motivasyonu olan*

[386] Ahmet Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Haka'iku'l-Ahbâr,* Haz.: Hüseyin Sarıkaya, Çamlıca, İstanbul 2017, s. 704-705.
[387] İlyas Ağa, *Letaif-i Enderun*, Çev: Cahit Kayra, s. 346.

Padişah'ın, Tarabya'ya geçmesi ve süvariler olarak nitelendirdiği Enderunluların bir bölümünü yanına almamasıyla düzen hepten bozulmuştur. Daha önce de bahsedildiği üzere, Enderun sistemi Padişahın varlığı ile kaim bir sistemdi. Hızır İlyas Ağa Enderunlular için, *"hepsinin hizmeti velinimet için"* diyerek 19. yüzyılın başı dahi olsa bu durumun değişmediğini ortaya koymuştur.

Tayyarzade Ata da Mayıs 1830'da yaşanan şu gelişmeyi aktararak Hızır İlyas Ağa'yı doğrular:

> *"... zât-ı hazret-i pâdişahî enderûn-ı hümâyun ağalarını yeni sarayda bıragup yalnız mûsîka-ı hümâyun takımı ve solak ve peyk yerlerine mukaddemce tertîb olunmuş olan rikâb-ı hümâyun ve mâbeyn hademeleri ve kurenâ-yı şâhanelerini istishâben Tarabya sarây-ı hümâyununı teşrif buyurmuş..."*[388]

Tayyarzade Ata da, Sultan II. Mahmud'un Enderunluları yanına almadığını, onların yerine mabeyncileri aldığını aktarır. Hızır İlyas Ağa ise Enderunluların sitemini bildirir.

Hem Tayyarzade Ata'nın, hem Hızır İlyas Ağa'nın hem de Ahmet Vasıf Efendi'nin kayıtlarından yola çıkarak Sultan II. Mahmud'un saray teşkilatını planlı bir şekilde ve tedricen değiştirdiğini ve Enderunluların vazifelerini başka kurumlara aktarmaya başladığını ifade edebiliriz. Sultan II. Mahmud ile başlayan bu süreç oğlu Sultan Abdülmecid tarafından da sürdürülmüştür ki Sultan Abdülmecid babasının kademeli olarak terk ettiği baba ocağı Topkapı Sarayını tamamıyla terk edecektir.

1839 yılında tahta çıkan genç Sultan Abdülmecid, saltanatının ilk yıllarında Topkapı Sarayı'nda ikamet etmiş ve bu vesile ile hem çeşitli tadilatlar hem de saraya ilave yapılar yaptırılmıştır. Enderun koğuşlarında ve arz odasında tadilat yapılırken eski Çadır Köşkü yerine Mecidiye Köşkü denilen yeni bir has oda yaptırmıştır.[389] Topkapı Sarayına eklenen son yapı olan Mecidiye köşkü bu anlamda dikkate değerdir. Köşk, 1858'de inşa edilmiştir. Uzun dikdörtgen şeklindeki köşkte 19. yüzyıl Fransız mimarisinin etkisi açıkça görülmektedir. Mimarı ise *Serkis Balyan*dır.[390] Balyanlar dönemin ünlü mimar ailelerindedir. Hatta Serkis Balyan, Dolmabahçe Sarayının mimarı olan Balyan ailesinden ünlü Garabet Balyan'ın

[388] Tayyâr-zade Atâ, *Târîh-i Enderun*, Haz.: Mehmet Arslan, Cilt 3, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, s. 158.
[389] Özlem Şahin, *Sultan I. Abdülmecid Ve Batılılaşma Sürecine Katkıları (1839 – 1861),* s. 35.
[390] İlber Ortaylı, *Osmanlı Sarayında Hayat*, s. 142-143.

oğludur[391] ve Dolmabahçe Sarayının bazı bölümlerinin inşasında Serkis Balyan da görev yapmıştır.[392] Topkapı Sarayına yapılan ilaveler ve tadilatlara rağmen Topkapı Sarayı mevcut dönem saray ihtiyaçlarını karşılama noktasında yetersiz kalmıştır. Avrupa hükümdarlarına benzer tarzda yaşam sürdürmek isteyen Sultan Abdülmecid'in beklentileriyle Topkapı Sarayı örtüşmediğinden, padişahın hem devlet işlerini hem de özel yaşamını tek bir mekânda yürütebileceği yeni bir saray yapılmasına karar verilmiştir.[393]

Yeni yapılacak olan saray da özellikle *tek bir mekân* olma özelliği aranıyordu. Zira Topkapı Sarayı, 16. ve 17. yüzyıllarda eklenen köşkler ile beraber 18. yüzyıla gelindiğinde *köşkler derlemesi* olarak algılanmaya başlamıştır.[394] Öte yandan Beşiktaş Sahilsarayının farklı yapılardan ve hatta Sultan II. Mahmud döneminde yapılan Çırağan Sarayının bile Mabeyn dairesinin daha sonradan eklendiği daha önce belirtilmişti. Şu halde Sultan Abdülmecid, dağınık bir şekilde yerleşmesi olan klasik Osmanlı anlayışından sıyrılıp yeni bir saray arayışına girmiştir. Bu sarayın bir diğer önemi ise Tanzimat abidesi olma özelliğini taşıyacaktır. Hakikaten, Osmanlı devlet adamları Tanzimat'ı ilan ettikten sonra bunun bir abide ile ölümsüzleştirilmesi çabasına girmiş hatta abidenin şekli bile belirlenmiştir. Fakat yer konusu tam netleştirilemediği için vazgeçilmiştir. Böylece Tanzimat'ı ilan eden Sultan Abdülmecid'in yaptıracağı yeni sarayın kendisi bir abide olmasa da Tanzimat'ı anımsatacak *abidevi* bir hüviyeti olacaktı.[395]

Dolmabahçe sarayının yapımına 1842'de Beşiktaş Sahilsarayı bölgesinde bulunan yapıların yıkılmasıyla başlanmıştır. Sarayın inşasını baba oğul Ermeni mimarlar Garabet ve Nikogos Balyan'lar üstlenmiştir. Saray 7 Haziran 1856 tarihinde açılmıştır.[396] Böylece yaklaşık üç yüz seksen yıl Osmanlı hanedanın esas ikametgâhı olan Topkapı Sarayı terk edilerek Padişah ve ailesi Dolmabahçe sarayına yerleşmiştir. Topkapı Sarayı, hanedan tarafından terk edilmiş olsa da hiç bir zaman *ananevi* veya *baba ocağı* niteliğini kaybetmemiştir.

---

[391] Selman Can, "Arşiv Belgeleri Işığında Sarkis Balyan", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, Sayı 11, Erzurum 2007, s. 91.
[392] T. Cengiz Göncü, *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân Ve Teşkilat*, s. 148.
[393] Özlem Şahin, *Sultan I. Abdülmecid Ve Batılılaşma Sürecine Katkıları (1839 – 1861),* s. 35.
[394] Nebahat Avcıoğlu, "19. Yüzyıl Saray Mimarisi ve İmparatorluğun Kendini İfadesi", s. 30.
[395] Ali Akyıldız, "Tanzimat", *DİA*, Cilt 40, İstanbul 2011, s. 3; T. Cengiz Göncü, *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân Ve Teşkilat*, s. 191.
[396] Metin Sözen, "Dolmabahçe Sarayı", *DİA*, Cilt 9, İstanbul 1994, s. 504-505.

Dolmabahçe Sarayında Topkapı Sarayı'ndan farklı olarak ihtiyaçlara bağlı olarak gelişen yapılar yerine, önceden saptanan bir tasarım gerçekleştirilmiştir.[397] Hakikaten Topkapı Sarayı, avluların etrafında şekillenmiş, farklı zamanlarda ve üsluplarda yapılmış, yapılardan oluşmaktaydı. Dolmabahçe Sarayı, Avrupa saraylarında görülen bir tek cephe arkasına toplanmıştır. Yani yerleşim planı olarak batılı bir tarzda inşa edilmiştir.[398]

Dolmabahçe Sarayında ana yapıyı Mabeyn, Muayede Salonu ve Harem oluşturmaktadır. Bu ana bölümlerin bazı fonksiyonları saray hayatının gereklikleri çerçevesinde Topkapı Sarayı ile benzerlik göstermiştir. Örneğin Elçi Kabul Salonu, Topkapı Sarayındaki Arz Odasının esas fonksiyonunu üstlenmiştir. Topkapı Sarayında tahta çıkış ve bayram tebriki merasimlerinin yapıldığı İkinci Avlu ve Üçüncü Kapı, Babüssaade'nin yerini ise Muayede Salonu almıştır.[399] Topkapı Sarayı'ndaki Harem, padişahın eviydi. Karmaşık bir teşrifat düzenine sahip olduğu için birbiri ardına açılan kapılar, taşlıklar, odaları ve koğuşları birbirine bağlayan dar koridorlar gibi yoğun bir plana sahipti. Dolmabahçe Sarayına taşınan Harem de karmaşık bir yapıya sahipti. Fakat Dolmabahçe Sarayındaki karmaşıklık, Topkapı Sarayı'nınki ile aynı değildi. Çünkü Dolmabahçe'de modern bir apartman sistemi kurulmuştu.[400] Mabeyn de Topkapı Sarayı'ndan, Dolmabahçe'ye taşınmıştır. Fakat Sultan II. Mahmud döneminden itibaren teşkilatı ve teşrifatı değiştirilmeye başlayan Enderun'un önemi azalmış ve dolayısıyla Dolmabahçe Sarayı inşa edilirken Enderun teşkilatı mekânsal olarak sarayda temsil edilmemiştir.[401]

Dolmabahçe Sarayı'nın mimarisine bakıldığında, özellikle Mâbeyn-i Hümâyûn'daki odaların sayısı, kullanım amaçları incelendiğinde bu sarayın *yoğun bir çalışma* karargâhı olmaktan çok *simgesel temsil* yönü ağır basan bir nitelik taşıdığı anlaşılır.[402] Topkapı Sarayı bunun tam tersine büyük ve yoğun bir merkezdi. Enderunlular sarayın tam ortasında

[397] Ayşegül Demirbulak, "Konut ve İdare Merkezi Olarak Osmanlı Sarayları", Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 6, 2014, s. 41.
[398] Gülsel Renda, "Yenileşmenin Simgesi Tanzimat Sarayı Dolmabahçe", *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 1, Ed.: Kemal Kahraman, TBMM Matbaası, İstanbul 2007, s. 23.
[399] Nurhan Atasoy, "Dolmabahçe Sarayı'nın Türk Karakteri", *TBMM Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri*, TBMM Matbaası, İstanbul 1985, s. 87.
[400] Önder Küçükerman, *Sanayi ve Tasarım Yarışında: Bir İmparatorluk İki Saray 'Topkapı' ve 'Dolmabahçe'",* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 264-268.
[401] Çağla Caner, Pelin Yoncacı, "Bir İmparatorluk Sahnesi: Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu", *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 2, Ed.: Kemal Kahraman, TBMM Matbaası, İstanbul 2007, s. 97.
[402] T. Cengiz Göncü, *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân Ve Teşkilat*, s. 52; Gülsel Renda, "Yenileşmenin Simgesi Tanzimat Sarayı Dolmabahçe", s. 22.

velinimetleri olan Padişah için çalışırlar, onun lütfuna mazhar olmak için kıyasıya yarışırlardı. Geçmiş zamanın padişahları da, Enderun içoğlanlarının talimlerini izler, bizzat gayretlendirirdi.[403] Fakat zaman içerisinde, zihniyetin değişmesi ile bunlara gerek kalmamış ve en son 1856'da Enderun-ı Hümayun ve Enderun Mektebi padişahın sarayında temsil edilme lüzumu görülmemiştir.

Mabeyn-i Hümayun'un, Dolmabahçe Sarayına taşınması ile birlikte, Enderun Topkapı Sarayında kaldı ve Mabeyn'den ayrıldı.[404] 1813 yılında, Hasodalılardan Arif Ağa'nın *mabeynciliğe layık görülmesi* ve atanması; Mabeyn-i Hümayun'un ve Mabeynciliğin, protokol olarak daha yüksekte olduğunu göstermektedir.[405] Mabeyn ile Enderun'un ayrılması ile Topkapı Sarayı'nda kalan Enderun'a yeni bir teşkilat düzeni ve yeni vazifeler verildi.

Mâbeyn-i Hümâyûn teşkilatı içinde yer alan birimlerden biri de *Hazine-i Hümayun Kethüdalığı* ya da *Hazine-i Enderûn-ı Hümâyûn Kethüdalığı*ydı. Topkapı Sarayı ve sarayın müstahdeminin bağlı olduğu birim *Hazine-i Hümayun* birimi olmuştur. Bu birimin görevi nesilden nesle intikal eden, maddi ya da manevi değeri haiz İmparatorluk hazinesi ile kutsal emanetleri muhafaza etmek ve Hırka-i Saadet Dairesi'nin idaresini sağlamaktır.[406] Böylece Dolmabahçe Sarayı'na geçişten sonra *Hazine Kethüdalığı*na devredilen Enderun'un yeni vazifesi; Hazine ve Hırka-i Saadet dairelerinde nöbet ve temizlik hizmetlerini yapmak ekseninde oluşmuştur.[407]

Enderun Siteminin ya da Enderun Mektebinin kapatılmasını incelerken, süreci hızlandıran en büyük etkinin bu saray değişikliği olduğu görülmektedir. Çünkü, Sultan II. Murad'ın Edirne'de inşa ettiği sarayda[408] Enderun-ı Hümayun ismi ile mekânsal olarak temsil edilmeye başlanan Enderun; Dolmabahçe Sarayı'na geçene kadar olan yaklaşık dört yüz yıllık sürede padişah sarayının merkezinde bulunmuştur. Saray ve Padişah ile doğrudan ilintili olan Enderun; bu 1856'daki bu değişiklikle hem padişahtan, hem de padişah sarayından koparılmıştır. Herhalde, Hızır İlyas Ağa 1830'da böyle bir gidişatı görmüş olacak ki: "*Bundan*

[403] Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 162.
[404] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 1, s. 536.
[405] *"Padişahın tahta çıkışında Seferli'den Hasoda'ya alınan Arif Mehmet Ağa'nın mabeynciliğe layık olduğu Padişah'a yazılmıştı. O da Mekke'nin fethedilmesi münasebetiyle Arif Mehmet Ağa'yı mabeynciliğe atadı.";* İlyas Ağa, *Letaif-i Enderun*, Çev: Cahit Kayra, s. 78.
[406] T. Cengiz Göncü, *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân Ve Teşkilat*, s. 235, 241;
[407] Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'da Günümüze Eğitim Tarihi, s. 40;* Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 1, s. 536.
[408] Bu sarayın inşaatı 1450 yılında başlamıştır. Bkz.: Rifat Osman, *Edirne Sarayı, s. 22.*

sonra Saray ağalarının işi ocak defteri tutmak ve "bunun alt pelekeşi, üst pelekeşi" demekten ibaret kalınca Silahtar Ağa öylesine keder etti ki adeta hasta oldu."[409] cümleleri ile Silahtar ağa üzerinden sitem etmektedir.

Buraya kadar izah edilen süreç, Enderun'un *saray hizmetliliği* fonksiyonu ile ilgilidir ve kronolojik olarak Dolmabahçe Sarayı'na geçişe kadar olan süreçtir. Padişah sarayının Dolmabahçe'ye, hatta Sultan II. Abdülhamid döneminde Yıldız Sarayı'na geçişi ile birlikte Enderun teşkilatının saray hizmetliliği fonksiyonu yerini tamamen Topkapı Sarayı'nın ilgili dairelerinin nizamı ve tertibini sağlamaya bırakacaktır. Öte yandan Enderun'un bir de okul fonksiyonu bulunmaktaydı. Tanzimat'ın getirdikleri karşısında, bu fonksiyonda yerini başka kurumlara devretmiştir.

4.2. Üst Düzey Yönetici Eğitiminin Başka Kurumlara Aktarılması

Osmanlı Devleti 18. yüzyılda, savaş alanında eski gücünü bulamıyordu. Ekonomik dengeleri bozmak pahasına da olsa savaş alanına, daha fazla kaynak ayırıyordu. Fakat en az kaynaklar kadar, mücadele ettiği Rusya ve Avusturya orduları gibi ordusunu modernleştirmesi gerekiyordu. 1730'da Humbaracı Ahmet Paşa ile başlayan süreç daha da gelişerek 1775'de bir deniz mühendislik ve 1795'de bir kara mühendislik okulu açılmasını sağlayacaktı. Bunlar, Osmanlı Devletinde, özellikle Fransa'dan gelen danışmanların öncülüğünde açılmış ve eğitim vermiş ilk batılı askerî kurumlardır. Osmanlılarda, eğitimde yenileşme bittabi pragmatist bir yaklaşımla, ilk önce askerî eğitim kurumlarında başlamıştır.

Mühendishaneleri kuran ve geliştiren hiç şüphesiz devletti. Devlet bizatihi bu işle meşguldü.[410] Mühendishaneler devlet bütçesi ile inşa edilip geliştirilirken, klasik Osmanlı eğitim kurumlarından Medreseler biraz daha bağımsız olabilecek vakıf müessesine dayanıyordu. Mühendishanelerde öğrenciler sınıflara ayrılıyor ve sınıf geçmeleriyle ilgili eğitim sistemi organizasyonu okutulan dersler medreselerden farklıydı.[411]

Burada, çalışmanın ilerleyen bölümlerine de ışık tutmak amacıyla şu açıklamayı yapmak yerinde olacaktır. 18. yüzyılda, klasik Osmanlı eğitim kurumları varlığını

[409] İlyas Ağa, *Letaif-i Enderun*, Çev: Cahit Kayra, s. 346.
[410] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 309.
[411] Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları Ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", s. 434.

sürdürmekteydi. Bu kurumların işlevleri ve kendi arasındaki görev paylaşımı çalışmanın birinci bölümünde bahsedilmişti. Fakat yine daha önce bahsedilen 17. ve 18. yüzyılda ekonomik ve soysal dengelerin değişimi sonucu bu klasik kurumlarda bazı bozulmalar yaşanmaya başlamıştı. Örneğin, 17. ve 18. yüzyılda Enderun'un insan kaynağı temininde başlayan bozulmalar sonuncunda doğal olarak sistem istenen kadar verimli olmamaya başlamıştı. Öte yandan devletin artan diplomasi ihtiyacına cevap verecek idareciler eskiden olduğu gibi Enderun'dan değil, kalemiye mensubu kâtiplerden çıkmaya başlamıştı. Devlet'in askerî başta olmak üzere mülkî ve malî buhranlar yaşadığı bir dönemde yeni gereksinimleri ve yeni ihtiyaçları klasik Eğitim kurumlarına uygulamaya çalışsa da kısa vadede cevap vermemiştir. Dolayısıyla klasik eğitim kurumlarının yanına, yeni kurumlar ekleyerek bu ihtiyacı karşılamaya çalışmıştır.[412] Mühendishanelerin açılmasında ve devletin bizzat desteklemesinin altında bunu aramak gerekmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, "İlk Yenileşme Hareketleri" başlığı altında izah edilen süreç tam olarak bu ayrışmanın başlangıcını anlatmaktadır. Osmanlı klasik çağında, bir klasik Osmanlı eğitim kurumu olan ve hatta sıbyan mektepleri ve medreseler gibi vakıf müessesine değil bizzat devlete ve padişaha bağlı Enderun Mektebi, 18. yüzyılın sonunda bazı kademelerde askerî yönetici yetiştirme görevini devlete bağlı mühendishanelere devrediyordu. 18. yüzyılın sonundan itibaren başlayan bu süreçte Enderun'un eğitim fonksiyonu içerisinde bulunan üst düzey yönetici yetiştirme vazifesini de kaybedecektir.

Eğitim alanında devletin liderliği ve sorumluluğu geleneği Türk tarihinin ilk yıllarında gelişmeye başlamıştır.[413] Padişahlar Sahn-ı Seman, Süleymaniye gibi önemli eğitim kurumları açmış olsa da; klasik Osmanlı eğitim kurumlarından sıbyan mektepleri ve medreseler vakıf müessesine bağlıydı. Haliyle, bunları denetleme işi dini makamlara kalıyordu. Devlet daha ziyade askerî eğitim ve üst düzey yöneticilerin eğitimi görevini üstleniyordu.[414] Klasik Osmanlı eğitim kurumlarına ve aslında devlet içerisinde bulunan eğitim kurumlarına daha bütüncül bakma ve geliştirme isteği; diğer bütün reformların da ivme kazandığı dönem olan Sultan II. Mahmud dönemine tesadüf eder.

[412] Recai Doğan, "Osmanlı Eğitim Kurumları Ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", s. 429.
[413] Yahya Kemal Kaya, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz,* s. 63.
[414] Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 16.

1824'te askeri mekteplerden farklı olarak, ilköğretimin gerekliliğini getiren bir ferman yayınlanır. Daha önceki dönemlerde okuma yazmanın gereği üzerinde duran fermanlar çıkarılsa da 1824'te çıkan bu ferman eğitimde yenileşme döneminde devletin bakış açısını göstermesi ve konuyu geniş olarak ele alması bakımından İlköğretim zorunluluğunu getiren ilk belge olarak kabul edilir.[415] Ferman her ne kadar ilköğretim ile ilgili ilk defa önemli hususları dile getirse de bu hususlar devlet politikası haline getirilemediği için, ilköğretim bir müddet daha cemaatlerde ve vakıflarda kalmıştır.[416]

Sultan II. Mahmud'un, 1824'te ilköğretimi yaygınlaştırma teşebbüsü, sivil eğitim kurumları için önemli bir adım olsa devrin şartlarına bağlı olarak askerî eğitim kurumları ve ona hizmet edecek kurumların kurulması veya modernize edilmesine önem vermiştir.[417] Daha önce, Şubat 1805'te Tersane-i Âmire'de hekimler ve cerrahlar yetiştirmek amacıyla modern bir tıbbiye kurulması öngörülmüş, 1806'da modern bahriye tıp fakültesi olan *Tıphane* veya *Tabiphane* faaliyete geçmiştir. Temmuz 1822'de meydana gelen Kasımpaşa yangını sonucunda bu okullar kapatılmıştır.[418] 1826'da Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, padişaha sunduğu bir yazıda; yeni kurulması gereken tıp okulunun açılış amacını ve eğitim öğretimin nasıl yapılacağını bildirdi. Böylece orduya gerekli olan hekimleri ve cerrahları yetiştirmek üzere, Sultan II. Mahmud'un emriyle 14 Mart 1827'de Mekteb-i Tıbbiye açıldı. Bu tarih, Osmanlı Devleti'nde medrese tipi eğitimden, modern tıp eğitimine geçişin başladığı tarih olarak kabul edilmektedir.[419] Hatta modernleşmeyi sağlayabilmek için Viyana'dan *Dr. C.A. Bernard* getirilmiş mektep kısa sürede Viyana'daki *Josephinum Askeri Tıp Mektebi*ni örnek alarak yeniden düzenlenmiştir.[420] Mekteb-i Tıbbiye, eğitimini sürdürdüğü Tulumbacıbaşı konağı satıldıktan sonra yer sıkıntısı çekmiş, yeni bir bina inşaatını çok masraflı ve uzun süreceği endişesiyle 1838'de Galata Sarayı'ndaki, Enderun Mektebine taşınmıştır.[421] Tıbbiye'nin Galata Sarayı Enderununa taşınması aslında önemli bir noktayı göstermektedir. Devlet içerisinde askerî ya da mülkî eğitim veren müesseseleşmiş kurumlardan biri Enderun Mektebi olacak ki; devlet kısa vadede çözüm bulabilmek için burayı tercih etmiştir.

---

[415] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 140.
[416] Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, s. 105.
[417] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, s. 160.
[418] Yaşar Arslanyürek, "Maarif Salnamelerine göre Mekteb-i Tıbbiye", *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, Sayı 4, 2015, s. 206.
[419] Yaşar Arslanyürek, "Maarif Salnamelerine göre Mekteb-i Tıbbiye", s. 206.
[420] Hülya Öztürk, Cezmi Karasu, "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'nin Kurucusu Charles Ambroisse Bernard'ın Eserleri ve Osmanlıya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Adli Tıp Bülten*, Cilt 19, Sayı 3, 2014, s. 125.
[421] Nil Sarı, "Mekteb-i Tıbbiye", *DİA*, Cilt 29, İstanbul 2004, s. 3.

Sultan II. Mahmud dönemi önemli askerî eğitim kurumlarından biri de *Mekteb-i Harbiye*'dir. Mekteb-i Harbiye'nin resmi açılış tarihi 1835'dir.[422] Fakat bu yeni askerî okulun kuruluş çalışmaları biraz daha geriye gitmektedir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu Avrupa'daki orduların teşkilatı dikkate alınarak oluşturulmuştu. Bu yeni ordunun, yenilenen teşkilatını ve usullerini öğretecek, hepsinden önemlisi komuta kadrosunu yetiştirecek bir okul gerekliliği hemen doğmuştur. Bu gerekliliğin üzerine, böyle bir okulun 1831'de kurulması kararlaştırılmışsa da; içeride ve dışarıda yaşanan sorunlar nedeniyle, bir müddet ertelenmiştir. Fakat yine de 1831'in sonunda Sultan II. Mahmud'un emriyle Selimiye'deki erlerden Sıbyan bölükleri adıyla bir okul kurulmuştur. Bu okul Mekteb-i Harbiye'nin çekirdeğini oluşturmaktadır.[423]

Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşunun gecikmesinde, o dönem Rusya ile gerginleşen ilişkiler ve Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın isyanı gibi sıkıntılar görünür sebep olsa da örtük bazı sebepler de bulunmaktadır. Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra coşkulu bir reform döneminde devletin üst düzey yöneticilerinden olan Hüsrev Paşa'nın aslında gizli bir *tutucu* olduğu bilinmektedir.[424] Hatta Hüsrev Paşa'nın, köleler satın alarak eğittiği ve bunları devletin çeşitli kademelerine yerleştirdiği yukarıda beyan edilmişti.[425] Hüsrev Paşa'nın bu uygulamaları tıpkı *Gulâm* ya da Osmanlı'nın geleneksel tabiri ile *Kul* sistemine benzemekteydi. Mekteb-i Harbiye gibi modern anlamda eğitim verecek bir okul; öncelikle Hüsrev Paşa'nın kölelerden oluşan, geleneksel usullerle yetiştirdiği ve ordunun çeşitli kademelerine yerleştirdiği subaylarının konumunu değiştirecekti. Hüsrev Paşa yetiştirdiği subayları uzun bir süredir orduya yerleştiriyor ve bu şekilde kadrolaşıyordu. Hüsrev Paşa bu örtük nedenin arkasında, kurulacak okulun maliyetinin çok yüksek olacağı, harcanacak para ile iki yeni alay teşkil edebileceği gibi bir takım gerekçelerle muhalefet etmişse de Sultan II. Mahmud okulun açılmasını emretmiştir.[426] Gecikmeli de olsa, 1835'de modern usullerle eğitim verecek olan Mekteb-i Harbiye açılmıştır. Burada eğitim metodu olarak; Amerika, Fransa, İngiltere ve İskandinav ülkelerinde genel eğitimin temelini oluşturan ve Osmanlıda daha önce uygulanmamış *Lancester*

[422] Abdülkadir Özcan, "Harbiye", *DİA*, Cilt 16, İstanbul 1997, s. 116.
[423] Zekeriya Türkmen, "XIX. Yüzyıl Askerî Yenileşme Devri Eğitim-Öğretim Kurumlarından Mekteb-i Harbiye-i Şahane (Sultan II. Mahmut ve Sultan Abdülmecit Dönemleri)", *III. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2015, s. 136-138.
[424] İlber Ortaylı, "Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu", s. 284;
[425] Halil İnalcık, "Hüsrev Paşa, Koca", s. 45.
[426] Yüksel Çelik, *Hüsrev Mehmet Paşa Siyasi Hayatı ve Askerî Faaliyetleri*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005, s. 325.

Metodu kullanılmıştır. Böylece, kısa sürede ve masrafsız olarak çok sayıda er ya da subayın yetiştirilmiş ve hatta çağdaş pedagojinin sorunları ve tekniği ile ilgilenen bir aydın topluluğu da oluşmuştur.[427] Mekteb-i Harbiye'nin açılışı iki önemli hususu ortaya koymuştur. Birincisi, açılma amacı, tarzı ve eğitim metodu ile Osmanlı eğitim yenileşmesinde önemli bir dönüm noktası olmuş; aynı zamanda devletin gelecekteki aydın sınıfının nüvelerini oluşturmuştur. Diğeri ise, subay yetiştirme görevinin kesin olarak Enderun'dan alınmış olmasıydı.[428] Böylece orduda kul zihniyeti terkedilmiş olacaktı. 1835'de kurulan Mekteb-i Harbiye, Enderun'un orduya üst düzey yönetici yetiştirme fonksiyonunu devralmış gibi gözüküyor. Elbette ne Mekteb-i Harbiye kurulduğu anda istenen verimi vermiş olacak, ne de Enderun'un önemi bir anda son bulacaktır. Aslında Tıbbiye, Mekteb-i Harbiye ve Enderun'un yollarının sürekli kesişiyor olması devletin müesseseleşmiş eğitim kurumu ile müesseseleştirmeye çalıştığı kurumlarının bir arada değerlendirildiğini göstermektedir. Nitekim Tıbbiye'ye yer bulamayınca Galata Sarayındaki Enderun Mektebine taşınmıştı. Hatta eğitim kurumlarını modernize ederken, Batı'nın yeni bilimlerini öğrenmiş memurlara ve bilgili insanlara ihtiyaç artmasıyla, bu ihtiyacı karşılamak için Padişahın emriyle Tıbbiye ve Enderun'dan seçilen 150 Müslüman çocuğun Avrupa'ya öğrenime gönderilmesine karar verilmişti. Fakat bu teşebbüs, o sıralarda halkı gözüne pek çirkin görünmüş, hükümet de halktan çekinerek bunlardan değil, Mekteb-i Harbiye ve Mühendishaneden öğrenci göndermiştir.[429]

Sultan II. Mahmud da, devrin ihtiyaçlarından ötürü tıpkı selefleri gibi önceliği askerî eğitim kurumlarına vermiştir. Tıbbiye ve Mekteb-i Harbiye serüveninin altında orduyu modernleştirme amacı yatmaktadır. Fakat Sultan II. Mahmud seleflerinden farklı olarak, idari alanda da önemli ıslahatlar yapmıştı. Kurulan nezaretler, meclisler ve yeni getirilen uygulamalar, devleti daha bürokratik bir hale büründürüyordu. Devleti bulunduğu mevcut durumdan kurtarmak için evvela modern bir ordu gerekliydi. Modern bir ordu, yeterli malî kaynaklar olmadan kurulamazdı. Yeterli malî kaynakları temin etmenin yolu da etkin bir vergi sisteminin kurulmasından geçmekteydi ki bunun da tek yolu merkezî bir idari yapı kurmaktan geçiyordu.[430] Sultan II. Mahmud bu zinciri doğru analiz etmiş olacak ki, daha önce bahsedildiği üzere merkezi bir devlet olma yolunu tutmuştur. Fakat bunu başarabilmesi için reformlarını ve

[427] Gülşah Eser, "Tükiye'de Modern Bilimlerin Eğitiminde Mekteb-i Harbiye Örneği", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt 13, Sayı 2, 2012, s. 100-102.
[428] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 193.
[429] Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 141.
[430] Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, Çev.: Osman Yener, İstanbul 2010, s. 44-45.

onları uygulama şeklini anlayacak kadrolara ihtiyaç duymuştur. Şu halde gözler doğrudan iki kuruma, yaklaşık dört yüzyıllık mazisi ile Enderun Mektebi'ne ve Osmanlı hükümeti Babıâli'ye döner.

Üst düzey yönetici yetiştirmesi gereken Enderun Mektebi, diğer bütün kurumlar gibi 1826'dan itibaren köklü değişikliklere tabi tutulmuştur. Bu dönem eğitim fonksiyonunda köklü bir değişim yapılmasa da saray teşkilatı yeniden düzenlenirken Enderun'un teşkilatında önemli değişiklikler yapılmıştı. Sultan II. Mahmud'un, sarayı uzun süreli terketmesi hatta mabeyncileri yanına alıp Enderun ağalarını Topkapı Sarayında bırakması ile Enderunluların prestiji sarsılmıştı. Hızır İlyas Ağa'nın anlatılarından da anlaşılacağı üzere, Sultan II. Mahmud reform yapacak kitleyi Enderun'dan seçmemiştir.

Babıâli'de ise kalemiye sınıfından yetişen, batı ile teması olan, hariciye işleri ile meşgul kıymetli devlet adamları bulunmaktaydı. Fakat buradaki sorun Babıâli'nin kendi bünyesine bağlı eğitim metodundaydı. Devletin en büyük hükümet dairesi olan Babıâli aynı zamanda en büyük memur mektebiydi. Buraya doğrudan doğruya mektep demek, durumu tam karşılamaz. Zira bu hükümet dairesindeki otodidakt bir eğitim usulü benimsenmişti. Sıbyan mekteplerinde okuma yazma gibi temel becerileri öğrenen akıllı ve kibar çocuklar, Babıâli'nin çeşitli kalemlerine yaklaşık 12 yaşlarında başlarlar ve burada kitabeti, inşayı ve yazının her çeşidini öğrenirlerdi. Böylece, kalemde bulunan *Hace* veya *Hoca*lar; bu gençlere usta çırak ilişkisiyle hocalık ederdi.[431] Babıâli'nin bu eğitim usulü, kurulduğu günden itibaren devam etmekteydi.

Memurların Babıâli'de otodidakt bir şekilde yetişmesi, devletin klasik yapısını koruduğu dönemde işlevseldi. Fakat Sultan II. Mahmud döneminden itibaren başlayan merkezileşme süreci ve yeni kurulan organlar, yönetici ve memur yetiştirme usulünün değişimini gerektirmiştir. Öte yandan Tanzimat Fermanı ilan edilmemiş olsa bile kurulan yeni organlar ile sivil bürokrasi genişlemişti. Genişleyen ve yeni olan sivil bürokrasiye cevap verecek memurların ihtiyacı ortaya çıkmıştır.[432]

Enderun'un mevcut durumu ve saray teşkilatının değişmesi ile sürüklendiği kargaşa ve Babıâli'nin geleneksel eğitimine karşın Sultan II. Mahmud, idarî yapıda istenilen

[431] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 65.
[432] Mehmet Ali Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 9-10.

merkezileşmeyi sağlayacak ve bürokratik bir devleti sağlam temellere oturtacak niteliklere sahip devlet memurları yetiştirmek için ilk sivil devlet okullarını kurmuştur.[433]

Sultan II. Mahmud döneminde, sivil eğitimi geliştirebilmek ve neler yapılabileceğini ortaya koymak için; 7 Temmuz 1838'de Meclis-i Umur-ı Nafia adında bir meclis oluşturulmuştu.[434] Meclis çalışmalarının neticesinde 1839'da Sultan II. Mahmud'a bir layiha sunmuştur. Osmanlı Müslüman eğitim sisteminin modernleşmesini amaçlayan bu ilk layiha, Tanzimat öncesi devrin ıslahatçı bürokratlarının eğitime bakışlarını yansıtmaktadır. Layiha, eğitimde yenileşmenin ehemmiyetini bildirirken; bir yandan da hala muhafazakâr niteliğini korumaktadır. Fakat yine bir ilk olması açısından büyük öneme sahiptir. Layiha özellikle, *Maarif* ve *Ulûm* (ilimlerin) her türlü zenginliğin kaynağı olduğunu, devletin başlıca amacının bilimleri ve hünerleri yaygınlaştırmak olduğunun altını çiziyordu.[435] Meclis-i Umur-ı Nafia'nın kurulması ve bu layihanın sunulması, Osmanlı Devleti'nde eğitim-devlet ilişkisinin yeniden tanımlandığına ve milli eğitimin fiilen başlayacağına bir işaret kabul edilebilir. Çünkü bu meclis ve devamında yapacağı çalışmalarda kabul edilen esas ilke, eğitimin devletin bir görevi olduğudur. Dolayısıyla, Sultan II. Mahmud dönemi yenileşmesi bağlamında klasik Osmanlı eğitim anlayışının terk edilmeye başladığı görülmektedir.

Burada Sultan II. Mahmud dönemi eğitim yenileşmesi ve özellikle Meclis-i Umur-ı Nafia'nın layihası ile birlikte, Osmanlı devletinin eğitim ile ilgili kullandığı bazı terimlerin değişime uğradığını görüyoruz. Klasik Osmanlı eğitim sistemi, eğitim ve öğretimi genel itibariyle *talim* ve *terbiye* olarak nitelendiriyordu. Talim kelimesi *ilm* kökünden türüyordu.[436] Sultan II. Mahmud'dan itibaren *maarif*, *fen*, *nafia* terimlerinin kullanıldığı görülür. Bu yeni terimlerle geleneksel olan ve ulemanın elinde tuttuğu *ilm* ayrılmıştır. Bu dönemde yeni bilgi ve teknikler için *fen* terimi kullanılmıştı. Fenlerle ilgili işler için de *nafia* yani yararlı işler terimi yerleşmişti. Böylece daha sonra birbirinden ayrılacak olsa da fen ve maarif gibi işler *Meclis-i Umur-ı Nafia*'nın çalışma alanına giriyordu.[437]

Yeni düzenin, henüz daha eskisinden tam olarak sıyrılamamış olsa da yeni eğitim anlayışına göre hazırlanan layihası üzerine, Sultan II. Mahmud tarafından ilkokul (sıbyan

[433] Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, s. 45.
[434] Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, s. 105.
[435] Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, s. 51-54.
[436] Ziya Kazıcı, Halis Ayhan, "Talim ve Terbiye", *DİA*, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 515.
[437] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 179.

mektebi) üzerine bir okul düşünüldü. Bu orta dereceli bir okul olacaktı. Padişahın emri ile *Rüşdiye* adı verildi.[438] Fakat ilk aşamada planlanan manada rüşdiye mektebi açılamamıştı. Bunun yerine devletin memur ihtiyacını karşılamak üzere Mekteb-i Maârif-i Adlî adında bir okul 1839'da Sultan Ahmet Camiinde açılmıştır.[439] Layihanın hemen üzerine memur yetiştirmek amaçlı bu okulun açılması esasen manidardı. 18. yüzyıldan itibaren kati bir önceliğin verildiği askerî okulların yanında ilk defa sivil bir mektep açılmıştır. Üstelik bu sivil mektep, devletin başlıca problemlerinden olan modern güçlü bir ordu, modern güçlü bir mali sistem ve merkezî hükümet gibi bürokratik reformları muhafaza edecek memurları yetiştirmeyi amaçlamıştır. Enver Ziya Karal, Tanzimat öncesi dönem için *"devletin memur ihtiyacını Enderun mektebi sağlamakta idi."* der.[440] Babıâli mekteplerinin de varlığını düşünürsek; devletin bütün memur ihtiyacını değil, fakat üst düzey yöneticileri başta olmak üzere bazı memuriyetlerine insan kaynağı sağlamaktaydı. Fakat Tanzimat öncesi dönemde, güçlü bir devlet için yöneticilik ve memuriyet için gözlerin döndüğü Enderun Mektebinin ve Babıâlideki mekteplerin yetersiz kaldığı görülmesinden dolayı en temelden memur yetiştirecek bir okul açma ihtiyacı hissedilmiştir.[441]

Mektep, II. Mahmud'un *Adlî* mahlasına binaen, *Mekteb-i Maarif-i Adli* adını almıştır.[442] Okulun açılış nizamnamesi özetle; harp ile ilgili okullar açılıyor olsa da kalemiye için bir mektep olmadığını, şakirdanın sekiz on yaşına kadar mekteplerde okumasına rağmen hala temel bilgilerde eksik kaldığı, kalemlere giren gençlerin matematik ve coğrafya gibi bilgilerden eksik kaldığı, bu halde devlete hizmet edilemeyeceği ve bu mektebin maharetli memurlar ve kâtipler yetiştirmek üzere kurulduğu bildirilmiştir.[443]

Mekteb-i Maârif-i Adlî kurulurken gerçekten daha önce görülmemiş bir biçimde mektep binası, alınacak öğrencilerin nitelikleri ve mezuniyetleri, hocaları ve hatta cezalar ve ödülleri

[438] Cavit Binbaşıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, s. 105.
[439] Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara 2010, s. 100.
[440] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, s. 181.
[441] Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, s. 100; Osmanlı eğitiminin modernleşmesi esnasında ortaya çıkan mektep-medrese tartışması gibi, *laikleşme* gibi bir kavram ortaya çıkmıştır. Bu kavramın ortaya çıkışı ve etkileri daha geniş bir çalışmanın kapsamı içerisinde olduğu için burada ele alınmamıştır. Laikleşme için bkz.: Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* s. 174-175.
[442] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, s. 159.
[443] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 397.

belirlenmişti.[444] Bu önemli detayların hazırlanmasında hem padişahın hem de devlet adamların etkisi büyüktür. Bu mektep büyük bir umutla açılmış olsa da maalesef belirlenen programa tam olarak uyulmamıştır. Hatta mektep binası defalarca taşınmak zorunda kalmıştır.[445] Daha çok mülkiye memurları yetiştiren, Mekteb-i Maarif-i Adlî istenen verimi tamamıyla verdiği söylenemez. Bu okul sonradan gelişmeye başlamış ve hatta Sultan II. Abdülhamid döneminde kurulan Mülkiye okulunun temeli olmuştur.[446]

Sultan II. Mahmud döneminde açılan Mekteb-i Harbiye devletin askeri yönetici ihtiyacını karşılayacaktı. Böylece askeri bürokrat ile sivil bürokrat yetiştiren kurumlar birbirinden ayrılmıştı.[447] Mekteb-i Maarif-i Adlî'nin önceliği sivil bürokrat yetiştirmekten ziyade daha donanımlı memur yetiştirmek olsa da modern sivil bürokrat yetiştirme kurumlarının nüvesini oluşturmuştu. 1830'dan itibaren Enderun sisteminin bozulması ve artık çağın gereklerine cevap verememesi üst düzey yönetici yetiştirecek kurumların derhal tesis edilmesi icabını doğuruyordu. Sultan II. Mahmud'un bu gereklilikler üzerine göstermiş olduğu çabaları Tanzimat'ın ilanı ile beraber daha farklı bir noktaya taşınacaktır.

Tanzimat fermanı, metin olarak incelendiğinde *Milli Eğitim* ile ilgili herhangi bir unsura rastlanılmaz. Ferman daha çok temel hak ve hürriyetler ile ilgili hukuki bir metindir. Hâlbuki fermanda işaret edilen ilkelerin tesisi, öncelikle Osmanlı cemiyetinin bunları benimsemesi ile mümkündü. Bu ilkeleri geniş kitlelere yayacak ve benimsenmesini sağlayacak yegâne araç ise milli eğitimdir.[448] Bu açıdan bakıldığında, Sultan Abdülmecid döneminde eğitim alanında yapılan reformlar oldukça büyük önem taşımaktadır. Çünkü tam da bu dönem Tanzimatın getirdiği yeni ilkeler etrafında devletin fonksiyonu değişmeye başlamış, medreseler hala vakıf temelli müesseseler olsa da geri kalan eğitim kurumları devletin kapsama alanı içerisine girmeye başlamıştır.

1 Mart 1845 tarihinde *Meclis-i Muvakkat-ı Maarif* kurularak eğitimde yapılacak olan sıbyan mekteplerinin düzeltilmesi, rüşdiyelerin yeniden yapılandırılması, eğitim içeriklerinin zamanın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenle, yatılı olacak ve yükseköğretim düzeyinde olan

[444] Mektep binası, alınacak öğrencilerin nitelikleri ve mezuniyetleri, ders verecek hocalar ve maaşları, cezalar ve ödüller ile ilgili bkz.: Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, s. 100-114; Mehmet Ali Yıldırım, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, s. 14-30.
[445] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 403.
[446] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 184.
[447] Samed Kurban, "Tanzimat Sonrası Dönemden Günümüze Üst Düzey Yönetici Eğitimi", s. 75.
[448] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, s. 181.

Darülfünun'un açılması gibi reformları plânlayan layihalar hazırlandı. Bütün bu düzenlemeleri yapmak üzere daimi bir Meclis-i Maarifin kurulması teklif edilmiştir. Eğitim reformlarını tasarlayıp plânlamak üzere Meclis-i Maarif-i Umumiye 27 Haziran 1846 tarihinde kurulmuştur.[449] Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kuruluşu ile beraber devletin eğitim politikasında gözle görülür değişimler oldu.[450] Fakat genel itibari ile incelendiğinde; Tanzimat'ın ilk dönemlerinde eğitim konusu, diğer konulara göre ihmal olmuş ve özellikle Tanzimatçılar eğitim politikasına yeni bir yaklaşım getirmek çabasında olsalar da çoğu zaman plansız icraatta bulunmuşlardır.[451]

Nitekim devlete nitelikli eleman ya da bürokratik reformlara uygun yöneticiler temini için; 1839'da Mekteb-i Maarif-i Adlî adlı bir okulun açıldığı fakat bunun kurulduğu dönemdeki hali ile kaldığı yukarıda bahsedilmişti. Bu arada, eski tarzda öğretim yapan sıbyan mektepleri ve medreseler faaliyetlerine devam etmiş; batı örneğinde bir kaç rüşdiye açılmışsa da genele yayılamamış 1846'da Darülfünun-ı Osmani adında bir yükseköğretim kurumu açılmak istenmişse de mektep binası 1864'te tamamlanabilmiş ve kısa bir süre sonra kapanmış, rüşdiyelerin üstünde eğitim verecek idadilerin açılması da ancak 1869'da kararlaştırılmış ve genel anlamda uygulanması Sultan II. Abdülhamid dönemine kalmıştır.[452]

Eğitim ile ilgili her alanda çalışma yapılmaya çalışıldığı bir dönemde nitelikli memur ihtiyacı ile ilgili yeni sorunlar ortaya çıkınca 1858'de yeniden gündeme geldi. Meclis-i Vâlâ hazırladığı raporda, kaymakam ve kaza müdürlerinin idarî ve malî mevzuattan habersiz, hatta gönderilen emirleri okuyup anlamaktan âciz olduklarını, ticarî alanda görevli memurların diğer devletlerle yapılan anlaşma hükümlerini bilmediklerini, lisan eksikliğinden dolayı yabancılarla ilişki kuramadıklarını ve yanlışlıklar yaptıklarını, bu durumun devleti ve halkı zarara uğrattığını

[449] Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", Türkler, Cilt 15, Ed.: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 50.

[450] Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kuruluşu ile yeni bir teşkilatlanma süreci başlamıştır. Merkezde ve taşrada sivil eğitim kurumları açılmaya, eğitime olan bakış açısı değişmeye ve eğitimde çeşitli kademeler oluşturulmaya başlamıştır. En önemlisi, devletin tüm eğitim kurumlarını ilgilendiren umumi nizamnameler hazırlanmıştır. Bu başlıklar, daha geniş bir çalışmanın kapsamında olduğu için burada ele alınmayacaktır. Bkz.: Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, s. 69-93;* Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908),* s. 60-79; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI. Cilt, s. 168-188; Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, s. 28-43; Tarık Soydan, Mahmut Tüncel, "Osmanlı'da İlk Yenileşme Döneminde Eğitimin Kurumsal ve Yönetsel Yapısının Oluşumu ve Gelişimi", *Milli Eğitim Dergisi*, Cilt 43, Sayı 198, 2013, s. 116-123; Fatih Demirel, "Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Cilt 25, Sayı 2, 2012, s. 512-528.

[451] Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, s. 38; Benjamin C. Fortuna, *Mekteb-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*, Çev.: Pelin Siral, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 113.

[452] Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, s. 38.

bildiriyordu. Bunun üzerine 25 Ramazan 1274 (9 Mayıs 1858) tarihli bir iradeyle Mekteb-i Fünûn-ı Mülkiyye adlı yeni bir okulun açılmasına, okulun öğrencilerinin bir kısmının genç ve yetenekli memurlardan, bir kısmının da yirmi beş-otuz yaş arasındaki kimselerden sınavla belirlenmesine karar verildi. Maârif-i Umûmiyye Nezâreti'ne bağlanacak bu okulun mezunları kaymakam, kaza ve mal müdürü olacaktı.[453] İrade de geçen *"... kendülerine lüzumu mertebede fenni tarih ve coğrafya ve hesap ve ekonomi politik ve nizamatı cedide ve muahedatı saltanatı seniye okutturulup bunlardan kesbi istishak edenlerin o misillü taşra memuriyetlerine tayini ile açıktan şunun bunun kaymakam ve müdür nasb olunmaması..."*[454] cümleleri, devletin özellikle taşra idaresi ve malî memurlar için kontrolü ele almak istediğini gösterir.

Güçlü bir ordunun ve güçlü bir bürokratik devletin yolunun merkezî bir hükümetten geçtiği; Tanzimat'ın yerleştirmeye çalıştığı ilkelerin ancak eğitimle mümkün olacağı yukarıda bildirilmişti. Bu çerçeveden bakıldığında Tanzimat'ın özüne ve yönetsel alanda gerçekleştirilmek istenen reformlarına dönük en uygun okulun Mekteb-i Mülkiye olduğu görülür.[455]

Mülkiye mektebi kuruluşu itibariyle Babıâli'deki genç memurları Hukuk, Ekonomi, Coğrafya, Tarih ve İstatistik gibi konularda eğitecek hizmet içi bir kurs; aynı zamanda Rüşdiye mezunlarının giriş sınavı kazanmak şartıyla girebileceği bir okuldu. Başlangıçta iki yıl olan eğitim süresi, 1869'da üç yıla, 1870'de dört yıla çıkarıldı. Sultan II. Abdülhamid döneminde, üç yıl ortaöğretim (idadi) ve iki yıl meslek dersleri verilen bir meslek yüksekokulu seviyesine yükseltildi. Fransızca zorunlu ders olup; Rumca, Ermenice, Bulgarca gibi dillerden biri seçmeli dil olarak okutuluyordu.[456]

Mekteb-i Mülkiye'nin gelişim gösterdiği dönem Sultan II. Abdülhamid dönemine tesadüf eder. 1876'da iki kez saltanat değişikliği, Meşrutiyet ilan edilişi, Osmanlı-Rus Harbi gibi unsurlar maarif konusuna gereken ilginin gösterilmesine engel oluyordu. Nitekim bu meselelerin çözümü ile beraber Sultan II. Abdülhamid, devletin yönetiminde bir takım yenilikler yapmaya mecbur olmuştur. O da selefleri gibi reformlarını uygulamak ve sürdürülebilir kılmak için memur yetiştirecek olan Mekteb-i Mülkiyeye odaklanmış ve önemli

[453] Ali Akyıldız, "Mekteb-i Mülkiye", *DİA*, Cilt Ek-2, İstanbul 2016, s. 240-242.
[454] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 597; Ayrıca ilgili iradenin tamamı için bkz.: Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 595-598.
[455] Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'da Günümüze Eğitim Tarihi,* s. 84.
[456] Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908),* s. 77-80.

değişiklikler yapmıştır. 2 Şubat 1877 tarihli bir irade ile mektebin programının *Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi*'nin üzerinde yer alacak bir yüksekokul olarak yeniden düzenlenmiştir. Sultan II. Abdülhamid, okulun gerekli masraflarını kendisinin karşılayacağını Sadrazam Mithat Paşa'ya bildirmiş ve padişahın himayesini bildiren *Şâhâne* ekini almıştır. Eğitim süresi beş yıla çıkarılmış ve öğrencilerin on sekiz-otuz beş yaş grubu arasından seçilmesine karar verilmiştir.[457]

Bu dönem Mekteb-i Mülkiyeyi kıymetli kılan aslında iki farklı görüşün Sultan II. Abdülhamid ile Mithat Paşa arasındaki kavgasıdır. Her ikisi de eğitimin işlevleri hakkında düşünceleri vardı. Politik fikirlerinin, eğitim aracılığıyla tesis edebileceklerinin farkındaydılar. Mithat Paşa eğitimde, çağdaş bir ulus inşa etme hatta sadece ulusları değil kız ve erkek öğrencileri bir araya getirmeyi hedefleyen bir zihniyeti temsil ederken, Sultan II. Abdülhamid eğitimde daha geleneksel *mülk-devlet* anlayışını temsil ediyor ve eğitimi mutlak iktidarın bir aracı olarak görüyordu. Mekteb-i Mülkiyeyi Şahane'nin yeni nizamnamesi, Mithat Paşa'nın sürgününden iki hafta sonra kabul edilmiş olması okulun yeni kimliğini açıklar niteliktedir.[458]

Sultan II. Abdülhamid'in eğitim reformları ile ilgili tartışmalar hala sürmektedir. Fakat Sultan II. Abdülhamid'in eğitime, hatta doğrudan Mülkiye Mektebi hakkındaki düşüncelerine Osman Ergin biraz da hak vererek şu cümleler ile izah etmesi bu çalışmanın birinci bölümünde de verildiği üzere eğitimin politik işlevini açıklar niteliktedir:

> *"... Hissiyatla değil, bitarafane hareket ederek hükmü de birlikte vermek lazım gelirse II. Abdülhamid'e hak vermemek imkânı bulunabilir mi? Zannetmem! Ne şekilde ve hangi zamanda olursa olsun her hükümet, koyduğu rejimin; yeni yetişen nesle bilhassa onların yuvası olan mekteplerde aynen tatbikini istemekte yerden göğe kadar haklıdır..."*[459]

Sultan II. Abdülhamid hakikaten Mekteb-i Mülkiyeye büyük önem veriyordu. Pakalın, Sultan II. Abdülhamid'in son yıllarında Mabeyn'den bahsederken önemli bir ayrıntı aktarır. O dönem Yıldız Sarayı'nda tam manasıyla tek resmî makamın Mabeyn olduğunu, Mabeyn Başkâtibinin maiyetinin yirmi kadar kâtipten oluştuğunu beyan eder. Bu daire sadaret, meşihat,

[457] Ali Akyıldız, "Mekteb-i Mülkiye", s. 240-242.
[458] Taner Timur, "Mekteb-i Mülkiye, Modernleşme ve Özgürlük Kavgası 1859-1923", *Mülkiye Dergisi*, Cilt 33, Sayı, 265, 2009, s. 198.
[459] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 615.

nezaretler, valiler ve sefirlerden gelen maruzatların olması açısından büyük öneme sahipti. Bu kitabet dairesinin önemini bilen Sultan II. Abdülhamid'in, kâtiplerin seçimine dikkat ettiğini ve ekseriyetle Mülkiye'den birincilikle çıkanları aldığını aktarır.[460]

Buraya kadar izah edilen süreç incelendiğinde, Sultan II. Mahmud'tan itibaren, devlet dairelerinde çalışacak yeterli nitelikte kanun bilen, tarih, coğrafya, muhasabe gibi alanlarda yeterli bilgi sahibi olan kimseler yetiştirmek hedeflenmiştir. Bu hedefe uygun ilk sivil mektep olan Mekteb-i Maarif-i Adlî bir işaret fişeğidir. Burada şunu ifade etmek gerekir ki Mekteb-i Maarif-i Adlî'den mezun olan gençler doğrudan üst düzey yöneticiliğe ya da önemli bir taşra yöneticiliğine gelmemekteydi. Fakat bu okul ile beraber, yeni bürokratik sistemin yetişme temelleri atılıyordu. Arkasından gelen Mahrec-i Aklam ve kısmen diğer Rüşdiyeler bu anlamda daha farklı misyonlar yüklenmemiştir. Fakat Enderun sistemi dağıldıktan yirmi sekiz yıl, Maarif-i Adlînin açılışından yirmi yıl sonra; 1858'den itibaren devletin yenilenen sisteme uygun üst düzey yönetici ihtiyacı ortaya çıkmaya başlamıştır. Ve akabinde Mekteb-i Mülkiye kurulmuştur.

Bu açıdan bakıldığında aslında 1858 tarihi rastlantısal bir tarih değildir. Sultan Abdülmecid 1856'da Dolmabahçe Sarayı'na geçmişti, 1858'de Meclis-i Vâlâ, merkezde ve taşrada yöneticilerin yetersiz kaldığını bildirmişti. Bu anlamda aslında Tanzimat'ın yirminci yılına denk gelen bu zamanda Tanzimat'ın bazı ilkeleri oturmaya başlayacaktır ki devlet konut değişikliği, ya da yönetici yetiştirecek yeni kurumlar açma gibi reaksiyonlar vermeye başlamıştır.

Tanzimat maarifinin getirdiği bu yenilikler Enderun Mektebinin klasik dönemden beri elinde tuttuğu *üst düzey yönetici eğitimi* fonksiyonunu devralmıştır. Bunun aslında olağan bir süreç olduğunu yukarıda anlatılanlardan görmek mümkündür. Sultan II. Mahmud'dan itibaren zaten gevşemeye başlayan Enderun sistemi üst düzey yönetici ihtiyacını karşılayamayacak durumda olduğu görülünce doğal olarak yeni kurumlar ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Enderun Mektebinin kapatılış sürecini işlerken eğitimde yenileşme hareketlerini doğru irdelemek gerekmektedir. Yeni kurumların, Enderun Mektebinin kapatılması için açıldığı söylenemez. Bu yeni kurumlar ihtiyaca binaen doğmuştur. Ve daha ilginci bu yeni kurumların bazıları sadece kendilerine çizilen nizamnamelerlerle sınırlı kalmamış başka fonksiyonlar da üstlenmiştir.

[460] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 3, s. 206.

Bunun en önemli örneği Tıbbiye'dir. Tıbbiyenin ilk mezunlarından Hayrullah Efendi düşün ve siyaset alanında önemli yerlere gelmiş yine ilk mezunlardan Hekim İsmail Paşa, Avrupa'da eğitim almış, başhekim olmuş ve Nafia, Ticaret, Adliye meclislerinde üyelik yapmış yine ilk mezunlardan ve en tanınanlarında Fuad Paşa dışişleri bakanlığı ve sadrazamlık yapmıştır. Böylece Tıbbiye'nin hekim yetiştirmekle birlikte eğitim, bilim, yönetim alanlarında ilk modern eğitimli kişiler yetiştirdiği görülür.[461] Mekteb-i Harbiye için de aynı durum geçerlidir. Uygulanan yeni eğitim metodu ile çağdaş pedagojinin sorunları ve tekniği ile ilgilenen, hatta bu konularda oldukça bilgisi olan bir aydın topluluğu da kısa sürede oluşmuştur.[462] Başlattığı çağdaş eğitim anlayışı ile bir süre sonra açılacak olan askerî idadiler ve sivil idadilerle, mülkiye mektebinde de uygulamaya konularak eğitimde çağdaşlaşma hamlesinin ilk tetikleyicisi olmuştur.[463]

Görüldüğü üzere kurulan yeni mektepler, devletin ihtiyacı olan bürokratik alanlara dolaylı da olsa insan kaynağı sağlamıştır. Hatta 1880'lere kadar devletin açtığı farklı okullar memur yetiştirme niteliğini korumuştur.[464] Tıbbiye ve Mekteb-i Harbiye ile başlayan bu süreçte Mekteb-i Maarif-i Adlî ve Mahrec-i Aklam memur eğitimi politikasının başlangıcı olarak gözükür ve Mekteb-i Mülkiyeyi doğurur. Yönetici yetiştirmek üzere kurulan bu mektep kurulduğu günden itibaren prestijli konumunu korumuştur. 1889'da Mabeyn Başkâtibinin Sadrazama tebliğ ettiği ve mektepte yaşanan bazı olumsuz olaylar ile ilgili uyarı maksatlı yazılan iradede, mektebi tarif olarak: *"Mekteb-i Mülkiye tahsili ilmü marifet ve iktisabı hüsnühulk ile ileride Devlete hidematı sadıkane ibraz edecek memur yetiştirmek maksadı âlisiyle tesis ve küşat edilmiş olub"* cümleleri geçer.[465]

Böylece Mekteb-i Mülkiye, Enderun'un bünyesinde barındırdığı ve yaklaşık dört yüz yıl ayakta kalmasını, yeri geldiği zaman devletin en nüfuzlu kurumlarından biri olmasını sağlayan fonksiyonunu devretmiştir. Bu konuda, daha önce yukarıda verilen Sultan II. Abdülhamid döneminde Sırkâtipliğine alınan gençlerin özellikle Mekteb-i Mülkiyeden seçilmesi örneği önemli mesajlar barındırır. Sırkâtipliğinin gelişimine baktığımızda Sultan III. Selim döneminde kurumsallaştığı fakat daha öncesinde görevleri açısında Has odalıların

[461] Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 234.
[462] Gülşah Eser, "Türkiye'de Modern Bilimlerin Eğitiminde Mekteb-i Harbiye Örneği", s. 102.
[463] Zekeriya Türkmen, "XIX. Yüzyıl Askerî Yenileşme Devri Eğitim-Öğretim Kurumlarından Mekteb-i Harbiye-i Şahane (Sultan II. Mahmut ve Sultan Abdülmecit Dönemleri)", s. 162.
[464] Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, s. 227.
[465] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 614.

vazifelerine benzediği görülür.[466] Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında bu konuma, Mülkiyeli gençlerin alınması, saray memurluğu ya da bakanlığı ile devletin ve hatta padişahın bizzat ilgilendiği eğitim kurumunun ne kadar ilişkili olduğunu gösterir. Tıpkı klasik dönemde, padişahların Enderunlular ile bizzat ilgilenmesi ve kabiliyetli olanları en yakınında hizmetine alması gibi. Tanzimat getirdiği yenilikler kavramsal olarak bu ilişkiyi korusa da kurumsal ve insan kaynağı olarak başka kurumlara taşımış, bu durum Enderun sisteminin gerekliliğini ortadan kaldırmıştır.

Yukarıda anlatılan eğitimde yenileşme sürecinde Enderun'da da eğitim anlamında bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Öncelik, Necdet Sakaoğlu kitabının, *Eğitim Tarihi Kronolojisi* bölümünde; 1832 yılı için *"Topkapı Sarayı'ndaki Enderun'un dağıtılması üzere bir Enderun Mektebi kuruldu"*[467] der. Enderun-ı Hümayun koğuşları ve kendine ait teşrifatı ile özel bir eğitimi kurumu niteliği taşıyordu. Fatih döneminden itibaren, bu özel nitelikli eğitim kurumu Enderun-ı Hümayun olarak adlandırılıyordu. Hızır İlyas Ağa'nın anlatılarına göre de hakikaten 1830'dan itibaren Enderun-ı Hümayun'da kapsamlı değişikliler yapılmıştı. Bugün kullandığımız anlamda *Enderun Mektebi*'nin o gün oluşmuş olması olağan gözükmektedir.

Enderun'da 1830'dan itibaren yapılan değişikler ve kurulan mektep *saray teşkilatı* bünyesinde ilerliyordu. Zaten çok geçmeden, maarif işlerini de üstlenen Meclis-i Umur-ı Nafia'nın telkinleriyle, memur yetiştirme amaçlı yeni bir mektep açılacaktı. Meclis-i Umur-ı Nafia'nın kurulması ve özellikle 1845'den sonra bütün mekteplerin ıslahına ve yenileştirilmesine yönelik çalışmaların olduğu sırada Maarif Nezareti, Enderun ile de ilgilenmiştir. 1850 yılına ait bir Meclis-i Vâlâ mazbatasına göre, Mekatib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi, Enderun'un bağlandığı Hazine-i Hümayun kethüdasını ziyaret etmiş, Enderun'un ahvali ve gelişimi hakkında istişare etmişlerdir.[468]

Necdet Sakaoğlu'na göre, Hazine-i Hümayun kethüdasının bildirdikleri[469] neticesinde buraya Arapça, Farsça ve kütüphane hocaları atanarak burası iptidai (ilkokul) seviyesine

[466] Ali Akyıldız, "Mabeyn-i Hümayun", s. 284; Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 105-106; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı,* s. 340-353.
[467] Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, s. 342.*
[468] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 22.
[469] Hazine-i Hümayun kethüdası, Arapça ve Farsça hocalarının bulunduğunu ancak Arapça hocalarından birisinin kütüphane hocalığı görevi olduğu ve haftada bir kere gelip Hadis-i Şerif dersi verdiğini, Arapça derslerinin yetersiz olduğu ve matematik hocalarının olmadığını bildirmiştir. Bkz.: Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 22-23.

indirilmiştir.[470] Fakat Osman Ergin ve Ülker Akkutay; 1850'den sonra Enderun Mektebinin iptidaisiyle birlikte Rüşdiye derecesinde bir mektep haline dönüştürüldüğünü aktarmışlardır. Herhalde 1832'den itibaren bulunan mektep iptidai olarak kabul edilmekte, 1850'deki gelişmeler ile beraber Rüşdiyesi de eklenmektedir. Her halükarda Enderun Mektebi 1850 yılına gelindiğinde yaklaşık dört yüzyıllık mazisine rağmen, ilkokul-ortaokul seviyesinde eğitim verdiği görülmektedir.[471] Hâlbuki sadece yirmi yıl önce kurulan Mekteb-i Maarif-i Adlî de Rüşdiye seviyesindeydi. Bu durum, eğitim teşkilatının ve eğitim politikalarının yeniden düzenlendiği dönemde Enderun'un eğitim fonksiyonunun nereye konumlandırıldığının en iyi kanıtıdır. Enderun açıkça klasik çağda sahip olduğu fonksiyonlarını, Yenileşme ile kaybetmiştir.

Enderun Mektebinin, Yenileşme bağlamında fonksiyonlarını kaybetmesini açıklamaya mektebin müfredat değişikliği de yardımcı olacaktır. Örneğin 1875-1876 yıllarını kapsayan bir ders cetvelinde; İptidaiyede Kur'an, temel dinî bilgiler, yazı ve birinci sınıftan itibaren dereceli olarak artmak suretiyle Osmanlı kanunları, Arapça, Farsça, Peygamberler Tarihi, temel matematik, coğrafya, resim, şiir ve edebiyat gibi dersler okutulmuştur.[472] Bu ders programına bakıldığında diğer iptidaiyeler ve rüşdiye mektepleri ile hemen hemen benzer dersler olduğu görülür. Yani eğitim içeriği olarak çağının gerisinde olmadığı ifade edilebilir. Bu içerik, klasik dönemde verilen eğitim içeriği ile karşılaştırıldığında Arapça, Farsça, şiir, edebiyat gibi derslerin ortak olduğu görülse de bedenî gelişimi sağlayacak spor ve savaş sanatları eğitimleri kapsamdan çıkarılmıştır. En önemlisi, yenileşme hareketleri esnasında Enderun'un klasik oda nizamı bozulduğu için Kiler, Hazine, Seferli ve Has Odadaki mesleki bazı hizmetler de ortadan kalkmıştır. Enderundaki bu eğitim içeriği değişimi açıkça ortaya koymaktadır ki, mektebin klasik dönemdeki eski fonksiyonu tamamiyle değişmiş ve Osmanlı Devleti içerisindeki herhangi bir mektep halini almaya başlamıştır. Eğitim içeriği, çağdaşı diğer kurumlarla benzer özellik taşır. Fakat Fatih'in kurduğu ve klasik dönemde içerisinden sadrazamlar çıkarmaya

[470] Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, s. 40.*

[471] Burada, Enderun Mektebinin yaş faktöründen ötürü *ilkokul-ortaokul* seviyesinde eğitim verdiği düşünülmemesi gerekir. Mekteb-i Maarif-i Adlî bir Rüşdiye idi. Buna mukabil olarak yaşı on sekizi geçmemiş olanlar alınacaktı. Fakat hem klasik dönemde hem de Tayyarzade Ata'nın ve Hızır İlyas Ağa'nın aktardıklarına göre Enderun'da bulunma yaşının on sekizden çok daha ileri olduğunu görüyoruz. Nitekim Hızır İlyas Ağa on bir yaşında girmiş olduğu Enderun'dan 1831 yılında, otuz yaşında çıkmış; Tayyarzade ata on beş yaşında girdiği Enderun'dan 1834 yılında yirmi dört yaşında çıkmıştır; Mekteb-i Maarif-i Adlî'nin alım yaşı için bkz.: Ayşegül Altınova, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, s. 103; Klasik dönemde çıkmalar için bkz.: Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 154-157; Hızır İlyas Ağa'nın çıkması için bkz.: İlyas Ağa, *Letaif-i Enderun*, 349-351; Tayyarzade Ata'nın çıkması için bkz.: Tayyâr-zade Atâ, *Târîh-i Enderun*, Haz.: Mehmet Arslan, Cilt 1, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010, Yayıncının takdimi, s. 29-30.

[472] Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 139-143.

yetecek eğitim artık verilmemektedir. Zaten, bu dönem Osmanlı Devleti buna ihtiyaç duymayıp, yeniçağın ruhuna daha uygun üst düzey yönetici ve bürokrat yetiştirecek okullar inşa etmiştir.

Tanzimat'ın getirdikleri, Enderun Mektebinden, ona dört yüz yıl gibi uzun bir ömür bahşeden iki önemli özelliği almıştır. Birincisi, Padişah'ın en yakını olma ve onunla aynı sarayda yaşamadır ki bunu Sultan Abdülmecid ile 1856'da kaybedecektir. İkinci olanı ise, üst düzey yönetici yetiştirme fonksiyonunudur ki bunu da Tanzimat ile başka kurumlara devredecektir. Bu da bu bölümde incelenmeye çalışılan, modern anlamda okulların kurulması ve devletin memur, üst düzey yönetici, bürokrat yetiştirme konusunda hassaten aldığı önemlerle beraber başka kurumlara devredecektir. 1850'den itibaren Enderun kapatılışa giden son dönemeci dönmektedir.

4.3. Tensikat Kanunu ve Lağv

4.3.1. 1850'den Sonra Enderun

Topkapı Sarayı'nın merkezinde bulunan Enderun-ı Hümayun, klasik dönemde ve Dolmabahçe Sarayı'na geçilen 1856 tarihine kadar kendisine daha önce çizilen konumu çeşitli değişikliklere uğrasa da varlığını korumuştur. Klasik dönemde Enderun'un kudretini anlamak için Pakalın'ın şu cümlesi ışık tutar: *"Veziriâzam'ın mutlak vekil olmak itibariyle haiz olduğu geniş salâhiyyet Bîrun'da, devletin umumi idaresinde idi. Enderun'da, Topkapı Sarayı dahilinde bulunan orta kapıdan içeriye ayak basınca hükmü kalmazdı. Sarayda bütün hükm-ü nüfuz Padişah'ta ve onun bendegân-ı hassasından olan Enderun memurlarında idi."*.[473]

Haliyle, Topkapı Sarayı ve sarayın bu bölümü yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı hanedanına hizmet vermiş olması bakımından çok önemli olaylara ve merasimlere ev sahipliği yapmıştır. Hatta bu merasimler ananevileşmiş, dolayısıyla ikametgâh olarak Topkapı Sarayı terk edildikten sonra bile bu merasimler ananeye uygun bir biçimde Topkapı Sarayında yapılmıştır.

Bu merasimlerin başında Cülûs töreni gelmektedir. Tahta çıkacak şehzadenin bulunduğu yer veya sabık padişahın öldüğü yer gibi faktörlerle değişiyor olsa da genellikle; tahta geçecek olan şehzade şimşirlikteki dairesinden Kızlarağası ve Silahdarağa eşliğinde

[473] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 3, s. 83.

alınarak önce Hırka-i Saadet Dairesi'ne gidip orada bir şükür namazı kılar, sonra Has Odada yakın hizmetindeki vazifelilerin biatlerini kabul ederdi. Akabinde Babüssaade'nin önünde kurulan tahta oturarak teşrifat defterindeki kaidelere göre devlet erkânının biatını alır ve böylece padişahlığını ilan ederdi.[474] Devlet erkânından önce Enderun'un en yüksek kademesi olan Hasodalılardan biat alınması dikkate değerdir. Bu köklü ve çok önemli tören, Dolmabahçe Sarayı'na geçildikten sonra bile, Topkapı Sarayı'nda uygulanmıştır. Sadece, Sultan V. Murad ve Sultan Reşad'a Topkapı Sarayı'nda değil Bâb-ı Seraskerî'de biat edilmiştir.[475] Fakat yine de Sultan Reşad, Bâb-ı Seraskerî'deki biat töreninden sonra, Topkapı Sarayı'nı gelmiş, Hırka-i Saadet dairesine gelip usul gereği Mukaddes Emanetleri ziyaret ve dua etmiş ve hatta Enderun-ı Hümayun ve Hırka-i Saadet hademesini taltif etmiştir.[476] Bu olay Enderun Mektebi'nin kapatılmasından üç ay öncesine tesadüf eder. Son padişah Sultan Vahdettin de Topkapı Sarayı'nda, Babüssaade'nin önünde Osmanlı tahtına oturmuş ve burada biat almıştır.[477]

Cülûs merasimi gibi, Topkapı Sarayı ile özdeşleşen bir diğer merasim *Hırka-i Saadet Dairesi* ve *Kutsal Emanetleri* ziyarettir. Tahta çıkacak padişahın, önce Hırka-i Saadet Dairesine giderek, namaz kılıp dua ettiği yukarıda beyan edilmişti. 17. yüzyılın sonundan itibaren bir tören formunu alan Hırka-i Saadet ziyareti Ramazan ayının on beşinde yapılması adet olmuştu. Bu törende tazim ve takrimle Hırka-i Şerif açılır, Padişah başta olmak üzere devlet erkanı ve davetlilere yüz sürmeye izin verilirdi.[478] Yavuz Sultan Selim ile başlayan ve çeşitli vesileler ile İstanbul'a getirilen Mukaddes Emanetlerin tamamı Sultan II. Mahmud döneminde saray teşkilatı yeniden düzenlenirken Hasoda'da toplanmış ve kırk Hasodalı'nın korumasına ve bakımına bırakılmıştır. Bu ziyaretler Tanzimat sonrası hatta Meşrutiyet dönemi de dahil olmak üzere yüzyıllarca her Ramazan ayı gerçekleşmiştir.[479]

Topkapı Sarayı'nda kalan ve hem maddi hem de manevi değeri yüksek olan başka bir birim ise *Hazine-i Hümayundur*. Buraya *Enderun Hazinesi*, *İç Hazine, Hazine-i Hassa* gibi

---

[474] Dündar Alikılıç, "Osmanlı Saray Teşrifatı ve Törenleri", *Türkler*, Cilt 9, Ed.: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 876.
[475] Abdülkadir Özcan, "Cülûs", *DİA*, Cilt 8, İstanbul 1993, s. 112; *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909)*, Haz.: Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, TTK Basımevi, Ankara 1996, s. 29.
[476] *Son Vak'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi,* s. 30.
[477] *"Sultan Mehmed Hân-ı Hâmis Hazretlerinin irtihalleri üzerine zât-ı Hazret-i Pâdişâhî'nin cülûs-i hümâyunları Topkapı Sarayı'nda parlak bir surette icrâ edildi... Babüssade önü muhteşem bir manzara iktisâb etmişti"; Harb Mecmuası*, Yıl 3, Sayı 27, Haziran 1334, Ramazan 1336, s. 418-419.
[478] Dündar Alikılıç, "Osmanlı Saray Teşrifatı ve Törenleri", Cilt 9, s. 880.
[479] Hilmi Aydın, "Türklerin İnanç Dünyasında Mukaddes Emanetler", *Türkler*, Cilt 11, Ed.: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 890-892.

isimler de verilmiştir.[480] Hazine-i Hümayun'un bulunduğu Hazine Koğuşu Fatih döneminde itibaren Enderun teşkilatında yer almaktadır. Hiyerarşik olarak Hasoda'nın bir altındadır ve görevlilerine *Hazineli* ismi verilir. Enderun Hazinesi, dört büyük oda, dehliz ve bodrumlardan meydana gelmektedir ve bu odalarda devletin kuruluşundan beri toplanmakta olan çok sayıda değerli eşyalar bulunmaktadır.[481]

Şu halde artık Osmanlı padişahlarının ikamet etmediği Topkapı Sarayı'nda yukarıda izah edildiği üzere, geleneksel merasimlerin yapılacağı daireler ve neredeyse bir müze niteliği taşıyan Hazine-i Hümayun kalmıştır. 1850'den sonra Enderun Mektebinde yapılan değişikler neticesinde, burada talebe olan gençlere Hazine-i Hümayun ve Hırka-i Saadet dairelerinde nöbet, temizlik hizmetlerini yapmak görevi verilmişti.[482]

1873 yılının Nisan ayına ait bir maaş icmal defterinden Hazine-i Enderûn-ı Hümâyûn[483] kadrosuna ilişkin önemli ayrıntılara ulaşılmaktadır. Buna göre Hazine-i Enderûn-ı Hümâyûn'da temel olarak üç ayrı birim bulunmaktadır. Bunlar *Hazine-i Hümâyûn*, *Hırka-i Saadet* ve *Babussaade Ağalığı* idi. Hazine-i Hümâyûn hademelerinin sayısı 270'e civarı; Hırka-i şerif hademelerinin ise sayısı ise yaklaşık 45 kişi olarak belirlenmiştir. Hazine-i Hümâyûn'da ayrıca Esb Sakaları, Mezbeleküşân, ziyafet takımı memurları, Enderûn'daki Mekteb Memurları, Hırka-i Şerif civarı bekçileri, Bağdad Kasrı ve Arz Odası Bekçileri ve Teberderân-ı Hâssa Hademeleri yer almaktaydı.[484]

1850'den itibaren her ne kadar padişahın yakın hizmetlileri, başka saraylarda ve 1856'dan itibaren Dolmabahçe Sarayı'nda Mabeynciler tarafından sağlanacak olsa da; Enderunlular yine Topkapı Sarayı'nda *saray hizmetlileri* olarak kalmışlardır. Böylece devletin en kıymetli maddi ve manevi miraslarının bekçisi olmuşlar ve merasimler için Topkapı Sarayı'nı hazır tutmuşlardır.

---

[480] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 1, s. 537; Arzu T. Terzi, Hazine-i Hassa Nezareti, TTK Basımevi, Ankara 2000, s. 2.
[481] Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 97-104.
[482] Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi, s. 40.*
[483] Çalışmanın daha önceki bölümlerinde; Dolmabahçe Sarayı'na geçiş sürecinde Mabeyn ve Enderun'un ayrıldığı, Mabeyn birimlerinden birinin *Hazine-i Enderun-ı Hümayun* olduğu ve Topkapı müstahdeminin genel itibari bu birime devredildiği belirtilmişti.
[484] T. Cengiz Göncü, *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân Ve Teşkilat*, s. 237.

Hatta 1868'e kadar sefirlerin kabulü ile ilgili merasimlerin Topkapı Sarayı'nda yapıldığı bilinmektedir. 1815'ten itibaren sefirlerin ve Avrupalı kralların kabul biçiminde çeşitli değişiklikler olmuştu. Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan Muayede Salonu, protokoldeki değişikliklere uygun olarak merkezi planda kubbeli ve çok yüksek, çok özenle görkemli bir şekilde bezenerek inşa edilmişti. Fakat Sultan Abdülaziz ancak 1868'den sonra, yani Dolmabahçe Sarayı inşa edildikten on iki yıl sonra Muayede Salonunda yapmaya başlamıştır.[485] Görüldüğü üzere ondan öncesinde bu önemli merasim için Topkapı Sarayı kullanılmaktadır.

Sultan II. Abdülhamid döneminde, Enderun ihmal edilmiştir.[486] Sultan II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde; 1835'den itibaren modern tarzda eğitim veren okullar, memur yetiştirme amaçlı okullar ve yönetici yetiştirmek amaçlı Mülkiye Mektebi kurulmuştu. Zaten daha önce bahsedildiği üzere Sultan II. Abdülhamid, Mülkiyeye büyük ihtimam gösteriyor ve Mabeynde bu okuldan başarı ile çıkanlara öncelik veriliyordu.

Sultan II. Abdülhamid döneminde Enderun ihmal edilmiş olsa da, padişah tarafından farklı şekillerde de kullanılmıştır. Bu konu ile ilgili, daha sonra Sultan Reşad döneminde 1909'da *Mabeyn Başkâtibi* olan dönemin ünlü isimlerinden Halid Ziya Uşaklıgil önemli bilgiler vermektedir. Burada şu husus dile getirilmelidir, Halid Ziya Uşaklıgil, hakikaten son dönem saray hayatı, saraylıların o döneme ve eski saray usullerine bakış açısı hakkında önemli bilgiler aktaran en önemli yazarlardandır. Hatta Enderun'un, klasik döneminin anlatıcısı Tayyarzzâde Ata ne ifade ediyorsa, Sultan II. Mahmud dönemi Enderun'un anlatıcısı Hızır İlyas Ağa ne ifade ediyorsa; Son dönem saray ve mabeyn hayatının anlatıcısı Halid Ziya Uşaklıgil de onu ifade etmektedir demek yanlış olmaz. Bu anlamda aktardıkları, bir döneme ışık tutmaktadır. Halid Ziya Uşaklıgil, Sultan II. Abdülhamid dönemi Enderun'u için şunları aktarmıştır:

> *"Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerinden başlayarak bozula bozula nihayet Abdülhamid zamanında, her memnun edilmek istenen tüfekçinin, aşçının, kapıcının oğlu, yeğeni daha bilir miyim nesi buraya çırak edile edile artık eskiden kalan erkân ve adap ashabını bezdirecek derecede dolup taşmıştı."*[487].

Sultan II. Abdülhamid döneminde her ne kadar Enderun boşlanmış olsa da "memnun edilmek" istenenlerin akrabalarının buraya alınmış olması, Enderun'un eskisi gibi olmasa da hala prestijini koruduğunu gösterir. Sultan II. Abdülhamid döneminde, Alman-Osmanlı dostluğunun

[485] Gülsel Renda, "Yenileşmenin Simgesi Tanzimat Sarayı Dolmabahçe", s. 23.
[486] Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 1, s. 536.
[487] Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, Yay. Haz.: Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2003, s. 218-219.

temellerinin atıldığı 1889'da II. Wilhelm ve eşi Augusta Victoria'nın İstanbul'u ilk ziyaretlerinde Topkapı Sarayı'nı ziyaret ettiği ve sarayı ilgiyle gezdiği bilinmektedir.[488] Bu gezi Topkapı Sarayı'nın ve Hazine-i Enderun-ı Hümayun'un törensel ve temsil niteliğini de yansıtmaktadır.

Enderun'un son hali ile ilgili en önemli bilgiyi yine Halid Ziya Uşaklıgil aktarır. II. Abülhamid'in tahtan indirilmesinden sonra Topkapı Sarayı memurları, müstahdemleri ve özellikle Enderun'un ne halde olduğunu şu cümleler ile bildirir.

> *"Söylemeden anlaşılır ki burasını pek ziyade kalabalık bulduk. Emanât-ı Mübareke'nin muhafazasına, bunların bulundukları dairelerin temizliğine memur olan ve ekserisi Kur'an-ı Kerim hatmiyle, ezan okumakla mükellef hafızlardan oluşan bir zümre ile sarayın müdüriyet, idare ve kitabet memurları başta gelirdi. Asıl kalabalık olan Enderun kısmıydı. Enderun iki mühim koğuşa bölünmüştü: Hazine Koğuşu ve Seferli Koğuşu. Bunları teşkil edenlerin vazifeleri isimlerinden anlaşılır. Hazine Koğuşu efradı Hazine-i Hümayun ile meşgul olurlar. Seferli koğuşu efradı da ziyafetlerde kırmızı çuhadan sırmalı ve pek süslü elbise ile hizmete memur olurlar. Enderun'un Osmanlı tarihinde ehemmiyet-i mahsusası işarete muhtaç değildir. Hep biliriz ki vaktiyle bu müessese âdeta bir darü'lfünun mesabesindeymiş. Burada hükümet ricali, hattatlar, oymacılar, nakkaşlar musikişinaslar, bestekârlar şairler yetişmiş ve her şeyden ziyade bu müessese edep ve terbiyenin sire ve surette güzelliğin bir perverişgâhıymış. Abdülmecid ve Abdülaziz devirlerinden başlayarak bozula bozula nihayet Abdülhamid zamanında, her memnun edilmek istenen tüfekçinin, aşçının, kapıcının oğlu, yeğeni daha bilir miyim nesi buraya çırak edile edile artık eskiden kalan erkân ve adap ashabını bezdirecek derecede dolup taşmıştı."*[489].

Görüldüğü üzere Enderun sistemi 1850'den sonra ilgisizlik ile beraber, elli yıl içinde bozulmaya yüz tutmuştur. Tanzimat ile başlayan değişim ve dönüşüm Devlet'in köklü ve klasik kurumlarından biri olan Enderun'dan iki temel özelliğini almıştı. Dolayısıyla Enderun kapatılışa giden son dönemeci dönmüştü. Enderun-ı Hümayun ve Enderun Mektebi için son durak II. Meşrutiyet olmuştur. Enderun Mektebi, Tanzimat'ın getirdiklerine direnebilmişti. Fakat Meşrutiyet'in ilanının getirdikleri karşısında, tarihteki yerini alacaktır.

---

[488] Fatmagül Demirel, *Son Ziyaretler, Son Ziyafetler*, Ed.: Lütfü Tınç, Doğan Kitap, Kasım 2007, s. 35.
[489] Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 218-219.

4.3.2. Tensikat Kanunu ve Topkapı Tensikatı (1909)

Enderun Mektebi hakkında çalışanlar, mektebin kapatılışı ile çok bilinen ve sık tekrarlanan şu cümle ile konuyu bildirir: *"1 Temmuz 1909'da bir kararname ve bir talimatname ile Enderun Mektebi lağv edilmiştir."*. Bu cümlenin ilk sahibi, Türk eğitim tarihi konusunda yazılmış en kapsamlı eserlerden biri olan "Türkiye Maarif Tarihi" adlı 5 ciltlik eserin sahibi Osman Nuri Ergin olduğu tahmin edilebilir. Türkiye Maarif Tarihi'nin, Enderun Mektebini[490] de içine alan 1. cildi ilk defa 1939'da basılmıştır.[491] Daha sonraki araştırmacılar da umumiyetle bu kaynağı göstererek konuyu özetlemişlerdir.

Enderun Mektebinin kapatılış süreci, Osmanlı devletinin klasik müesselerinden olması ve yaklaşık beş yüz yıl varlığını sürdürmesi açısından daha geniş açıklamalara ihtiyaç duymaktadır. Çalışmanın daha önceki bölümlerinde Enderun Mektebi'nin yüzyıllar içerisinde geçirmiş olduğu evreler incelenmiştir. Tanzimat ile önemli kırılmalar yaşayan, Enderun Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı ile beraber hem değişen zihin yapısı hem de hükümet yapısı ile beraber tarih sahnesindeki yerini almıştır.

Uzun yıpranma süreci sonunda Enderun Mektebinin kapatılması, bir dizi mali ve bürokratik reform esnasında olmuştur. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Enderun Mektebinin lağv edildiğini beyan eden kararname 1 Temmuz 1909'da çıkarılmamıştır. Bu konu ilerleyen bölümlerde izah edilecektir. Fakat 1 Temmuz 1909 tarihi yukarıda bahsedilen mali ve bürokratik reform için önemli bir tarihe işaret eder. Esasen, Enderun Mektebinin kapatılması da bu reform paketi içerisindedir. 1 Temmuz 1909, *Tensikat Kanunu*nun çıkarıldığı tarihtir.

Tensikat kelimesi sözlük anlamı itibariyle *"nizamına koyma, tanzim etme, sıralama daraltma"* anlamlarına gelmektedir.[492] 1 Temmuz 1909 yılında *Tensikat* adı; *kamu istihdamını azaltarak, mali dengelerin sağlanması* anlamında kullanılmış, ve bundan ötürü kanuna bu isim verilmiştir.[493] Tensikat, Osmanlı Devleti'nde mali yılbaşı yaklaşırken bütçe denkliğinin sağlanması amacıyla bürokrasi ve askerlerin maaşlarında veya bu kesimlerin sayısında indirime

[490] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 11-24.
[491] Seyfi Kenan, "Türkiye Maarif Tarihi", *DİA*, Cilt 41, İstanbul 2012, s. 597.
[492] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 444.
[493] Erkan Tural, *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat Ve Tensikat Kanunu,* (Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi), İzmir 2006, s. 8.

gidilmesi yoluyla hatta koşulların gerektirmesiyle her ikisi aynı anda olmak üzere uygulanan bir yöntemdir.[494] Bu bağlamda düşünüldüğünde 1909 yılında yapılan Tensikatın iki temel amacı bulunmaktadır.

Tensikat Kanununun temel amaçlarından bir mali alanla ilgilidir. Tensikat Kanunu'nun ilan edildiği 1909 yılından önceki yaklaşık yüz yıllık sürede, uzun süren ve başarısızlıkla sonuçlanan savaşlar ile Osman maliyesi tükenmişti. Savaş bütçeleri, yüksek faizli iç ve dış borçlanmayı beraberinde getirmişti.[495] Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidarı kontrol etmeye başladığı sırada da kasalar boştu. 1909-1910 bütçesi, mali krizi çok net ortaya koymaktadır. 32 milyon lirayı bulduğu halde bütçe geliri ve gideri 26 milyon olarak belirlenmiş, açığın kapatılması için 6 milyon liranın borçlanma yoluyla kapatılacağı düşünülmüştü. Bu bütçenin 8,5 milyon lirası borçlara, 14 milyon lirası Kara ve Deniz kuvvetlerine, 9,5 milyon lirası ise devletin geri kalan bütün hizmetlerine ayrılmıştı. Öte yandan Osmanlı Devleti bir tarım devleti olmasına rağmen kamu hizmetlerine ayrılan tahsisat, tarım için ayrılandan oldukça fazlaydı. Bütçede devletin diğer bütün hizmetleri için ayrılan bölümün önemli bir kısmı da memurlara gitmekteydi. Böylece bütçede ekonomik dengelerin sağlanabilmesi için memur maaşlarının azaltılması gündeme geldi.[496] Maliye bürokratları daha önce de yapılan bu uygulamanın faydası bulunmayan bir yöntem olduğunu, Meşrutiyetten çok kısa bir süre önce mali durumla ilgili çizilen karamsar tablo için sundukları çözüm önerilerinde, tensikattan kesinlikle kaçınılmasını tavsiye etmişlerdi. Buna rağmen, Meşrutiyet'in ilanı sonrasında kamuoyunun da baskısıyla tensikatın gerekliliği, iktisadi nedenlere dayandırılarak en yetkili makamların ağzından ifade edilmiş ve plan ve programdan uzak son derece keyfi bir şekilde uygulamaya konmuştu.[497]

Tensikat Kanununun temel amaçlarından bir diğeri, bürokratik ve siyasi nedenlere dayanıyordu. Bunu anlamak, Meşrutiyet'in ikinci kez ilanı ve sonrasında doğan siyasi ortamı kavramaktan geçmektedir.

---

[494] Nursel Manav, "II. Meşrutiyet Döneminde Maliye Nezaretinde Tensikat, Memurların Tepkisi ve Yeni Teşkilat Yapısı", *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2018, s. 72.

[495] Yener Coşkun, "1908-1918 Millî İktisat Dönemi Üzerine Bazı Notlar", *Birinci Dünya Savaşı'nın Yüzüncü Yılında Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Vatan Savunması*, Koleksiyoncular Derneği, Mattek Matbaacılık, Ankara 2015, s. 128.

[496] Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, IX. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 124.

[497] Erkan Tural, *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat Ve Tensikat Kanunu,* s. 8.

İlk Osmanlı Mebusan Meclisi 19 Mart 1877'de, Sultan II. Abdülhamid döneminde açılmıştı. Fakat ilk Meclisin ömrü kısa oldu. Daha sonra, Meclisle hükümet ve saray arasında oluşan gerilim, II. Abdülhamid'in anayasanın kendisine verdiği yetkiye dayanarak 13 Şubat 1878'de meclisi süresiz olarak tatil etmesiyle son buldu. II. Meşrutiyet'in ilanıyla, Mebusan Meclisi, 17 Aralık 1908'de yapılan görkemli bir açılış töreniyle tekrar faaliyete geçti.[498] Meşrutiyet'in ilanı ve seçimlerin yapılması talimatı büyük bir sevince neden olmuştu. Hürriyet ve kardeşlik devrinin başladığına inanılıyor, hatta Avrupa basınında bile Türklerin bu sevinci yankılanıyordu.[499] Devrimin yükselen gücü İttihat ve Terakki Cemiyetiydi. Başlangıçta tahtın arkasında sessizce kendini gizleyen bir güç olan Cemiyet daha sonraları artan gerilim ile beraber 12 Nisan'da bir bildiri yayınlayarak artık gizli bir oluşum olmadığını ve olağan bir siyasi partiye dönüştüğünü bildirdi.[500] Artan siyasi kriz çok geçmeden başka bir tepkiyi ortaya çıkardı. Meşrutiyet'e karşı bir tepki olarak protesto hareketi başladı. *"Şeriat tehlikede, şeriat isteriz"* talebiyle harekete geçen kitle, Meşrutiyetçileri kaygılandırdı. Rumeli'den Mahmud Şevket Paşa idaresindeki Hareket ordusu 23 Nisan'da İstanbul'a ulaştı. 27 Nisan günü hareketin elebaşları idam edildi ve Sultan II. Abdülhamid tahtan indirildi. Daha sonra *31 Mart Vakası* olarak adlandırılacak bu olayla beraber evvela bir saltanat değişikliği olmuş, bütün kontrol İttihat ve Terakki Cemiyetinin elinde toplanmış, siyasi hareketler ve düşünce özgürlüğü kısıtlanmış dolayısıyla sıkıyönetim başlamıştır.[501] Öte yandan Meşrutiyetin ilânının hemen ardından Sultan II. Abdülhamid döneminden kalan *devr-i sâbık* mağdurları İstanbul'a akın etmişler, kendilerini *kahraman-ı hürriyet* olarak gördükleri için yeni dönemde devletin ileri kademelerinde memuriyet talep etmişlerdir.[502]

Sultan II. Abdülhamid dönemiyle birlikte anılan isimlerin devlet yönetiminden temizlenmesine Meşrutiyeti takip eden günlerde başlanmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin talebiyle bürokrasi, ilmiye mensupları ve askerler de dâhil olmak üzere, jurnalcilik yapan, yolsuzluğa bulaşan ve bu nedenlerle kötü bir üne sahip olanlara yönelik tasfiyeye girişildi. Tasfiye, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin talebi ve gözetiminde sivil ve askeri personelde

[498] Ali Akyıldız, "Meclis-i Mebusan", *DİA*, Cilt 28, İstanbul 2003, S. 245-247.
[499] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* s. 286.
[500] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* s. 289-291.
[501] Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 4, s. 301.
[502] Hasan Ali Polat, "II. Meşrutiyet'in İlânı Sonrasında "Devr-i Sabık" Memurlarının Durumları", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 17, 2019, s. 139.

gerçekleştirilen yoğun bir ayıklama süreciydi.[503] Tensikatın bu malî ve bürokratik görünümlü siyasi süreci memurları da yakında ilgilendiriyordu.

Meşrutiyet'in ilanı ile beraber memurların yetersizliği gazetelerden ilan ediliyordu.[504] Jön Türkler, Sultan II. Abdülhamid döneminde sırf Saray'la irtibatları olması hasebiyle önemli devlet makamlarına veya memuriyetlere kendilerine göre kabiliyetçe çok aşağıda kimselerin tayin edildiğini düşünüyorlardı.[505] Dolayısıyla bu memurların pozisyonunda bir meşruiyet problemi ortaya çıkıyordu. Öte yandan memurların kabiliyeti konusunda devletin zirvesinin ve kamuoyunun da ortak kaygıları vardı. 7 Ağustos 1908'de Sadrazam olan Kamil Paşa hükümet programında işlerin düzgün yapılmasına mani olan memurlar hakkında düzenlemeler yapılacağını haber verirken Tanin yazarı Hüseyin Cahit, devlet dairelerini kahvehane köşelerine benzetiyor, memurluk ile ilgili en temel yeteneklerden yoksun kimselerin memur olduğunu ve hatta artık Mülkiye mezunu genç memurlara yatırım yapılacağı günlerin geldiğini yazıyordu.[506]

Yukarıda kısaca izah edilmeye çalışılan siyasi ve mali ortam, bu ortamın getirdiği sosyal bazı zorunluklar ile Tensikat işlemleri, Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından başlamış, bürokrasi, ilmiye ve askerî kadrolara kadar tüm kesimleri içine almıştır. Hatta bu kadro dışına çıkarma ya da maaşlarında kesintiye gitme çalışmaları, kurumların çalışmalarına engel olmaya başlamış ve her yönden memnuniyetsizliği ortaya çıkarmıştı.[507] Meclis-i Mebusan'ın en önemli gündem maddelerinden birini oluşturan Tensikat hakkında Mamuretülaziz Mebusu, Aralık ayının sonlarına doğru meclis başkanlığına bir önerge sunmuş, bu önergesi ile devlet dairelerinde tensikat adı altında yapılanların kanuni dayanağının bulunmadığını ve bir an önce yasal bir çerçeve içine alınması gerektiğini teklif etmiştir.[508] Böylece 1 Temmuz 1909'da Meclis-i Mebusan da kabul edilecek olan *Tensikat Kanunu*'nun yasallaşma süreci başlamış olacaktır.

---

[503] Nursel Manav, "II. Meşrutiyet Döneminde Maliye Nezaretinde Tensikat, Memurların Tepkisi ve Yeni Teşkilat Yapısı", s. 72.
[504] Erkan Tural, *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat Ve Tensikat Kanunu,* s. 40.
[505] Hasan Ali Polat, "II. Meşrutiyet'in İlânı Sonrasında "Devr-i Sabık" Memurlarının Durumları", s. 141.
[506] Erkan Tural, *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat Ve Tensikat Kanunu,* s. 49-52.
[507] Nursel Manav, "II. Meşrutiyet'te Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiyesi ve Tekaüd Sandıkları", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2017, s. 241.
[508] Erkan Tural, *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat Ve Tensikat Kanunu,* s. 57.

Pek çok nezaret ve devlet kurumunda olduğu gibi, Enderun-ı Hümayun'un ya da o dönemki adıyla Topkapı Sarayı'nın genel idaresi için verilen isim olan Hazine-i Hümayun'un; bağlı bulunduğu Hazine-i Hassa Nezareti de tensikata uğrayanlardandır.[509] Dolayısıyla Topkapı Sarayı ya da Hazine-i Hümayun da bir tensikat sürecinden geçirilmiştir. Osmanlı devletinde, mali tasarruf tedbiri çerçevesinde saraylara ait giderleri kısmak hususu ilk defa 1909'da görülen bir şey değildi. Bu konudaki çabaları Tarhuncu Ahmed Paşa'ya kadar götürmek mümkündür.[510] Fakat Osmanlı hanedanın Topkapı Sarayı'nı terk ettikten sonra Hazine-i Hümayunda mali nedenlerden ötürü çeşitli kısıntılar yapıldığını biliyoruz. Sultan Abdülaziz döneminde tasarruf tedbirleri nedeni ile yapılan bir düzenlemeyle 300 kişiden oluşan Hazine-i Hümayun hademesinin yemekleri pişmiş olarak değil *çiğ tayinat* olarak tahsis olunmaya başlamıştır. 1868 yılı haziranından başlayan bu uygulama sonucunda 17 aşçı ve 40 tablakâr emekli edilmek suretiyle işten çıkarılıyordu. Yapılan bu düzenlemeyle Hazinenin ayda 9.920 kuruş tasarruf sağlaması planlanmıştı. Yine aynı dönemde Hazine-i Hümayun'un kadrosunda eksiltmeye gidilmesi de düşünülmüştü. Hazine-i Hümayun Kethüdası yazdığı bir takrirde Hazine-i Hümayun'un refah ve asayişi için 300 olan toplam çalışan sayısının 285 kişiyi geçmemesini teklif ediyordu.[511]

II. Meşrutiyet'in ve Sultan Reşad'ın saltanatına vakıf olan isimlerden Halid Ziya Uşaklıgil Hazine-i Hümayun'un kadrosu ve malî yükü hakkında şunları aktarır:

> *"Abdülmecid'ten başlayarak Abdülaziz zamanında daha geniş bir boyuta varan bu müessese Abdülhamid Devrinde artık büsbütün çığırından çıkmış ve Sultan Reşat'a taşınamayacak bir sıklette intikal etmişti. Mamafih bunu taşımak lazımdı. Nihayet bunları bir tasfiye ameliyesinden geçirip makul ve mütessis bir kaideye de muvafık şekle soktuktan sonra mümkün oldu."*[512]

Halid Ziya bu cümleleri ile aslında kısaca Topkapı Tensikatını izah eder. İlk önce malî yükünden bahseden Halid Ziya daha sonra buraya uygun yeni bir nizam getirildiğini aktarmaktadır. Hakikaten, Tensikat Kanunu sadece siyasi çıkarlar neticesinde kadro değişimi

---

[509] Hazine-i Hassa Nezaretine ait personelin açığa çıkarılması ile ilgili bkz.: Arzu T. Terzi, Hazine-i Hassa Nezareti, TTK Basımevi, Ankara 2000, s. 162-165.

[510] Bkz.: Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 17-20; Erol Özvar, "Tarhuncu Ahmed Paşa", *DİA*, Cilt 40, İstanbul 2011, s. 20-22.

[511] T. Cengiz Göncü, *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân Ve Teşkilat*, s. 239.

[512] Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 207-208.

anlamına gelmiyordu. Tensikat Kanunu ve beraberinde yapılan ıslahatın bir boyutu da nezaretlerin teşkilat yapılarına yenilik getirilmesiydi. Tensikatla birlikte, eski bürokratik düzeni değiştirmeyi hedefleyen yeni teşkilat planları da hazırlanıyor, hatta bunun için yurtdışından uzmanlar getirtiliyordu.[513]

Şu halde devletin büyük bir ekonomik kriz içerisinde bulunduğu ve Meşrutiyet'in ilanı ile eski-yeni tartışmasının ateşli bir şekilde devam ettiği bir dönemde, Tensikat çalışmaları ile eski tasfiye edilmeye çalışılırken yerine yeni bir düzen kuruluyordu. Bütün bunlar karşısında Hazine-i Hümayun hem kadrosu ile beraber büyük bir yük, hem ananevi değerini yitirmemek ile beraber eskinin yadigârlarından, hem de yeni bir düzene ihtiyacı olan kurumlardandı. Bu sebeple Hazine-i Hümayun ya da genel itibari ile Topkapı Sarayı geniş bir tensikata uğramıştır.

Hükümet programına da giren Tensikat meselesi için hükümet tarafından bir layiha hazırlanmıştır. Meclise gönderilen Tensikat Kanunu layihası görüşmelerine 29 Mayıs 1909 tarihinde başlanmıştır.[514] Bu arada Nezaretlerin uygulayacağı tensikatlar ile ilgili raporlama çalışmaları devam etmektedir. Daha sonra 1 Temmuz'da kabul edilecek olan kanunun birinci maddesi:

> *"Madde 1: Her daire ve nezaretde ayândan bir zâtın riyâseti mebusandan bir zâtın riyâset-i seniyyesinde olarak devâirce müntehib ve muhalif, üçer azâdan mürekkeb bir komisyon teşkîl olunacakdır. Ayân ve mebûsandan olan zâtlar mensûb oldukları hey'etler tarafından ittihab edilecekdir. Bu komisyonların vazifesi devair-i hükümetle bil-umum mehâkimde icrâ edilecek teşkilât ve tensikât dolayısıyla her devâir ve nezaretde memuriyetlerinde ibka edilecek veya açığa çıkarılacak olanlarla..."*[515]

şeklinde devam etmektedir. Tensikat yapılması için, bu madde mucibince gerekli işlemleri için bir komisyon kurulması gerekmektedir.

Topkapı tensikatı için de, öncelikle Tensikat Kanununun birinci maddesi mucibince 25 Mayıs 1909'da bir komisyon kurulmuştur.[516] Topkapı tensikatını gerçekleştirecek komisyonun

---

[513] Nursel Manav, "II. Meşrutiyet Döneminde Maliye Nezaretinde Tensikat, Memurların Tepkisi ve Yeni Teşkilat Yapısı", s. 73.

[514] Erkan Tural, *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat Ve Tensikat Kanunu,* s. 68.

[515] *Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 426;

[516] "*Topkapı Sarayı idaresinin tanzim ve me'murinin müstahdeminin adediyle maaşat ve mesarifinin tensikatına ait tedavir-i tezekkür ve icabatını bil-istizan ifa etmek üzere cihet-i mülkiye ve askeriyeden babıaliden intihab ve*

başına Vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey getirilmiş; Hazine-i Hassadan muhasebat-ı umumî memuru Muhammed Refik Bey ve müfettiş Bahri Bey komisyona gereken muamelelerin yapılması için memur kılınmış,[517] daha sonra 2 Haziranda cihet-i askeriyeden Miralay Ali Bey ve Binbaşı Zihni beyler de memur edilmiştir.[518] Böylece, bu komisyonun oluşturulması ve 27 Mayıs günü Topkapı Sarayında toplanması[519] ile Topkapı Sarayı tensikatı süreci başlamıştır.

Osman Nuri Ergin ve daha sonra gelenlerin bildirmiş olduğu 1 Temmuz 1909 tarihi, Tensikat Kanunu'nun Meclis-i Mebusan'da kabul edilişinin tarihidir. Abdurrahman Şeref Efendi ve ilgili komisyonun çalışmalarını tamamladığı ve Topkapı tensikatının uygulandığına dair belge 15 Temmuz 1909 ilan edilmiştir.[520] Ayrıca Topkapı tensikatı neticesinde ortaya çıkan düzenlemeler ile ilgili çıkarılan kararname ve talimatname de 15 Temmuz 1909'da çıkarılmıştır.

Komisyonun çalışmaları neticesinde çıkarılan kararname 15 Temmuz 1909 tarihli ve 98 numaralı *"Enderun-ı Hümayun Müstahdeminin Tensîk-i Vezaif ve Maaşatına Dair Kararname"*[521] adlı kararnamedir. Kararnameye binaen daha sonra yapılacak işlemleri daha iyi anlayabilmek için, Enderun-ı Hümayun'un resmi statüsünün belirlenmesi gerekir. Kararnamenin birinci maddesinde belirtildiği üzere Enderun-ı Hümayun, Hazine-i Hümayun Kethüdalığına; kethüdalık ise Hazina-i Hassa-i Şahane'ye bağlıdır.[522] Böylece, kararname mucibince yapılacak işlemler, yazışmalar Hazine-i Hassa nezareti üzerinden yapılacaktır.

15 Temmuz 1909 tarihli bu kararnamenin 11. maddesinde geçen *"El-yevm Enderun-ı Hümayun'da mevcud olan mekteb lağv olunmuşdur."*[523] cümlesi ile Enderun Mektebi resmen kapatılmıştır. Böylece çeşitli değişiklikler yaşasa da, yaklaşık beş yüzyıldır varlığını koruyan

tesis edilecek ikişer zat ile hazine-i hassadan gönderilecek iki zatdan mürekkkeb bir komisyon teşkili ve bil mecburiyye hidmetlerinden çıkarılmaları lazım gelenlerin..."; COA, BEO, 3558-266824, (5 Cemaziyelevvel 1327/25 Mayıs 1909)

[517] COA, BEO/3558-266824, (5 Cemaziyelevvel 1327/25 Mayıs 1909)

[518] COA, BEO/3564-267285, (13 Cemaziyelevvel 1327/2 Haziran 1909)

[519] COA, BEO/ 3558-266823, (7 Cemaziyelevvel 1327/27 Mayıs 1909)

[520] COA, ..DH../1476-15, (26 Cemaziyelahir 1327/15 Temmuz 1909)

[521] *Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 357-363; *Takvim-i Vekayi*, n. 742, 7 Safer 1329 - 25 Kanunusani 1326 - 7 Şubat 1911, s. 3.

[522] *"Madde 1: Topkapı Saray-ı hümayunun ve Enderun-ı Hümayunun idare-i umumiyesi Hazine-i Hümayun Kethüdalığına muhavveldir. Hazine-i Hümayun kethüdasının merci' Hazine-i Hassa-i Şahane Nezaretidir. Maaş-ı şehrîsi üç bin guruştur. Kethüdalık hidmeti taraf-ı eşref-i hazret-i padişahîden şayan vusûk ve emniyet bir zata tevcih olunur."; Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 357.

[523] *Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 359.

ve dört yüz yıldır Topkapı Sarayının üçüncü avlusunda ikamet eden Enderun Mektebinin tarihi misyonu sonlanmıştır.

> Enderun-ı Hümayunda bulunan mektebin kapatıldığına dair 11. madde:
> *"... Talebe-i müdavimi meyanında bî-kes olanlar mekteb-i saireye yerleşdirilecek ve sahib-i aile bulunanlar ailelerine iade ve tevdi' ve devamsızların kaydı terkin kılınacaktır. Bunların maaşları kat'ı idilmişdir. Gerek mekteb-i mezkûr mualliminin ve gerek kalemden ve koğuşlardan kadro haricine çıkarılacak olanlara dair hükümetden kadro haricinde kalacak me'murine edilecek muamele misillü muamele idilecekdir."*[524]

cümleleri ile devam etmektedir. Şu halde Enderun Mektebini kapatılmasında iki sorun ortaya çıkmaktadır. Birincisi, mektebin öğrencilerinin akıbetidir. Ayrıca Enderun Mektebi yatılı okul statüsündeydi ve devam eden öğrencilerin bir bölümü kimsesiz çocuklardı. Dolayısıyla bu çocukların farklı mekteplere yerleştirilmesi gerekmekteydi. Diğer sorun ise mektepte ders veren muallimlerin akıbetidir.

Kararname ile ailesi olan çocuklar ailelerine gönderilmiş, kayıtları gözüküp devam etmeyenlerin de kaydı silinmiştir. Fakat esas sorun kimsesiz çocukların, kararnamede geçen *"mekteb-i saireye"* yerleştirilmesiydi. Hazine-i Hassa nezareti öncelikle Maarif Nezareti ile irtibata geçerek, mülga Enderun Mektebinden açıkta kalan *şakirdânın* çeşitli mekteplere kayıtlarını talep etmiştir.[525] Ailesi olmayan, kimsesiz çocuklar için ise *"nimet-i maarifeden mahrum kalmamaları"* için yatılı mekteplerin uygun olanlarına yerleştirilmesi talebinde bulunulmuştur.[526] Hazine-i Hassa ile Maarif nezareti arasındaki yazışmalardan, kimsesiz çocukların daha çok Darüşşafaka'ya yönlendirildiği görülmektedir.[527]

Mektebin lağvıyla açıkta kalan öğrencilerin Maarif Nezaretine bağlı diğer mekteplere gönderilmesi parça parça ve geniş bir zaman diliminde olmuştur. Farklı zamanlarda ve farklı sayılarda öğrenciler, Darüşşafaka[528], Sanayi Mektebi[529], İstanbul İdadisi[530] ve gönüllü olanların

[524] *Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 359.
[525] COA, BEO/3651-273814, (08 Şevval 1327/15 Ekim 1909)
[526] COA, İ..MBH./3-33, (12 Şaban 1328/19 Ağustos 1909)
[527] COA, BEO/3651-273814, (08 Şevval 1327/15 Ekim 1909); COA, BEO, 3665-274828, (6 Zilkade 1327/19 Kasım 1909)
[528] COA, BEO, 3665-274828, (6 Zilkade 1327/19 Kasım 1909)
[529] COA, MV./131-48, (23 Şaban 1327, 9 Eylül 1909); COA, DH.MUİ./17-48, (8 Zilkade 1327/21 Kasım 1909)
[530] COA, MF.MKT./1143-59-0, (02 Zilkade 1327/15 Kasım 1909)

Harbiye Nezareti marifetiyle askerlik mesleğini yapması için çeşitli okullara[531] gönderilmiştir. Bu yerleştirmeler farklı zamanlarda ve farklı sayılarda olmuştur. Çünkü Hazine-i Hassa, öğrencileri çeşitli mekteplere yerleştirmesi için Maarif Nezaretine çeşitli taleplerde bulunsa da, talepler tamamıyla karşılanamamış hatta nakil işlemlerinin yavaş yapılmasından ötürü, hızlandırılması bile istenmiştir.[532]

Enderun Mektebinin lağv edilmesi ile öğrenciler gibi mektepte görevli muallim de açığa çıkarılmıştı. Zaten Tensikat Kanunu gereğince kadrolarda kısıntıya gidilmişti. Açığa çıkarılan öğrenciler devlet memuru kadrosunda olmadığı ve nimet-i maarifeden mahrum kalmamaları için çeşitli mekteplere yerleştirilmişti. Muallimler, Maarif nezareti kadrosunda bulunduğundan ötürü, Tensikat kanuna tabii olmuşlardır. Zaten kararname, açığa çıkarılan muallimlere uygulanacak işlemin, Tensikat Kanunu mucibince diğer bütün memurlara uygulanacak prosedürle aynı olacağını Madde 11'de belirtmiştir. Açığa çıkarılan muallimler hakkında Enderun-ı Hümayun tensikatı komisyonu başkanı Abdurrahman Şeref Efendi'nin, Maarif Nezaretine ilgili muallimlerin bilgisini tebliğ ettikten sonra muallimlerin tekaüd işlemleri için Maliye Nezaretine müracaat etmeleri ve ayrıca bu tebliğden sonra yeniden eğitim-öğretime başlayacak olanların imtihana tabii tutulacağı bildirilmiştir.[533]

Tüm bu bilgiler ışığında Enderun-ı Hümayun dâhilinde bulunan mektebin, 15 Temmuz 1909'da lağv edildiğini ve akabinde şâkirdanı ve muallimleri için gereken muamelelerin yapıldığı söylenebilir. Fakat burada, Enderun-ı Hümayun ve Enderun Mektebi arasındaki farkı yine dile getirmek gerekmektedir. Enderun-ı Hümayun sarayın bir bölümüydü. Daha önceki Müslüman Türk devletlerinde görülen *saray okulu* formundaydı ve bir eğitim müesesesiydi. Fakat çağdaşı eğitim kurumları Medreseler ve Sıbyan mekteplerin farklı bir eğitim usulü benimsediği ortadadır. Bu anlamda kurulduğu günden bu yana eğitim fonksiyonu olan bu müessese araştırmacılar tarafından *Enderun Mektebi* olarak adlandırılmıştır. Nitekim 1832'de muadilleri gibi bir mektep formuna getirilen Enderun Mektebi, 1850'den itibaren de Maarif nezaretinin reformlarına tabii tutulmuştur. İşte 15 Temmuz 1909'da çıkarılan kararname ile kapatılan Enderun Mektebi, bu mekteptir. Öte yandan Topkapı Sarayı ya da Hazine-i Hümayun'un hizmetlerini görmek üzere çeşitli teşkilat değişiklikleri yapılsa da Enderun-ı

[531] COA, BEO/3619-271389, (07 Recep 1327/25 Temmuz 1909)
[532] COA, BEO/3636-272654, (28 Şaban 1327/19 Eylül 1909);
[533] COA, BEO/3633-272456, (26 Şaban 1327/12 Eylül 1909); COA, BEO/3615-271097, (24 Recep 1327/11 Ağustos 1909).

Hümayun ve burada bulunan müstahdem varlığını korumuştur. Zaten *Enderun-ı Hümayun Müstahdeminin Tensîk-i Vezaif ve Maaşatına Dair Kararname* adlı kararname, sadece Enderun Mektebinin kapatılmasına dair bir kararname değildir. Bu kararname ile Enderun-ı Hümayun'un yeni görevleri ve teşkilat şeması çizilmiştir. Hatta çıkarılan kararname ve sonrasındaki talimatname ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde; Enderun-ı Hümayun'un, Fatih ve Sultan II. Mahmud döneminden sonra geçirdiği en düzenli değişimdir.

Kararname otuz maddeden oluşmaktadır. İçeriğinde genel itibari ile Enderun müstahdeminin yeni sayıları ve hiyerarşisi çizilmiş, bunları maaşları belirtilmiş, yeni teşkilata göre görev ve sorumlulukları bildirilmiş, müstahdem kıdeme göre çeşitli sınıflara ayrılmıştır. Kararnamenin 3. maddesine göre, yeni teşkilat şemasında Has Oda, Hazine Koğuşu ve Seferli koğuşu devam etmiştir.[534] Osman Ergin bu koğuşların ibka[535] olduğunu bildirirken[536], Ülker Akkutay *"... Aynı zamanda Has Oda, Hazine Odası ve Seferli Koğuşları adları ve vazifeleri ile birlikte kaldırılmıştır."*[537] demiştir. Fakat hem kararnamenin 3. maddesi hem de devam eden maddelerine göre bu oda ve koğuşlar lağv edilmemiştir. Ülker Akkutay'ın Enderun Mektebi adlı çalışması bugün hala önemini koruyan ve araştırmacılara ışık tutan bir kaynaktır. Elbette böyle geniş çaplı ve önemli bir kaynakta, bazı detayların gözden kaçması doğaldır. Has odalıların sayısı otuz sekize, Hazine ve Seferli koğuşlarının mevcudları otuza indirilmiştir.[538] Ayrıca bu üç koğuşun hademeleri, görevlerinin önemine binaen hizmette bulundukları müddette askerlik görevinden muaf tutulmuştur.[539]

Klasik çağda Enderun'da odalar ve koğuşlar arasında bulunan teşrifat korunmuş, en yükseği Has Oda olmak üzere ardından Hazine ve sonrasında Seferli Koğuşu gelmektedir. Has

---

[534] *"Madde 3: Enderun-ı Hümayunda min'el-kadim mevcud olduğu üzere has oda ve hazine ve seferli koğuşları ibka olunmuşdur."; Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 359.

[535] İbka: devam ve bakî etmek, bırakmak, yerinde bırakmak, bir memuru azl etmeyip memuriyetini tasdik etmek. Bkz.: Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, s. 66.

[536] Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt I-II, s. 24.

[537] Ülker Akkutay, *Enderun Mektebi*, s. 29.

[538] Enderun-ı Hümayun Müstahdeminin Tensîk-i Vezaif ve Maaşatına Dair Kararname: Madde 4,6, *Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 358.

[539] *"Madde 21: Yalnız heyet-i kalemiyye ile hırka-i saadet ve hazine ve seferli hademesi irade-i seniyye me'mur ve müntesib olduklarına ve vazifelerinin ezaket ve hususiyetine binaen hidmetlerinde bulundukça hidmet-i askeriyeden muafdırlar. Diger hademe hidmet-i askeriyye ile mükellefdirler. Muaf olanların defteri cihat askeriyeye virilecek ve tebdilât vuku buldukça i'tayı ma'lumat idilecekdir.", Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 361; Burada Has Oda tabiri kullanılmamıştır. Fakat kararnamenin dördüncü maddesine göre Has Oda'nın diğer bir ismi Hırka-i Saadet olarak belirtilmiştir. Bkz.: *"Madde 4: Has oda tabîr-i digerle hırka-i saadet hademesi...", Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 358.

Odada boşluk oldukça aşağıdan hademe tayin edilecektir.[540] Enderun-ı Hümayunda müstahdem olarak tayin edilecek olan kişilerin yirmi iki yaşından küçük olmaması ve en az rüşdiye eğitimini tamamlaması şartı getirilmiştir.[541]

Bu kararname ile Osmanlı saray kültüründe oldukça eskiye giden ve çok büyük öneme ait *Babüssade Ağalığı*[542] ve teşkilatı farklı bir yolla kaldırılmıştır. Kararnameye göre Babüssade'nin mevcud yirmi hademesi ibka edilmiştir. Fakat buraya artık yeni hademe alınmayacaktır ve boşalan kadrolara Kapıcılar tayin olacaktır. Böylece Babüssade teşkilatı tedricen kaldırılmış olacaktır.[543]

Hırka-i Saadet ve Hazine-i Hümayun hizmetlerini yapan hademeler, görevlerine önemine binaen azamî önemi gösterecekler ve mevcud olan usul devam edecektir. Hazine-i Hümayun Salı ve Pazar günleri açılacak; Teşrifat-ı Umumiye Nezaretinden izin olmadan ziyaretçi alınmayacaktır.[544]

Enderun-ı Hümayun dâhilindeki mektep kapanmış olsa da, kararnameye Enderun müstahdeminin eğitimi ile ilgili bazı maddeler eklenmiştir. Örneğin, Hazine ve Seferli koğuşu hademesi Cuma günü hariç diğer günlerde özel hocalardan Kur'an-ı Kerim dersi alacağı gibi[545]

---

[540] *"Madde 8: Gerek has odada ve gerek hazine ve seferli koğuşlarında hademenin terfî-i sınıf ve merâtib eylemeleri kademe ve hüsn-i ahlak sırasıyla olacaktır ve has odada münhal vuku buldukda hazine ve seferli koğuşları hademesinden en kıdemlileri ve en ziyade hüsn-i ahlak sahibleri alel-usul üzere nakil idecektir."; Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 358.

[541] *"Madde 9: Hazine ve seferli koğuşları hademesinden mikdarı az ğayr-i zabitan hatt-ı nizamisi olan otuza tenezzül etdikden sonra münhal vuku bulduğu takdirde yeniden intihab olunacak hademenin sene-i yirmiden dûn olmaması ve hiç olmazsa rüşdiye tahsilini ikmal etmiş bulunması ve emraz-ı sariyyeden masun ve hüsn-ü hal ve siretiyle müştehir olması şarttır. Bu suretle kabul-i mücaz olanlar icab eden tasdiknamelerle beraber aşı şehadetnamesi ve tezkire-i Osmaniye dahi bulunması muktezidir."; Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 359.

[542] Bu kapının ve teşkilatının bir benzeri Edirne Sarayında da bulunmaktaydı. Sarayın kadim müştemilatındadır. Bkz.: Rifat Osman, *Edirne Sarayı, s. 65-67.*

[543] *"Madde 12: Babüssade'nin mevcud yirmi nefer hademesi şimdilik ibka ve maaşları ber-vech âtî tensik idilmişdir: Babüssade ağasına üç yüz kethüdasına yine üç yüz baş eskiye iki yüz elli, iki nefer hademeye ikişer yüz, beş nefer hademeye yüz altmışar ve mütebaki on nefer hademeye yüz yirmişer guruş maaş tahsis kılınmışdır ancak münhal vuku buldukça yeniden hiç kimse babüssade hidmetine alınmayacak ve maaşları hazine-mânde idilecekdir ve vazifeleri ileride kapuculara tevdi' olunacakdır."; Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 358.

[544] Enderun-ı Hümayun Müstahdeminin Tensîk-i Vezaif ve Maaşatına Dair Kararname: Madde 18,19,20, *Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 361.

[545] *"Madde 7: Hazine ve seferli koğuşları hademesi muallimin-i mahsusasından akaid ve Kur'an-ı Kerim talim için cumadan maada her gün bir veya iki ders alacaklardır. Muallim efendiler bunların hıfz-ı kur'an itmelerine cehd ve gayret idecekler ve teşvikatde bulunacaklardır. Şimdilik Has oda ve hazine koğuşu hademesinden ehliyetlerine mebnî intihâb olunan üç muallim efendinin bu hizmetlerine mukabil fasl-ı mahsusalarında gösterildiği üzere birine üç yüz diğerine iki yüz üçüncüsüne de yüz seksen guruş zamm-ı maaş dahil-i defter idilmişdir."; Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 359.

müstahdemin görevlerini engellemeyecek şekilde bir mektebe devam etmelerine izin verilmiştir.[546]

Otuz maddelik, *Enderun-ı Hümayun Müstahdeminin Tensîk-i Vezaif ve Maaşatına Dair Kararname*de genel itibari ile Enderun'un teşkilat, kıdem ve maaş olarak sınırlarını çizmiştir. Enderun üzerin çalışan araştırmacıların sıkça kullandığı "*1 Temmuz 1909'da bir kararname ve bir talimatname ile Enderun Mektebi lağv edilmiştir."* cümlesindeki talimatname ise yine 15 Temmuz 1909 tarihinde, 99 numaralı, *Enderun-ı Hümayun Talimat-ı Dahiliyyesi*[547] adlı talimatnamedir. Bu talimatname ise kırk beş maddeden oluşmaktadır. Bu talimatnamenin aslında bir çalışma yönergesi olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Talimatnamenin ilk maddesi, beş vakit namazın cemaatle kılınması gibi Enderun müstahdeminin manevi mesuliyetleri ile ilgilidir. Ayrıca talimatnamenin farklı yerlerinde de bu konuya değinilmiştir.[548] Talimatname, Enderun müstahdeminin izin ve tatil günleri[549], Hazine-i Hümayun'un envanteri ve personel işleri için tutulacak defterler[550], koğuşların temizliği ve güvenlik[551], cezai işlemler[552] ve hastane işlemleri[553] gibi konuların uygulama esasları hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca Talimatnameye Enderun ananesine gayet uygun olarak akşam yoklama alındıktan sonra padişaha dua edilmesi ve akabinde üç defa yüksek sesle *"padişahım çok yaşa"* denmesi eklenmiştir.[554]

---

[546] *"Madde 22: Enderun-ı Hümayun müstahdemini vezâife-i asliyelerine halel gelmemek üzere arzu itdikleri mekteplere devam idebilecekler ve suret-i devamlarıyla derece-i tahsil ve terrakilerini gösterir müdavim oldukları mekteplerden her ay evrak-ı tasdikıyye istihsal ile hazine kethüdasına irae eyleyecekdir."; Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 361.

[547] *Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 363-368; *Takvim-i Vekayi,* n. 742, 7 Safer 1329 - 25 Kanunusani 1326 - 7 Şubat 1991

[548] *"Madde 1: Her nev'i vezaif ve hidmetin en ikdam ve vakidesi vezaif-i diniyye olduğundan Topkapı Saray-ı Hümayunun bil-cümle me'murîn ve müstahdemini evkat-ı hamsiyye cemaatle eda idecekler ve her vakt-i şeriyyenin hululünde ezan-ı Muhammedî okunacakdır."; Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 363.

[549] Enderun-ı Hümayun Talimat-ı Dahiliyyesi: Madde 5-10, *Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 363-364.

[550] Enderun-ı Hümayun Talimat-ı Dahiliyyesi: Madde 13-25, *Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 363-366.

[551] Enderun-ı Hümayun Talimat-ı Dahiliyyesi: Madde 27-30, *Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 366.

[552] Cezai işlemler konusunda, talimatname Enderun-ı Hümayundan izinsiz kaçmayı kesinlikle yasaklıyor: *"Madde 31: Saray-ı hümayundan bila-ruhsat savuşmak katı'en memnudur. Şu memnuiyyet hilafında savuşanlar birinci defasında ihtara ikinci defasında tekdir ve tevbiha ve üçüncü defasında saray-ı hümayun memurin ve müstahdemini müvacehesinde tekdir-i ilanıyye ve siciline işaret idilmeğe ve tekrarı halinde terkin-i kayda müstehak olacaklardır."*, *Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 367; Cezai işlemler ile ilgili diğer maddeler için bkz.: Enderun-ı Hümayun Talimat-ı Dahiliyyesi: Madde 31-36, *Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 367.

[553] Enderun-ı Hümayun Talimat-ı Dahiliyyesi: Madde 37-44, *Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 367-368.

[554] *"Madde 11: Her akşam taamından sonra bilcümle me'murin ve müstahdemin saray-ı hümayunun dâhili meydanında safbeste-i ihtiram oldukları halde heyet-i idare marifetiyle yoklamaları icra idilecek ve baade imam efendilerden bir dua idüb müteakiben saye-i atufet-i seniyyelerinde temin- refah maişet eyledikleri zât-ı hazret-i padişahiye "üç defa padişahım çok yaşa" nidasıyla cümlesi birden dua edecektir."; Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 364.

Tensikat Kanunu süreci ile başlayan süreç ve 15 Temmuz 1909'da çıkarılan Kararname ve Talimatname ile Enderun-ı Hümayun'a yeni bir nizam verilmiş fakat bu esnada yaklaşık beş yüzyıldır kesintisiz bir şekilde sürdürülen eğitim, içinde bulunan mektebin kapatılması ile son bulmuştur. Bu tarihten sonra Enderun-ı Hümayun, Osmanlı hanedanın baba ocağı Topkapı Sarayı'nda ikamet eden ve maddi ve manevi mirası koruyan saray görevlileri haline gelmiştir. Buna mukabil Enderun-ı Hümayun varlığını, Topkapı Sarayının müze olduğu güne kadar korumuştur.

Halid Ziya Uşaklıgil, Tensikatı takip eden yıllarda, Enderun'dan gelen müstahdemin önemli ziyafetlerde ve ziyaretlerde Dolmabahçe Sarayında istihdam edildiğini aktarır. Bulgaristan Çarı Ferdinand Sakskoburgotski (Saxe-Coburg-Gotha) ve Çariçe Eleonore, beraberinde Bulgaristan başvekili, hariciye nazırı gibi üst düzey idarecilerin de yer aldığı bir maiyet ile beraber 1910'da İstanbul'a ziyarete gelmiştir. 21 Mart 1910'da İstanbul'a gelen Çar ve eşi için, ertesi gün akşam Dolmabahçe Sarayı'nda görkemli bir davet verilecektir.[555] Bu davet Sultan Reşad'ın cülûsundan sonra Dolmabahçe Sarayında verilecek ilk defa büyük bir ziyafet olma özelliği taşımaktadır. Bu sebeple davet için günler öncesinden hazırlık başlamıştır. Bu davet için kullanılacak değerli takım Hazine-i Hümayunda bulunuyordu ve Enderun'dan Seferli Koğuşu müstahdeminin nezareti altında taşınıyor ve yine onlar nezaretinde kullanılıyordu.[556] Halid Ziya bu geceyi şöyle tasvir etmiştir:

> *"Sarayın avizelerinde binlerce mumların, sofrada müteaddit altın kaplı yüksek şamdanların titrek ziyaları altında, sofranın parlak sarı takımları, misafirlerin sırmalarla dolu elbiseleri, kadınların mücevherleri bir donanma gibi pırıl pırıl ışıldarken hizmet kapısından siyah pantolonlarıyla, kırmızı sırmalı ceketleriyle, siyah parlak iskarpinleriyle, beyaz eldivenleriyle Enderun efendileri ellerinde büyük tabaklar, göründüler; on dağıtım memuru böylece girerek her biri kendisine tahsis olunan noktada mevki aldı ve orkestra en şakrak havalarıyla başlayınca yemek de başlamış oldu."*[557]

[555] Cengiz Yolcu, "Bulgar Çarı 'Çarlar Kentin'de", *III. Uluslararası Osmanlı İstanbul'u Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2015, s. 243-288.
[556] Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 371-374.
[557] Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 375.

Halid Ziya'nın anlatısına göre, davet akşamı Enderun'un Seferli koğuşu müstahdemi oldukça başarılı bir performans sergilemiştir. Sadece o gece değil, Çar'ın ziyareti esnasında ona bizzat hizmet edenlerin içesinde yine Enderunlular bulunuyordu.[558] Hatta Sırbistan Kralı I. Pierre'e de İstanbul'u ziyareti esnasında Enderunlular hizmet etmiştir.[559]

Temmuz 1909'da Enderun Mektebinin kapatılması sonrası tamamıyla belirli görevler için saray görevlileri olarak varlığını sürdürmüştür. Fakat burada şunu ifade etmek gerekir, ne Fatih kanunnamesinde ilan ettiği *Has Oda*'yı kurarken ne de Sultan IV. Murad seferin yükünü çekebilmek için *Seferli* koğuşunu kurarken 1910'da Dolmabahçe Sarayındaki davet gibi davetler için hizmet edecek bir *hizmetli grubu* oluşturmayı düşünmüştü. Onların tasavvur ettiği grup, padişahın en yakınında ve sadece padişaha bağlı bir ve gelecekte mülklerini idare etmesi için emanet bırakacakları kimselerden oluşacaktı.

Enderunlular, Sultan Vahdettin de, Babüssadenin önündeki tahtına oturduğunda da vardı. Harp Mecmuası da, Sultan Vahdettin'in cülûsu esnasında maziyi hatırlatan Enderunlar için şu cümleleri kullanır:

> *"... Taht-ı hümayun'un önüne teşrif buyurdukları sırada tatlı bir âvâz kubbelerde şöyle bir aks bıraktı: "Devletinle padişahım bin yaşa". Enderun-ı Hümayun ağaları alkış tutuyorlardı. Bu alkış bir zamanlar mühîb kavukları, rengârenk kisveleriyle sırmalar ve ipekler içinde Al-i Osman padişahlarını alkışlayan saray agavatının "Aleyke Avnullâh..." sadalarını andırıyordu.".*[560]

Topkapı Sarayı, artık sadece bazı törenler için kullanılan, Enderun müstahdemi ve buradan ayrılmak istemeyen az sayıda yaşlı emektarın[561] yaşadığı yer oldu.[562] Topkapı Sarayı,

---

[558] Bu konu ile ilgili Halid Ziya bir anısını da paylaşır: Çar'ın ziyaretinin ikinci günü Çar, Mabeyn Baş Katibi olan Halid Ziya'yı konakladığı Yıldız Sarayına çağırtmış; sabah kahvaltı yaparken, kahvaltı takımını talihsiz bir şekilde kırdığını ifade etmiştir. Halid Ziya bunun bir problem teşkil etmeyeceğini ifade etmiştir. Fakat odadan çıkın meselenin gerçek yüzü ortaya çıkmıştır. Sabah kahvaltıda, Çar'a hizmet eden Enderun efendisi kaza ile kahvaltı takımını düşürdüğünü ve Çar'ın onu korumak için suçu üstüne aldığını aktarır; Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 377-379.

[559] Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 380-383.

[560] *Harb Mecmuası*, "Topkapı Sarayı'nda Cülus-ı Hümâyun", Yıl 3, Sayı 27, Haziran 1334, Ramazan 1336, s. 418-419.

[561] Halid Ziya bu kimselerden: *"Topkapı Sarayında bir de ihtiyarlamış, ölüp bu dünyadan göçmek zamanını bekleyip ömürlerinin bakiyesini mukaddes bir muhitte geçirmeleri münasip görülmüş olan saray kadınlarına mahsus daire ile gene bu kabilden haremağalarından mürekkeb bir darülaceze mevcuttu...";* Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 219.

[562] Semavi Eyice, Topkapı Sarayı, Epoch Yayınları, İstanbul 1985, s. 7.

3 Nisan 1924'de alınan bir karar ile İstanbul Asar-ı Atika Müzesi'nin emrine verilmiş[563], böylece 1909'da Enderun Mektebi kapatıldıktan on beş yıl sonra Enderun-ı Hümayun da tarihi misyonunu tamamlamıştır.

[563] COA, 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı/9-20-17.

SONUÇ

Mustafa Akdağ, 1947 yılında yayınlanan *"Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu"* adlı makalesinde; bir müessesinin tarihsel gelişimini anlamak için, o müessenin diğer bütün müesseselerle irtibatını ortaya koymanın gerekliliğini savunur.[564] Yeniçerilik üzerine yapılan araştırmalarda, doğrudan doğruya Yeniçerilik üzerinden gidildiğinden ve Yeniçeriliğin diğer müesseselerle ilişkisine değinilmeden izah edilmeye çalışıldığından dert yanar. Elbette 1947'den sonra Yeniçerilik hakkında kıymetli çalışmalar yapılmış ve Akdağ'ın eleştirileri gayesine ulaşmıştır. Halil İnalcık da Akdağ ile aynı görüşte olacak ki; *"Tanzimat Nedir?"* adlı makalesinde, Tanzimat'ın genel tanımına girmeden önce, Tanzimat'ın şartlarının oluşumunu ve özellikle Tımar sistemi arasındaki bağı irdeler.[565] Tıpkı Yeniçerilik ve Tımar gibi, varlığını yaklaşık beş yüz yıl sürdürmüş, Osmanlı Devleti'nin klasik kurumlarından olan Enderun Mektebinin kapatılışını izah etmek için, diğer kurumlar ile olan ilişkisini ortaya koymak gerekmektedir.

Bernard Lewis, Ortaçağ'ın sonlarından bahsederken Osmanlı Devleti için *"Osmanlı İmparatorluğu temel olarak bir Ortaçağ devleti olarak kaldı veya o tür bir devlet yapısına geriledi"*[566] der. Bu yargıya Enderun Mektebi özelinde baktığımızda, şu ayrıntıyı görmek mümkündür; Osmanlı'daki klasik nasihatnameciler, devletin bozulmaya başlayan klasik kurumlarının kurtuluş çaresinin kanun-ı kadime dönüş olduğunu belirtirler. Enderun Mektebi için hepsinin ittifak ettiği çözüm, yaklaşık 500-600 yıl önce Nizamülmülk ve Yusuf Has Hacib'in ortaya koyduğu ilkelere göre yönetici yetiştirmektir. Fakat dünya, Nizamülmülk'ün gördüğü dünya değildir.

Dünyadaki gelişmeler, iki temel konuda büyük kırılma yaşattı. Bunlardan birincisi devletlerin mali sistemlerindeki değişiklikti. İkincisi ise, devletlerin fonksiyonlarının ve tanımlarının değişmesiydi. Özellikle aydınlamacıların çalışmaları ile devletin fonksiyonlarına yeni tanımlar ve hatta devlete yeni ödevler getirildi. Avrupa'daki bu değişimler ve yeni tanımlamalar, dönemin aktörlerinden olan Osmanlı Devleti'ni de doğal olarak etkilemiştir. Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar klasik kurumlar çağının ihtiyacını

[564] Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Cilt 5, Sayı 3, Ankara 1947, s. 292.
[565] Halil İnalcık, "Tanzimat Nedir", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1941, sy. 1, s. 238.
[566] Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* s. 52.

karşılayabiliyorken, dünyadaki gelişmeler karşısında bu kurumlar yerini bulamamaya başlamıştır.

Enderun Mektebinin kapatılışını da tam olarak bu açıdan bakarak izah etmek gerekmektedir. 19. yüzyılın başına kadar Enderun Mektebi, yoğunluğu giderek azalarak içerisinden üst düzey yönetici çıkarmıştır. Fakat Yenileşmenin doğurduğu ihtiyaçları karşılayamamaktadır. Çünkü 19. yüzyılın başında dünya, hem bürokratik hem de diplomatik anlamda tamamıyla başka tanımlara sahip devlet yapılarından oluşmaktaydı. Bu komplike yeni yapıya, bir Ortaçağ müessesi olan Enderun Mektebinin cevap vermesi mümkün değildir.

Devlet tanımının değişimi, bu yeni tanım ile devleti idare edecek üst düzey yönetici ihtiyacını da beraberinde getirdi. Doğal bir reaksiyon olarak askerî bir temele dayanan Osmanlı Devleti, bu yeni tanıma uygun subaylar yetiştirmek amacıyla 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yeni okullar açtı. Çok geçmeden, yine yeni tanımlara uygun üst düzey yönetici yetiştirmek amaçlı yeni kurumlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gelişmeler, devletin hayatiyetini devam ettirmek amaçlı, doğal olarak ortaya çıkmıştır. Çağın gerekliliklerine uygun yeni kurumlar inşa edildikçe, Osmanlı devletinin zaten ihtiyaçlara cevap veremeyen klasik kurumları da peyderpey fonksiyonlarını yeni kurumlara devretmiştir. Enderun Mektebi de tam olarak bu sürecin içerisinde, fonksiyonlarını devrederek kapatılmıştır.

Enderun Mektebinin 18. yüzyıldan itibaren geçirdiği değişim ve dönüşümler, Osmanlı Yenileşmesi ve özellikle eğitimde klasik kurumlardan yeni kurumlara geçişe ışık tutacak türdendir. Köklü bir kurum olması hasebiyle Enderun varlığını korumuş ve hatta 1860'larda bile bir sadrazam çıkarmayı başarmıştır. Fakat modernleşme ve eğitim arasında sıkı bir münasebetin geliştiği bir dönemde, Enderun Mektebinin bu ihtiyacı karşılaması mümkün değildir. Yanına onun fonksiyonlarını üstlenen yeni kurumlar eklendikçe, Enderun da önemini kaybetmeye başlamıştır. Özellikle Tanzimat sonrasında, *kul* düşüncesinin kalkması ve modern bir devlet kurma gayreti Enderun'u fiilen yıkmıştır. Bu meyanda Tanzimat sonrası kurulan askerî ve sivil yönetici yetiştirme kurumları, Enderun Mektebi gibi klasik eğitim kurumlarının fonsiyonlarını tamamıyla almaya başlamıştır. Ayrıca üst düzey yönetici yetiştiren kurumlar ihtisaslaşmaya başlamıştır. Örneğin Tanzimat sonrası Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye gibi kurumlar kendi alanlarına vakıf yeni tipte yöneticiler yetiştirmeye başlamıştır. Nitekim Mülkiye bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Tek bir mektepten, bürokratik bir devlete insan kaynağı yetiştirmek elbette mümkün değildir. Bu süreçte Enderun Mektebi, yeni sistem içerisinde yerini bulamamıştır. Çünkü devlet, hayatiyetini devam ettirmek mecburiyetiyle ihtiyaçlarına en hızlı

ve etkili şekilde cevap verecek kurumlar ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda yeni sistem içerisinde yerini bulamayan Enderun Mektebi, ananevî bazı değerleri korunmuş, fakat Topkapı Sarayı'nın terk edilişi ile kendi haline bırakılmıştır.

Bu çalışma ışığında Enderun Mektebinin kapatılış sürecini, Osmanlı Yenileşmesi bağlamında ve Enderun'un saray görevliliği ile eğitim fonksiyonunun birbirinden ayrıldığı 1830'dan başlatarak 1909'a kadar getirmek mümkündür. Bu sebepten ötürü Enderun Mektebinin kapatılışını yaklaşık yüz yıllık bir sürece yaymak mümkündür. Yine bu çalışma ile araştırmacıların sıklıkla vurguladığı *"1 Temmuz 1909'da bir kararname ve talimatname ile"* kapatıldığı belirtilen Enderun Mektebinin, aslında 1 Temmuz 1909 Tensikat Kanunu sonrası çıkarılan 15 Temmuz 1909 tarihli bir kararname dâhilinde kapatıldığı ortaya konmuştur. Ayırca Topkapı Sarayı dâhilinde bulunan Enderun Mektebi kapatılsa da Enderun-ı Hümayun'un bir eğitim kurumu olarak değil, fakat saray müstahdemi olarak devam ettirildiği de ortaya çıkarılmıştır.

Akdağ'ın ve İnalcık'ın işaret ettiği gibi Enderun Mektebinin kapatılışını da devletin bütün kurumları ile beraber yaşadığı dönüşümde ve yenileşme hareketlerinde aramak gerekir. Yeniçerilik, Tımar, Kul gibi müesseseler devletin sonuna kadar yetişemese de Enderun-ı Hümayun devletin sonuna kadar devam etmiştir. Osmanlı Yenileşmesi bağlamında bakıldığında, ne 15 Temmuz 1909'da kapatılan Enderun Mektebi ne de 3 Nisan 1924'te Asar-ı Atika Müzesi'ne devredilen Topkapı Sarayı, Fatih'in kurduğu, düşlediği mektep ve saray değildir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

COA, ..DH../1476-15, (26 Cemaziyelahir 1327/15 Temmuz 1909)

COA, ..DH../1476-15, (26 Cemaziyelahir 1327/15 Temmuz 1909) – (Dahiliye Nezareti Belgeleri)

COA, BEO, 3558-266824, (5 Cemaziyelevvel 1327/25 Mayıs 1909) – (Bâb-ı Âlî Evrak Odası
COA, BEO, 3665-274828, (6 Zilkade 1327/19 Kasım 1909) – (Bâb-ı Âlî Evrak Odası)

COA, BEO/ 3558-266823, (7 Cemaziyelevvel 1327/27 Mayıs 1909) – (Bâb-ı Âlî Evrak Odası)

COA, BEO/3558-266824, (5 Cemaziyelevvel 1327/25 Mayıs 1909) – (Bâb-ı Âlî Evrak Odası)

COA, BEO/3564-267285, (13 Cemaziyelevvel 1327/2 Haziran 1909) – (Bâb-ı Âlî Evrak Odası)

COA, BEO/3615-271097, (24 Recep 1327/11 Ağustos 1909) – (Bâb-ı Âlî Evrak Odası)

COA, BEO/3619-271389, (07 Recep 1327/25 Temmuz 1909) – (Bâb-ı Âlî Evrak Odası)

COA, BEO/3633-272456, (26 Şaban 1327/12 Eylül 1909) – (Bâb-ı Âlî Evrak Odası)

COA, BEO/3636-272654, (28 Şaban 1327/19 Eylül 1909) – (Bâb-ı Âlî Evrak Odası)

COA, BEO/3651-273814, (08 Şevval 1327/15 Ekim 1909) – (Bâb-ı Âlî Evrak Odası)

COA, DH.MUİ./17-48, (8 Zilkade 1327/21 Kasım 1909) – (Bâb-ı Âlî Evrak Odası)

COA, İ..MBH./3-33, (12 Şaban 1328/19 Ağustos 1909) – (İrade Mabeyn-i Hümayun)

COA, MF.MKT./1143-59-0, (02 Zilkade 1327/15 Kasım 1909) – (Mektubi Kalemi)

COA, MV./131-48, (23 Şaban 1327, 9 Eylül 1909) – (Meclis-i Vükela Mazbataları)

COA, 30-18-1-1/Kararlar Daire Başkanlığı/9-20-17. (3 Nisan 1924)

Düstur, Tertib II, Cilt 1.

Harb Mecmuası, "Topkapı Sarayı'nda Cülus-ı Hümâyun", Yıl 3, Sayı 27, Haziran 1334, Ramazan 1336, s. 417-419.

Takvim-i Vekayi, n. 742, 7 Safer 1329 - 25 Kanunusani 1326 - 7 Şubat 1911.

B. KAYNAK ESERLER

Gelibolulu Mustafa ‘Âli, *Mevâ’idun’n-Nefâ’is Fî Kavâ’ıdi’l-Mecâlis,* 1902, Tıpkıbasım, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1956.

İlyas Ağa, *Letaif-i Enderun*, Çev: Cahit Kayra, Güneş Yayınları, İstanbul 1987.

Kanunnâme-i Âl-i Osman, Haz. Abdülkadir Özcan, Kitabevi, İstanbul 2003.

Katip Çelebi, *Mîzanü’l-Hakk Fi İhtiyari’l Ahakk,* Çev.: Orhan Şaik Gökyay, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.

Kitab-ı Müstetâb, Yay.: Yaşar Yücel, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Koçi Bey Risalesi, Yay.: Zuhuri Danışman, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1972.

Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, Haz.: Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, TTK Basımevi, Ankara 1949.

MÜFTÜOĞLU, Ahmet Hikmet, “On Birinci Asr-ı Hicri’de Türk Menâbi-i İrfanı”, *Mihrab*, 1 Kanun-ı Evvel 1340 / 1 Aralık 1924, s. 835-845.

Nizamülmülk, *Siyasetname*, Çev.: Mehmet Taha Ay, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, Cilt 1, Haz.: Mehmet İpşirli, TTK Basımevi, Ankara 1999.

Son Vak’anüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi: II. Meşrutiyet Olayları (1908-1909), Haz.: Bayram Kodaman, Mehmet Ali Ünal, TTK Basımevi, Ankara 1996.

ŞEKER, Mehmet, *Gelibolulu Mustafa ‘Âli ve Mevâ’idun’n-Nefâ’is Fî Kavâ’ıdi’l-Mecâlis,* TTK Basımevi, Ankara 1997.

Şemseddin Sami, *Kamus-ı TürkiKamus-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2010.
Tayyâr-zade Atâ, *Târîh-i Enderun*, Haz.: Mehmet Arslan, Cilt 1, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

Tayyâr-zade Atâ, *Târîh-i Enderun*, Haz.: Mehmet Arslan, Cilt 2, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

Tayyâr-zade Atâ, *Târîh-i Enderun*, Haz.: Mehmet Arslan, Cilt 3, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, Yay. Haz.: Nur Özmel Akın, Özgür Yayınları, İstanbul 2003.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, Çev.: Ayşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* Cilt IV-V, Haz.: Yücel Demirel, Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Ahmet Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Haz.: Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980.

Ahmet Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Haka'iku'l-Ahbâr,* Haz.: Hüseyin Sarıkaya, Çamlıca, İstanbul 2017, s. 704-705.

Anonim Osmanlı Tarihi, Yay: Abdulkadir Özcan, TTK Yayınları, Ankara 2000.

C. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009.

Ahmet Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt 1, TTK Basımevi, Ankara 2010.

AKGÜNDÜZ, Ahmed, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuk Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (M.Ö. 1000 - M.S. 2004)*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2005.
ALTINOVA, Ayşegül, *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara 2010.

ARMAĞAN, Servet, *İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1996.

BARKAN, Ömer Lütfi, *Türkiye'de Toprak Meselesi,* İstanbul 1980.

BAYKAL, İsmail H., *Enderun Mektebi Tarihi,* Halk Basımevi, İstanbul 1935.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

BİNBAŞIOĞLU, Cavit, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2014.

BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt I, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Doğubatı, Ankara 2017.

BÜLBÜL, Zekeriya, *Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi*, Nobel, Ankara 2013.

ÇELİK, Yüksel, *Hüsrev Mehmet Paşa Siyasi Hayatı ve Askerî Faaliyetleri*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2005.

DEMİREL, Fatmagül, *Son Ziyaretler, Son Ziyafetler*, Ed.: Lütfü Tınç, Doğan Kitap, Kasım 2007.

ERGÜN, Turgay, *Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi,* Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1988.

ERTÜRK, Selahattin, *Eğitimde Program Geliştirme*, Meteksan Yayınları, Ankara 1991.

FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam: Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Şubat 2010.

FİNDLEY, Carter V., *Kalemiyeden Mülkiyeye: Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi,* Çev.: Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

FORTUNA, Benjamin C., *Mekteb-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*, Çev.: Pelin Siral, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, İstanbul 2014.

GENÇ, Reşat, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 2002.

GEZER, Bekir, *Kamu Yönetimi İlkeleri Açısından Hz. Ömer Dönemi Devlet İdaresi*, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.

GÖKSU, Erkan, *Selçuklu'nun Mirası: Gulâm ve İktâ,* Kronik Kitap, İstanbul 2017.

GÖNCÜ, T. Cengiz, *Dolmabahçe Sarayı'nın İnşa Süreci, Mekân Ve Teşkilat*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2015.

GÖZÜBÜYÜK, A. Şeref, *Yönetim Hukuku*, Burhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.

GÜNAY, Ömer Faruk, *Üst Düzey Kamu Yöneticilerinin Yetiştirilmesi,* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi), Ankara 2004.

GÜNDÜZ, Mustafa, *Osmanlı Eğitim Mirası: Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler,* Doğubatı Yayınları, İstanbul 2013.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara 1998.

HAYTA, Necdet, ÜNAL, Uğur, *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (XVII. Yüzyıl Başlarından Yıkılışa Kadar),* Gazi Kitabevi, Ankara 2012.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 2, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 3, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, Cilt 4, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

İSFENDİYAROĞLU, Fethi, *Galatasaray Tarihi*, Cilt I, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1952.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, IV. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2011.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, IX. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2007.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, V. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2011.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, VI. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2007.

KILIÇ, Esra, *Sultan II. Osman'ın Siyasi Hayatı,* (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2011.

KIRAN, Batuhan İsmail, *Osmanlı Saray Teşkilatında Doğancı Koğuşu,* (Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 2014.

KIRPIK, Cevdet, *Osmanlı'da Şehzade Eğitimi,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, *Bizans Müesseslerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ötüken, İstanbul 1981.

KUNT, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978.

KURAN, Ercüment, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2013.

KÜÇÜKERMAN, Önder, *Sanayi ve Tasarım Yarışında: Bir İmparatorluk İki Saray "Topkapı' ve Dolmabahçe",* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

LEWİS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* Arkadaş Yayınevi, Ankara 2017.

LEWİS Bernard, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, Çev.: İhsan Duru, Ay Kitabevi, İstanbul 2000.

MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2011.

NUHOĞLU, Güller, *Gaznelilerde Devlet Teşkilatı,* (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 1995.

OCAK, Ahmet Yaşar, *İslam'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Sarayında Hayat*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir 2012.

OSMAN, Rifat, *Edirne Sarayı*, Haz.: Sühely Ünver, Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

ÖZ, Mehmet, *Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıl Başlarına),* Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

ÖZDEM, Güven, "Eğitimin Politik Temelleri", *Eğitim Bilimine Giriş,* Ed.: Hasan Basri Memduhoğlu, Kürşad Yılmaz, Pegem Akademi, Ankara 2009, s. 145-166.

ÖZDEN, Erhan, *Osmanlı Maarifinde Musiki*, TTK Yayınları, Ankara 2015.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 1, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 2, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt 3, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1993.

PALABIYIK, M. Hanefi, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler: Devlet ve Saray Teşkilatı*, Araştırma Yayınları, Ankara 2002.

PALMER, J. A. B., "Yeniçerilerin Kökeni", *Söğütten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der.: Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Mayıs 2005, s. 475-516.

Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl),* Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2012.

Reşat Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*, Apa Ofset Basımevi, İstanbul 1964.

Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, Çev.: Oktay Özel, Canay Şahin, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

SAKAOĞLU, Necdet, *Osmanlı'da Günümüze Eğitim Tarihi,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

SANDER, Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2014.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e,* İmge Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

Santurî Ali Ufkî Bey, *Topkapı Sarayı'nda Yaşam*, Çev.: Ali Berktay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.

SARICAOĞLU, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789),* Tatav Yayınları, İstanbul 2001.

SHAW, Stanford J., *III. Selim: Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807),* Çev: Hür Güldü, Kapı Yayınları, İstanbul 2008.

SOMEL, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908): İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, Çev.: Osman Yener, İstanbul 2010.

Speros Vryonis Jr., "Selçuklu Gulâmı ve Osmanlı Devşirmesi", *Söğütten İstanbul'a: Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Der.: Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Mayıs 2005, s. 517-554.

ŞAHİN, Özlem, *Sultan I. Abdülmecid Ve Batılılaşma Sürecine Katkıları (1839 – 1861),* (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri 2013.

ŞEŞEN, Ramazan, *Salahaddin Eyyûbî ve Devlet*, Çağ Yayınları, İstanbul 1987.

TERZİ, Arzu T., Hazine-i Hassa Nezareti, TTK Basımevi, Ankara 2000.

TUNÇ, Binali, "Eğitimin Tarihsel Gelişimi ve 21. Yüzyılda Eğitim Biliminde Yönelimler", *Eğitim Bilimine Giriş*, Ed.: Hasan Basri Memduhoğlu, Kürşad Yılmaz, Pegem Akademi, Ankara 2009, s. 169-192.

TURAL, Erkan, *II. Meşrutiyet Döneminde Devletin Restorasyonu Bağlamında 1909 Teşkilat Ve Tensikat Kanunu,* (Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi), İzmir 2006.

UNAT, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1964.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları,* Cilt 1, TTK Yayınları, Ankara 1984.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Basımevi, Ankara 1988.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı,* TTK Basımevi, Ankara 1945.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2011.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 2011.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997.

KAYA, Yahya Kemal, *İnsan Yetiştirme Düzenimiz,* Nüve Matbaası, Ankara 1977.

YEŞİL, Fatih, *Aydınlanma Çağında Bir Osmanlı Kâtibi Ebubekir Râtib Efendi (1750-1799),* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

YILDIRIM, Mehmet Ali, *Tanzimat Döneminde Meslek Okulları*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2010.

YILDIZ, Yusuf, *Osmanlı-Habsburg İlişkileri: Kanunî-Şarlken-Busbuecq*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

YILDIZBAŞ, Mahmut, *Kur'an'da Ganimet*, (Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şanlıurfa 2014.

YILMAZ, Kürşad, "Eğitimin Temel Kavramları", *Eğitim Bilimine Giriş,* Ed.: Hasan Basri Memduhoğlu, Kürşad Yılmaz, Pegem Akademi, Ankara 2009, s. 1-18.

D. MAKALELER, ANSİKLOPEDİ MADDELERİ VE SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

AFYONCU, Erhan, "Tanzimat Öncesi Osmanlı İmparatorluğunda Bürokrasi", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 58, Ankara 1999, s. 182-190.

AHISHALI, Recep, "Râmi Mehmed Paşa", *DİA*, Cilt 34, İstanbul 2007, s. 449-451.

Ahmet Refik, "Fatih Devrine Ait Vesikalar", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, no. 49-52, s. 1-58.

AKARSU, Füsun, "Enderun: Üstün Yetenekliler İçin Saray Okulu", *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*, Haz.: Mustafa Ruhi Şirin, Adnan Kulaksızoğlu, Çocuk Vakfı Yayınları, İstanbul 2004, s. 97-101.

AKDAĞ, Mustafa, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,* Cilt 5, Sayı 3, Ankara 1947, s. 291-313.

AKŞİN, Sina, "1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz.: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 83-90.

AKTEPE, Münir, "Çorlulu Ali Paşa", *DİA*, Cilt 8, İstanbul 1993, s. 370-371.

AKYILDIZ, Ali, "Meclis-i Mebusan", *DİA*, Cilt 28, İstanbul 2003, S. 245-247.

AKYILDIZ, Ali, "II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 4, İstanbul 2001, s. 49-84.

AKYILDIZ, Ali, "Mabeyn-i Hümayun", *DİA*, Cilt 27, İstanbul 2003, s. 283-286.

AKYILDIZ, Ali, "Tanzimat", *DİA*, Cilt 40, İstanbul 2011, s. 1-10.

AKYILDIZ, Ali,, "Mekteb-i Mülkiye", *DİA*, Cilt Ek-2, İstanbul 2016, s. 240-242.

ALİKILIÇ, Dündar, "Osmanlı Saray Teşrifatı ve Törenleri", *Türkler*, Cilt 9, Ed.: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 875-886.

ARIKAN, Zeki, "Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi", *DİA*, Cilt 43, İstanbul 2013, s. 551-552.

ARSLANYÜREK, Yaşar, “Maarif Salnamelerine göre Mekteb-i Tıbbiye”, *Cappadocia Journal Of History And Social Sciences*, Sayı 4, 2015, s. 204-220.

ASLAN, Seyfettin, “Osmanlı Siyasi Rejimini Şekillendiren Bir Olgu Olarak Patrimonyalizm”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1-2, 2003, s. 245-253.

ATASOY, Nurhan, “Dolmabahçe Sarayı’nın Türk Karakteri”, *TBMM Milli Saraylar Sempozyumu Bildirileri*, TBMM Matbaası, İstanbul 1985, s. 86-88.

AVCIOĞLU, Nebahat, “19. Yüzyıl Saray Mimarisi ve İmparatorluğun Kendini İfadesi”, *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 1, Ed.: Kemal Kahraman, TBMM Matbaası, İstanbul 2007, s. 29-33.

AYAZ, Fatih Yahya, "Abbâsîler’den Mısır’da Kurulan Hanedanlara Vezirlik Müessesesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Cilt 28, İstanbul 2012, s. 117-149.

AYDIN, H. Veli, “Tımar Sisteminin Kaldırılması Süreci ve Bazı Değerlendirmeler”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM),* Sayı 12, 2001, s. 65-104.

AYDIN, Hilmi, “Türklerin İnanç Dünyasında Mukaddes Emanetler”, *Türkler*, Cilt 11, Ed.: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 887-895.

BALTACI, Cahit, "Mektep (Osmanlılarda)", *DİA*, Cilt 29, İstanbul 2004, s. 6-7.

BEYDİLLİ, Kemal, “II. Mahmut”, *DİA*, Cilt 27, İstanbul 2003, s. 352-357.

BEYDİLLİ, Kemal, “Mühendishâne-i Bâhr-i Hümâyun”, *DİA*, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 514-516.

BEYDİLLİ, Kemal, “Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyun”, *DİA*, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 516-518.

BOZKURT, Nebi, "Medrese", *DİA*, Cilt 28, İstanbul 2003, s. 323-327.

BOZKURT, Nebi, “Dârülkkurrâ”, *DİA*, Cilt 8, İstanbul 1993, s. 543-545.

BÖREKÇİ, Mehmet Çetin, *Osmanlı İmparatorluğunda Sırp Meselesi*, Kutup Yıldızı Yayınları, İstanbul 2001.

CAN, Selman, “Arşiv Belgeleri Işığında Sarkis Balyan”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi*, Sayı 11, Erzurum 2007, s. 91-95.

CANER, Çağla, YONCACI Pelin, “Bir İmparatorluk Sahnesi: Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonu”, *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 2, Ed.: Kemal Kahraman, TBMM Matbaası, İstanbul 2007, s. 95-107.

COŞKUN, Yener, “1908-1918 Millî İktisat Dönemi Üzerine Bazı Notlar”, *Birinci Dünya Savaşı’nın Yüzüncü Yılında Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Vatan Savunması*, Koleksiyoncular Derneği, Mattek Matbaacılık, Ankara 2015, s. 127-139.

DAVUTOĞLU, Ahmet, “Devlet”, *DİA*, Cilt 9, İstanbul 1994, s. 234-240.

DEMİRBULAK, Ayşegül, “Konut ve İdare Merkezi Olarak Osmanlı Sarayları”, Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 6, 2014, s. 34-46.

DEMİREL, Fatih, "Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Cilt 25, Sayı 2, 2012, s. 512-528.

DEMİREL, Muammer, “Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri”, *Türkler*, Cilt 15, Ed.: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 44-60.

DENKNALBANT, Ayşe, “Köşk”, *DİA*, Cilt 26, İstanbul 2002, s. 279-282.

DOĞAN, Hakan, “Osmanlı Mukataa Yönetim Organizasyonunda Yeni Bir Model: Tımar Alanlarının Mukataalaştırılma Süreci ve Malikâne Olarak Satışa Çıkarılan İlk Haslar”, *History Studies,* Cilt 10, Sayı 9, 2018, s. 103-131.

DOĞAN, Recai, "Osmanlı Eğitim Kurumları Ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 37, Sayı 1, Ankara 1952, s. 407-442.

EMECEN, Feridun, “Hızır İlyas”, *DİA*, Cilt 17, İstanbul 1998, s. 417.

ERGÜN, Mustafa, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", *Yeni Türkiye*, Sayı 32, Ankara 2000, s. 735-753.

EROĞLU, Haldun, "Şehzade (Osmanlılarda)", *DİA*, Cilt 38, İstanbul 2010, s. 480-483.

ERTUĞ, Zeynep Tarım, “Saray”, *DİA*, Cilt 36, İstanbul 2009, s. 117-121.

ESER, Gülşah, “Türkiye’de Modern Bilimlerin Eğitiminde Mekteb-i Harbiye Örneği”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt 13, Sayı 2, 2012, s. 99-114.

EYİCE, Semavi, "Ahmed III Kütüphanesi", *DİA*, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 40-41.

EYİCE, Semavi, “Bâbıâli (Mimari)”, *DİA*, Cilt 4, İstanbul 1991, s. 386-389.

EYİCE, Semavi, “İbrahim Paşa Sarayı”, *DİA*, Cilt 21, İstanbul 2000, s. 345-347.

EYİCE, Semavi, *Topkapı Sarayı*, Epoch Yayınları, İstanbul 1985.

FAYDA, Mustafa, “Fey”, *DİA*, Cilt 12, İstanbul 1995, s. 511-513.

FİDAN, Serdal, ŞAHİN, Kamil, ÇELİK, Fikret, “Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi, Osmanlı Modernleşmesinde Bürokrasinin Etkinliği ve Önemi”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 23, 2011, s. 113-128.

GÖKSU, Erkan, "Târîh-i Güzîde’ye Göre Sâmânîler", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi,* Yeni Seri Cilt 4, Sayı 2, Ankara 2011, s. 151-175.

GÖKSU, Erkan, "Türkiye Selçuklu Devleti’nde Gulâm Eğitimi ve Gulâmhâneler", *Nüsha*, Sayı 24, 2007, s. 65-84.

HUNKAN, Ömer Soner, "Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig'de Elçilik Mansıbı", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* Cilt 13, Sayı 4, Ankara 2016, s. 102-122.

IŞIK Abdulcelil, GÜNEŞ Engin, “Türk Tarihinde Özel Yeteneklilerin Eğitimi: Osmanlı Enderun Mektebi”, *Üstün Zekalılar Eğitimi ve Yaratıcılık*, Cilt 4, Sayı 3, 2017, s. 1-13.

IŞIKSEL, Güneş, “Yirmisekiz Çelebi Mehmed Fransa’da: Güzergah, Toplumsal Algı, Diplomatik Pratikler ve de Lale Devri”, *Doğu Batı*, Cilt 21, Sayı 85, 2018, s. 99-112.

İNALCIK, Halil, “Hüsrev Paşa, Koca”, *DİA*, Cilt 19, İstanbul 1999, s. 45.

İNALCIK, Halil, “Tanzimat Nedir?”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz.: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 13-35.

İNALCIK, Halil, “Tanzimat Nedir”, *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Ankara, 1941, s. 237-263.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Bâbıâli”, *DİA*, Cilt 4, İstanbul 1991, s. 378.

İPŞİRLİ, Mehmet, “Kalemiye”, *DİA*, Cilt 24, İstanbul 2001, s. 248-249.

KAÇAR, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğunda Askerî Teknik Eğitiminde Modernleşme Çalışmaları ve Mühendishanelerin Kuruluşu (1808’e kadar)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları,* Cilt 2, Sayı 2, 1998, s. 69-137.

KARAGÖZ, Mehmet, “Osmanlı Devleti’nde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Gayretleri (1700-1839)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM),* Sayı 6, Ankara 1995, s. 173-194.

KARTA, Nurullah, “17. ve 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Avrupa ile İktisadi İlişkileri”, *Turkish Studies*, Cilt 8, Sayı 11, Ankara 2013, s. 163-173.

KATGI, İsmail, “Osmanlı Devleti’nde Siyaseten Katl: Hukuki Maiyeti, Sebepleri, Usulü, İnfazı ve Sonuçları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 6, Sayı 24, 2013, s. 180-211.

KAZICI, Ziya, AYHAN, Halis, "Talim ve Terbiye", *DİA*, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 515-523.

KENAN, Seyfi, “Türkiye Maarif Tarihi”, *DİA*, Cilt 41, İstanbul 2012, s. 597.

KIZILTOPRAK, Süleyman, "Memlûk Sistemi", *Türkler*, Cilt 5, Ed.: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 320-336.

KODAMAN, Bayram, “Osmanlı Devleti’nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, 2007, s. 1-24.

KURBAN, Samed, "Siyaset Geleneğinin Üretilmesinde Rol Oynayan Kurumlar Enderun Mektebi Ve Medreseler", *Journal of Strategic Research in Social Science (JoSReSS),* Cilt 2, Sayı 4, 2016, s. 83-105.

KURBAN, Samed, “Tanzimat Sonrası Dönemden Günümüze Üst Düzey Yönetici Eğitimi”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1, 2016, s. 71-81.

KÜÇÜK, Cevdet, “Abdülmecid”, *DİA*, Cilt 1, İstanbul 1998, s. 259-263.

MANAV, Nursel, “II. Meşrutiyet Döneminde Maliye Nezaretinde Tensikat, Memurların Tepkisi ve Yeni Teşkilat Yapısı”, *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3, 2018, s. 71-92.

MANAV, Nursel, “II. Meşrutiyet’te Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiyesi ve Tekaüd Sandıkları”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, 2017, s. 240-260.

MERT, Özcan, “II. Mahmut Devrinde Anadolu ve Rumeli’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1808-1839)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 18, İstanbul 1982, s. 33-37.

OKUMUŞ, Ejder, “II. Mahmud Dönemi Yenileşme Çabaları”, *Türkler*, Cilt 14, Ed.: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 647-655.

ORTAYLI, İlber, “Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumu”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Haz.: Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 283-316.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Nizâmülmülk’ün Büyük Selçuklu İmparatorluğu’na Hizmetleri", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Cilt 8, Konya 2018, s. 1-31.

ÖZCAN, Abdulkadir, "Devşirme", *DİA*, Cilt 9, İstanbul 1994, s. 254-257.

ÖZCAN, Abdulkadir, “Biniş”, *DİA*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 184-185.

ÖZCAN, Abdulkadir, “Bostancı”, *DİA*, Cilt 6, İstanbul 1992, s. 308-309.

ÖZCAN, Abdulkadir, “Cülûs”, *DİA*, Cilt 8, İstanbul 1993, s. 108-114.

ÖZCAN, Abdulkadir, “Harbiye”, *DİA*, Cilt 16, İstanbul 1997, s. 115-119.

ÖZCAN, Abdulkadir, “Pencik”, *DİA*, Cilt 34, İstanbul 2007, s. 226-228.

ÖZTAŞ, Nail, "Enderun: Osmanlı Yüksek İdare Mektebi", *Kuramdan Uygulamaya Yerel Yönetimler ve Kentsel Politikalar*, Ed.: Yakup Bulut vd., Ankara 2013, s. 885-889.

ÖZTÜRK Hülya, KARASU, Cezmi, “Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane’nin Kurucusu Charles Ambroisse Bernard’ın Eserleri ve Osmanlıya Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Adli Tıp Bülten*, Cilt 19, Sayı 3, 2014, s. 125-134.

ÖZVAR, Erol, “Tarhuncu Ahmed Paşa”, *DİA*, Cilt 40, İstanbul 2011, s. 20-22.

POLAT, Hasan Ali, “II. Meşrutiyet’in İlânı Sonrasında “Devr-i Sabık” Memurlarının Durumları”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 17, 2019, s. 134-157.

POLATCI, Türkan, “Osmanlı Batılılaşmasında Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi’nin Paris Sefaretnamesinin Önemi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* Cilt 2, Sayı 2, 2011, s. 249-251.

RENDA, Gülsel, “Yenileşmenin Simgesi Tanzimat Sarayı Dolmabahçe”, *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 1, Ed.: Kemal Kahraman, TBMM Matbaası, İstanbul 2007, s. 22-49.

REYHAN, Cenk, “Osmanlı Devleti’nde Siyasal İktidar ve Seyfiyye Sınıfı: Vezir-i A’zâmlık Örneği”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM),* Sayı 31, 2012, s. 209-224.

REYHAN, Cenk, “Türkiye’de Modernleşmenin Kökenleri: Kalemiyye Sınıfı”, *Amme İdaresi Dergisi,* Cilt 31, Sayı 4, 1998, s. 3-16.

SAKAOĞLU, Necdet, "Enderun", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 3, İstanbul 1994, s. 172-175.

SARI, Nil, “Mekteb-i Tıbbiye”, *DİA*, Cilt 29, İstanbul 2004, s. 2-5.

SEVİM, Sezai, “Osmanlı’nın Kuruluş Devri Saray Anlayışı ve Bursa Sarayı”, *Bursa’da Zaman*, Sayı 10, Bursa 2014, s. 18-23.

SOYDAN, Tarık, TÜNCEL, Mahmut, “Osmanlı’da İlk Yenileşme Döneminde Eğitimin Kurumsal ve Yönetsel Yapısının Oluşumu ve Gelişimi”, *Milli Eğitim Dergisi*, Cilt 43, Sayı 198, 2013, s. 116-123.

SÖZEN, Metin, “Dolmabahçe Sarayı”, *DİA*, Cilt 9, İstanbul 1994, s. 504-505.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1956.

TERZİ, Mustafa Zeki, "Gulam", *DİA*, Cilt 14, İstanbul 1996, s. 178-180.

TİMUR, Taner, “Mekteb-i Mülkiye, Modernleşme ve Özgürlük Kavgası 1859-1923”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 33, Sayı, 265, 2009, s. 181-218.

TÜRKMEN, Zekeriya, “XIX. Yüzyıl Askerî Yenileşme Devri Eğitim-Öğretim Kurumlarından Mekteb-i Harbiye-i Şahane (Sultan II. Mahmut ve Sultan Abdülmecit Dönemleri)”, *III. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2015, s. 136-138.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, *Belleten*, Cilt 5, Sayı 19, Ankara 1941, s. 277-288.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Orhan Gazi'nin, Vefat Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertip Ettirdiği Vakfiyenin Aslı”, *Belleten*, Cilt 27, Sayı 107, Ankara 1963, s. 437-451.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “Kuruluştan Tanzimat’a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* Cilt 1, Sayı 2, 2003, s. 423-489.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, “XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diploması Dönemi (1703-1789)”, *Türkler*, Cilt 12, Ed.: Hasan Celal Güzel vd., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 479-511.

YAZICI, Tahsin, HOCA Nazif, *Farsça Tarihi Metinlerden Seçmeler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1968.

YEŞİL, Fatih, “Kara Kuvvetlerinde Avrupalı Danışmanlar”, *Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri (1729-1918),* Ed.: Gültekin Yıldız, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s. 113-139.

YILDIZ, Gültekin, “Yeniçerisiz Tahta Çıkmak: Kadîm ve Cedîd Arasında Sultan Abdülmecid’in Cülusu”, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi,* Sayı 20, 2008, s. 329-353.

YİĞİT, İsmail, "Emeviler", *DİA*, Cilt 11, İstanbul 1995, s. 87-104.

YOLCU, Cengiz, “Bulgar Çarı Çarlar Kentin’de”, *III. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2015, s. 243-288.

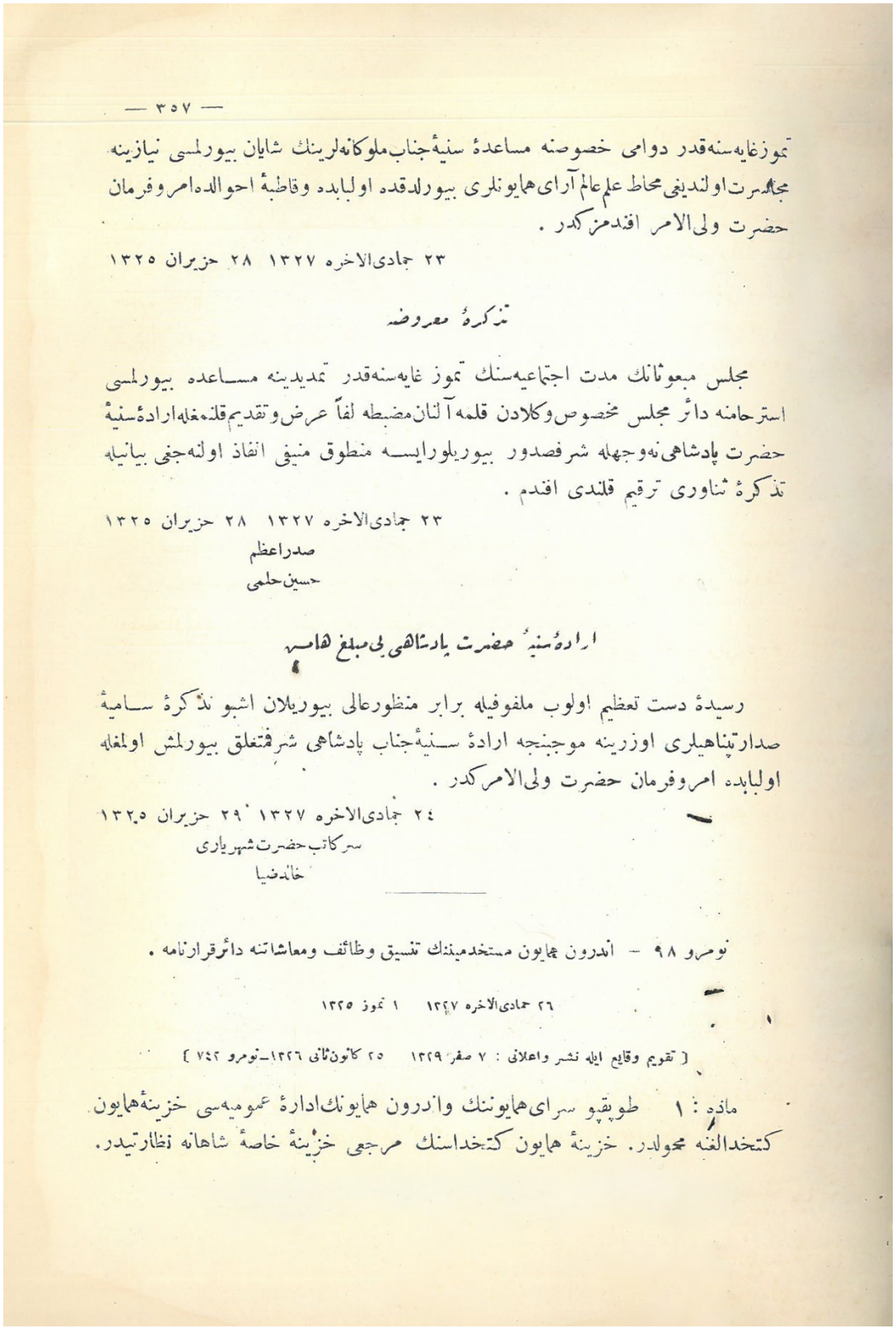
YUMRUKÇAĞLAR, İlksen, “Beşiktaş Sahil Sarayı’ndan Dolmabahçe Sarayı’na”, *150. Yılında Dolmabahçe Sarayı Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Cilt 2, Ed.: Kemal Kahraman, TBMM Matbaası, İstanbul 2007, s. 132-139.

E. İNTERNET SİTELERİ

www.tdk.org.tr., Erişim Tarihi: 19.04.2019

EKLER

EK-1: Enderun-ı Hümayun Müstahdeminin Tensîk-i Vezaif ve Maaşatına Dair Kararname - *Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 357-363.

— ٣٥٧ —

تموز غایه‌سنه‌قدر دوامی خصوصنه مساعدهٔ سنیهٔ جناب ملوکانه‌لرینك شایان بیورلمسی نیازینه مجلسمرت اولندیغی محاط علم عالم آرای همایونلری بیورلدقده اولبابده وقاطبهٔ احوالده امر وفرمان حضرت ولی‌الامر اقتدمزکدر .

٢٣ جمادی‌الاخره ١٣٢٧ ٢٨ حزیران ١٣٢٥

تذکرهٔ معروضه

مجلس مبعوثانك مدت اجتماعیه‌سنك تموز غایه‌سنه‌قدر تمدیدینه مساعده بیورلمسی استرحامنه دائر مجلس مخصوص وکلادن قلمه آلنان مضبطه لفاً عرض وتقدیم قلنمغله ارادهٔ سنیهٔ حضرت پادشاهی نه‌وجهله شرفصدور بیوریلورایسه منطوق منیفی انفاذ اولنه‌جغی بیانیله تذکرهٔ ثناوری ترقیم قلندی افندم .

٢٣ جمادی‌الاخره ١٣٢٧ ٢٨ حزیران ١٣٢٥

صدراعظم

حسین حلمی

ارادهٔ سنیهٔ حضرت پادشاهی یی مبلغ هامسه

رسیدهٔ دست تعظیم اولوب ملفوفیله برابر منظورعالی بیوریلان اشبو تذکرهٔ سامیهٔ صدارتپناهیلری اوزرینه موجبنجه ارادهٔ سنیهٔ جناب پادشاهی شرفتعلق بیورلمش اولمغله اولبابده امر وفرمان حضرت ولی‌الامر کدر .

٢٤ جمادی‌الاخره ١٣٢٧ ٢٩ حزیران ١٣٢٥

سرکاتب حضرت شهریاری

خالد ضیا

نومرو ٩٨ — اندرون همایون مستخدمینك تنسیق وظائف ومعاشاتنه دائر قرارنامه .

٢٦ جمادی‌الاخره ١٣٢٧ ١ تموز ١٣٢٥

(تقویم وقایع ایله نشر واعلانی : ٧ صفر ١٣٢٩ ٢٥ کانون‌ثانی ١٣٢٦ — نومرو ٧٤٢)

ماده : ١ طوپقپو سرای همایونك واندرون همایونك ادارهٔ عمومیه‌سی خزینهٔ همایون کتخدالغنه محولدر. خزینهٔ همایون کتخداسنك مرجعی خزینهٔ خاصهٔ شاهانه نظارتیدر.

معاش شهريسى اوچيك غروشدر. كتخدالق خدمتى طرف اشرف حضرت پادشاهيدن شايان وثوق وامنيت برذاته توجيه اولنور.

ماده : ٢ خرينهٔ همايون هيئت قلميه‌سى بر باش كاتب وايكى كاتب وبر خفتانى ايله برسرغلامدن متشكلدر. باش كاتبك معاشى ايكى بيك وايكنجى كاتبك معاشى بيك واوچنجى كاتبك معاشى سكزيوز وخفتانبنك معاشى بيك ايكيوز وسرغلامك معاشى بيك غروشدر. خفتانى وزنه‌دارلق وسرغلام قپوچوقدارلق وظيفه‌لريله‌ده مكلفدر.

ماده : ٣ اندرون همايونده من القديم موجود اولديغى اوزره خاص اوطه وخزينه وسفرلى قفوشلرى ابقا اولنمشدر.

ماده : ٤ خاص اوطه تعبيرديكرله خرقهٔ سعادت خدمه‌سى برسرخدمه وبرسرخدمه معاونى ايله اوتوزسكزخدمه‌دن عبارتدر. سرخدمه‌نك معاشى بيك بشيوزوسرخدمه معاونك معاشى بيك غروش اولوب خدمه‌درت صنف اوزره تنسيق وترتيب اولنمشدر. صنف اولدن اولان سكرخدمه‌نك معاشلرى شهرى التيشريوز وصنف ثانيدن اولان اون خدمه‌نك معاشلرى بشيوزاللشر وصنف ثالثدن اولان اون خدمه‌نك معاشلرى بشريوز وصنف رابعدن اولان متباقى اون خدمه‌نك معاشلرى درتيوز اللشر غروشدر.

ماده : ٥ خرقهٔ سعادت خدمه‌سندن ايكيسى امامت وظيفه‌سيله‌ده مكلف اولوب بهرينك معاشنه يوزاللشر غروش ضم اولنمشدر.

ماده : ٦ خزينه وسفرلى قفوشلرى برسرخدمه وبرر سرخدمه معانى ايله اوتوزر خدمه‌دن عبارت اوله‌جقدر. سرخدمه‌لرك معاشى بيكر وسرخدمه معاونلرينك معاشى يديشريوز غروش اولوب هرقفوشك دردر نفر اسكيلرينه ايكيوز اللشر غروش معاش تخصيص اولنمشدر متباقى يكرمى التيشر خدمه اوچ صنف اوزره ترتيب اولنمش وصنف اولدن اولان التيشر نفر خدمه‌يه ايكيشر يوز وصنف ثانيدن اولان اوتر نفر خدمه‌يه يوز اللشر وصنف ثالثدن اولان اونر نفر خدمه‌يه ده يوز يكرميشر غروش معاش تخصيص قلنمشدر. بوصورتله هرقفوشك معاش شهريسى التى بيك التيوز غروش اوله‌جقدر انجق اليوم ابقاً استخدامارى بالاده فصل مخصوصنده كوسترلديكى اوزره تنسيب اولنان خدمه ازغير ضابطان اوتوزه تنزل ايدنجه‌يه قدر هم فصل مذكورده ارائه ايديلان مخصصاتلرينك

اعطاسنه دوام اولنه‌جق همده یکیدن بوایکی قغوشه هیچ کیمسه چراغ اولنمیه‌جقدر. بو ماده‌نك تنسیق معاشه دائر اولان حکمی کافی درجه‌ده منحل وقوعبولدقجه موقع تطبیقه قونیله‌جقدر .

ماده : ٧ خزینه وسفرلی قغوشلری خدمه‌سی معلمین مخصوصه‌سندن عقائد وقرآن کریم تعلم ایچون جمعه‌دن ماعدا هرکون بر ویا ایکی درس آله‌جقلردر . معلم افندیلر بونلرك حفظ قرآن ایتملرینه جهد وغیرت ایده‌جکلر وتشویقاتده بولنه‌جقلردر . شمدیلك خاص اوطه وخزینه قغوشی خدمه‌سندن اهلیتلرینه مبنی انتخاب اولنان اوچ معلم افندینك بوخدمتلرینه مقابل فصل مخصوصلرنده کوسترلدیکی اوزره برینه اوچیوز دیکرینه ایکیوز اوچنجیسنه یوز غروش ضم معاش داخل دفتر ایدلمشدر .

ماده : ٨ کرك خاص اوطه‌ده وکرك خزینه وسفرلی قغوشلرنده خدمه‌نك ترفیع صنوف ومراتب ایللری قدم وحسن اخلاق صره‌سیله اوله‌جقدر وخاص اوطه‌ده منحل وقوعبولدقده خزینه وسفرلی قغوشلری خدمه‌سندن الك قدملیلری والك زیاده حسن اخلاق صاحبلری علی‌الاصول اورایه نقل ایده‌جکدر .

ماده : ٩ خزینه وسفرلی قغوشلری خدمه‌سندن مقداری از غیر ضابطان حد نظامیسی اولان اوتوزه تنزل ایتدکدن صکره منحل وقوعبولدیغی تقدیرده یکیدن انتخاب اولنه‌جق خدمه‌نك سنی یکرمیدن دون اولمامسی وهیچ اولمازسه رشدیه تحصیلنی اکمال ایتمش بولنمسی وعلل واسقامدن وامراض ساریه‌دن مصون وحسن حال وسیرت ایله مشتهر اولمسی شرطدر . بوصورتله قبولی مجاز اولانلر یدنده ایجاب ایدن تصدیقنامه‌لرله برابر آشی شهادتنامه‌سی وتذکرهٔ عثمانیه دخی بولنمسی مقتضیدر .

ماده : ١٠ کرك قلم خدماتنه وکرك خزینه وسفرلی قغوشلرینه مجدداً آله‌جق مأمورین ومستخدمینك معاملات ابتدائیه‌لری خزینهٔ خاصه نظارتجه بعدالایفا انتخاب اولنه‌جقلرك تعیینلری ارادهٔ سنیهٔ جناب ملوکانه استحصالنه متوقفدر .

ماده : ١١ الیوم اندرون همایونده موجود اولان مکتب لغو اولنمشدر . طلبهٔ مداومینی میانینده بیکس اولانلر مکاتب سائره‌یه یرلشدیریله‌جك وصاحب عائله بولنانلر عائله‌لرینه اعاده وتودیع ودوامسزلرك قیدی ترقین قلنه‌جقدر . بونلرك معاشلری قطع ایدلمشدر . اکرك مکتب مذکور معلمینه وکرك قلمدن وقغوشلردن قادرو خارجنه

چیقاریله‌جق اولانلره دوائر حکومتدن قادرو خارجنده قاله‌جق مأمورینه ایدیله‌جك معامله مثللو معامله ایدیله‌جکدر .

ماده : ١٢ باب‌السعاده‌نك موجود یکرمی نفر خدمه‌سی شمدیلك ابقا ومعاشلری بروجه آتی تنسیق ایدلمشدر : باب‌السعاده اغاسنه اوچیوز کتخداسنه ینه اوچیوز باش اسکی‌یه ایکیوز اللی ، ایکی نفر خدمه‌یه ایکیشر یوز ، بش نفر خدمه‌یه یوز آلتمشر ومتباقی اون نفر خدمه‌یه یوز یکرمیشر غروش معاش تخصیص قلنمشدر انجق منحل وقوع بولدقجه یکیدن هیچ کیمسه باب‌السعاده خدمتنه آلنمیه‌جق ومعاشلری خزینه مانده ایدیله‌جکدر ووظیفه‌لری ایلریده قپوجیلره تودیع اولنه‌جقدر .

ماده : ١٣ تبرداران تعبیر دیکرله زلفلی بالطه‌جیلر بر سر تبردار وبر معاونیله یکرمی نفر تبرداردن عبارت اوله‌جقدر . سر تبرداره یدییوز اللی ومعاونته بشیوز وایکی نفر اسکیلرینه ایکیوز الیشر وسکز نفرینه یوز التمشر ومتباقی اون نفرینه یوز یکرمیشر غروش معاش تخصیص اولنمشدر انجق الیوم عددلری اوتوز بر نفر اولدیغندن بالاده فصل مخصوصنده کوسترلدیکی اوزره معاشلرینك اعطاسنه دوام اولنه‌جق وعددلری حد مقررینه تنزل ایدنجه‌یه دکین یکیدن کیمسه آلنمیه‌جقدر . بومادەنك تنسیق معاشه دائر اولان حکمی کافی درجه‌ده منحل وقوعبولدقجه موقع تطبیقه قونیله‌جقدر .

ماده : ١٤ پراکنده خدمه‌نك مقداریله معاشلری دخی بالاده فصل مخصوصنده کوسترلدیکی اوزره تنسیق ایدلمشدر .

ماده : ١٥ اندرون همایونك قپولرینی محافظه‌یه مأمور اولان قپوجیلر ایله سرای همایونی کیجه‌لری داخلاً وخارجاً محافظه‌یه مأمور اولان بکجیلرك مقدار ومعاشلری دخی ینه بالاده فصل مخصوصنده کوسترلدیکی اوزره تنسیق ایدلمشدر .

ماده : ١٦ تبرداران ایله قپوجی وبکجیلرك وپراکنده خدمه‌نك قغوشلرنده منحل وقوعبولدقجه یکیدن انتخاب اولنه‌جقلرك سنی یکرمی اوچدن دون اولمامسی وعلل واسقامدن وامراض ساریه‌دن مصون دینج وقوتلی وحسن حال وسیرت صاحبی اوللری شرطدر . بوصورتله انتخاب اولنه‌جقلرك دخی یدلرنده ایجاب ایدن تصدیقنامه‌لرله برابر آشی شهادتنامه‌سی وتذکرهٔ عثمانیه بولنمسی مقتضیدر . بونوع خدمه خزینهٔ خاصهٔ شاهانه نظارتجه بالانتخاب قبول وتعیین اولنور .

ماده : ١٧ مواد سابقه‌ده ذكر اولنان مأمورين ومستخدمينك برنجى درجه‌ده مرجعى كندى ضابطلرى و ايكنجى درجه‌ده مرجعى خزينهٔ همايون كتخداسيدر . ضابطلر رفاقتلرنده بولنانلرك حسن ايفاى وظائف ايتملرينه ومحافظهٔ آداب وتربيه‌لرينه متماديآً دقت واعتنا ايده‌جكدر .

ماده : ١٨ خزينهٔ همايون هفته‌ده ايكى كون « پازار ، صالى » كونلرى اوكله ايله ايكندى آره‌سنده زواره كشاده بولنه‌جقدر . عين زمانده اون بش الى يكرميدن زياده زائرك خزينه‌يه دخولنه مساعده اولنميه‌جقدر . خزينهٔ همايونى زيارت ايده‌بيلمك ايچون كرك تبعه وكرك اجنبى اولسون تشريفات عموميه نظارتندن بر مأذونيت ورقه‌سى اخذ اولنمق لازمدر .

ماده : ١٩ ايام معينهٔ مذكوره‌ئك غيرى كونلرده خزينهٔ همايونى زيارت ايتمك ارادهٔ سنيهٔ جناب ملوكانه استحصالنه متوقفدر .

ماده : ٢٠ خرقهٔ سعادت دائره‌سى خدمتنده وخزينهٔ همايونك آچيلوب قپانمه‌سنده اليوم جارى اولان اصول ومراسمه كما كان صورت فوق العاده‌ده دقت واعتنا ايديله‌جكدر .

ماده : ٢١ يالكز هيئت قلميه ايله خرقهٔ سعادت وخزينه وسفرلى خدمه‌سى ارادهٔ سنيه ايله مأمور ومنصوب اولدقلرينه ووظيفه‌لرينك نزاكت وخصوصيتنه بناءً خدمتلرنده بولندقجه خدمت عسكريه‌دن معفو درلر . ديكر خدمه خدمت عسكريه ايله مكلفدر . معفو اولانلرك دفترى جهت عسكريه‌يه ويريله‌جك وتبدلات وقوعبولدقجه اعطاى معلومات ايديله‌جكدر .

ماده : ٢٢ اندرون همايون مستخدمينى وظيفهٔ اصليه‌لرينه خلل كلمامك اوزره آرزو ايتدكلرى مكتبلره دوام ايده بيله‌جكلر وصورت دواملريله درجهٔ تحصيل و ترقيلرينى كوسترمداوم اولدقلرى مكتبلردن هر آى اوراق تصديقيه استحصال ايله خزينه كتخداسنه ارائه ايليه‌جكلردر .

ماده : ٢٣ اندرون همايون مستخدمينى بالامتحان تبين ايده‌جك درجهٔ اهليت وليياقتلريله مناسب خدمات دولته قايرلملرى مجازدر .

ماده : ٢٤ هفته‌ده بركره وخزينهٔ همايونك آچلميه‌جغى كونلرك برنده هيئت قلميه

وایجاب ایتدکجه خاص اوطه وسفرلی وخزینه قفوشلری سرخدمه‌لری خزینه کتخداسنك تحت ریاستنده « اندرون همایون هیئت اداره‌سی » نامیله اجتماع ایده‌جك واندرون همایونك بالجمله معاملات داخلیه واموراداره ومحاسبه‌سی حقنده اجرای مذاکرات واتخاذ مقررات ایلیه‌جکلردر . اشبو مجلسك وظیفهٔ کتابتی باش کاتبك تحت نظارتنده اوله‌رق ایکنجی کاتبه مودوعدر .

ماده : ٢٥ بالاده‌کی ماده‌ده محرر مجلسك اتخاذ ایده‌جکی مقررات هم اکثریت آرایه تابع وهمده تحریری اوله‌جقدر .

ماده : ٢٦ اشبو قرارنامه مندرجاتنك موقع تطبیقه وضعی مقرون مساعدهٔ سنیهٔ جناب ملوکانه بیورلدقده خزینهٔ خاصهٔ شاهانه نظارتی طرفندن تعیین اولنه‌جق بر هیئت مخصوصه مواجهه‌سنده طوپقپو سرای همایونك بالجمله نقود واشیای موجوده‌سی تشکل ایده‌جك هیئت اداره‌یه علی‌المفردات با مضبطه تسلیم واوقاف وسائره مخصصاتنك حساباتی رؤیت ایدیله‌جك ومضبطهٔ مذکوره هیئت اداره‌نك ذمت وثیقه‌سی اوله‌رق مادهٔ آتیه‌ده کوسترلدیکی وجهله خزینهٔ خاصهٔ شاهانه نظارتنده حفظ اولنه‌جقدر .

ماده : ٢٧ امانات متبرکه واشیای ثمینه ونفیسه ایله کتابلرك بالاده‌کی ماده‌ده محرر هیئت حضورنده تنظیم اولنه‌جق زیری مضبطه‌لو دفتری اوچ نسخه اوله‌جق وبرنسخه‌سی‌ده هیئت اداره نزدنده ایکنجی نسخه‌سی خزینهٔ خاصهٔ شاهانه نظارتنده اوچنجی نسخه‌سیده دیوان همایون قلمنده بولنه‌جقدر . سرای همایونك دیکر دمیر باش اشیا وحساب دفتری یالکز ایکی نسخه اوزره بالتنظیم برنسخه‌سی هیئت اداره نزدنده وایکنجی نسخه‌سی ایسه خزینهٔ خاصه نظارتنده بولندیریله‌جقدر .

ماده : ٢٨ خزینهٔ همایونده محفوظ اشیای نفیسه هر بش سنه‌ده برکره واشیای سائره ایله محاسبه دفاتری هرسنه‌نك نهایتنده خزینهٔ خاصهٔ شاهانه نظارتجه تشکیل اولنه‌جق هیئت مخصوصه معرفتیله دور وتطبیقی اجرا ایدیله‌جك وشو صورتله هیئت اداره‌نك برسنهٔ کامله ظرفنده حسن اداره ومحافظه‌یه اولان درجهٔ دقت وغیرتی تعیین قلنه‌جقدر .

ماده : ٢٩ خزینهٔ همایون کتخداسنك تبدلنده دخی بالاده‌کی ماده‌ده محرر اصول وقاعده‌سی وجهله دور وتسلیم معامله‌سی ایفا قلنه‌جقدر .

ماده : ٣٠ اشبو قرار نامه‌نك محافظهٔ احكامی ایچون خزینهٔ خاصهٔ شاهانه نظارتی هر نه‌وقت لزوم كوریرایسه‌اندرون همایونك هر نوع معاملاتنی تفتیش وتدقیق ایتدیره‌جكدر.

٢٦ جمادی‌الاخره ١٣٢٧ ١ تموز ١٣٢٥

نومرو ٩٩ — اندرون همایون تعلیمات داخلیه‌سی .

٢٦ جمادی‌الاخره ١٣٢٧ ١ تموز ١٣٢٥

(تقویم وقایع ایله نشر واعلانی : ٧ صفر ١٣٢٩ ٢٥ كانون ثانی ١٣٢٦ — نومرو ٧٤٢)

ماده : ١ هر نوع وظائف وخدماتك اك اقدم واقدسی وظائف دینیه اولدیغندن طوپقپوسرای همایونك باجمله مأمورین ومستخدمینی اوقات خمسه‌یی جماعتله ادا ایده‌جكلر وهروقت شرعینك حلولنده اذان محمدی اوقونه‌جقدر .

ماده : ٢ سر خدمه‌لرله معاونلری باجمله مستخدمینی ایفای وظائف دینیه‌یه سوق ایده‌جكلردر .

ماده : ٣ بالاده تنسیقات قرارنامه‌سنده بیان ایدلدیكی وجهله خزینهٔ همایون كتخداسی طوپقپو سرای همایونی مأمورین وخدمه‌سنك آمر ومرجعی اولدیغندن داخلی وخارجی هر نوع مخابرات ومراجعات كتخدالق مقامیله اجرا اولنور .

ماده : ٤ هر سرخدمه ایله معاونی رفاقتلرنده بولنان خدمه‌نك وظیفهٔ مأموره‌لرندن طولایی هرحال وشانلرندن مسئولدرلر .

ماده : ٥ معاملات وخدمات داخلیه‌یه متعلق اوله‌رق كتخدا طرفندن ویریله‌جك اوامر سرخدمه‌لره وغیبوبتلری حالنده معاونلرینه اعطا قلنه‌جق وخدمه‌نك وقوعبوله‌جق مراجعتلری‌ده كندی آمرلری واسطه‌سیله كتخدالغه بیلدیریله‌جكدر .

ماده : ٦ هر سرخدمه مقدارلری بشی تجاوز ایتمامك اوزره كندی رفاقت خدمه‌سندن معذرتلری ظهور ایدنلره صره ایله قرق سكزر ساعت رخصت ویرمكه صلاحیتداردر . كیملره نه‌كبی معذرتلرندن طولایی رخصت ویرمش اولدقلرینی متضمن

EK-2: Enderun-ı Hümayun Müstahdeminin Tensîk-i Vezaif ve Maaşatına Dair Kararname (Transkripsiyon) - *Düstur*, Tertib II, Cilt 1, s. 357-363.

Numero 98: Enderun-ı Hümayun Müstahdeminin Tensîki Vezaif ve Maaşatına Dair Kararname

29 Cemaziyelahir 1327 – 1 Temmuz 1325
(Tavim-i Vekayi ile neşri ve ilanı: 5 Safer 1329 – 25 Kanunusani 1326 – Numero 842)

Madde 1: Topkapı Saray-ı hümayunun ve Enderun-ı Hümayunun idare-i umumiyesi Hazine-i Hümayun Kethüdalığına muhavveldir. Hazine-i Hümayun kethüdasının merci' Hazine-i Hassa-i Şahane Nezaretidir. Maaş-ı şehrîsi üç bin guruştur. Kethüdalık hidmeti taraf-ı eşref-i hazret-i padişahîden şayan vusûk ve emniyet bir zata tevcih olunur.

Madde 2: Hazine-i Hümayun heyet-i kalemiyesi bir baş katip ve iki katip ve bir haftanî ile bir ser gulamdan müteşekkildir. Baş katibin maaşı iki bin ve ikinci katibin maaşı bin ve üçüncü katibin maaşı sekiz yüz ve haftaninin maaşı bin iki yüz ve ser gulamın maaşı bin guruşdur. Haftani veznedarlık ve ser gulam kapuçukadarlık vazifeleriyle de mükelleftir.

Madde 3: Enderun-ı Hümayunda min'el-kadim mevcud olduğu üzere has oda ve hazine ve seferli koğuşları ibka olunmuşdur.

Madde 4: Has oda tabîr-i digerle hırka-i saadet hademesi bir ser hademe ve bir serhademe muavini ile otuz sekiz hademeden ibaretdir. Serhademenin maaşı bin beş yüz ve ser hademe muavininin maaşı bin guruş olub hademe dört sınıf üzere tensik ve tertib olunmuşdur. Sınıf-ı evvelden olan sekiz hademenin maaşları şehrî altışar yüz ve sınıf-ı saniyeden olan on hademenin maaşları beş yüz ellişer ve sınıf-ı saliseden olan on hademenin maaşları beşer yüz ve sınıf-ı rabiadan olan mütebâki on hademenin maaşları dört yüz ellişer guruşdur.

Madde 5: Hırka-i Saadet hademesinden ikisi imamet vazifesiyle de mükellef olub beherinin maaşatına yüz ellişer guruş zam olunmuşdur.

Madde 6: Hazine ve seferli koğuşları birer ser hademe ve birer ser hademe muavini ile otuzar hademeden ibaret olacaktır. Ser hademelerin maaşı biner ve ser hademe muavinlerinin maaşı

yedişer yüz guruş olub her koğuşun dörder nefer eskilerine iki yüz ellişer guruş maaş tahsisi olunmuşdur mütebâki yirmi altışar hademe üç sınıf üzere tertib olunmuş ve sınıf-ı evvelden olan altışar nefer hademeye ikişer yüz ve sınıf-ı saniyeden olan onar nefer hademeye yüz ellişer ve sınıf-ı saliseden olan onar nefer hademeye de yüz yirmişer guruş maaş tahsis kılınmışdır. Bu suretle her koğuşun maaş-ı şehrisi altı bin altı yüz guruş olacaktır ancak el-yevm ibkaen istihdamları bâlâda fasl-ı mahsusunda gösterildigi üzere tensîb olunan hademe-i ez ğayr zabitân otuza tenzil edinceye kadar hem fasl-ı mezkurda irade edilen mahsusatlarının i'tasına devam olunacak hem de yeniden bu iki koğuşa hiç kimse çerağ olunmayacaktır. Bu maddenin tensik-ı maaşatına dair olan hüküm kafî derecede münhal vuku buldukca mevk'i-i tatbike konulacaktır.

Madde 7: Hazine ve seferli koğuşları hademesi muallimin-i mahsusasından akaid ve Kur'an-ı Kerim talim için cumadan maada her gün bir veya iki ders alacaklardır. Muallim efendiler bunların hıfz-ı kur'an itmelerine cehd ve gayret idecekler ve teşvikatde bulunacaklardır. Şimdilik Has oda ve hazine koğuşu hademesinden ehliyetlerine mebnî intihâb olunan üç muallim efendinin bu hizmetlerine mukabil fasl-ı mahsusalarında gösterildiği üzere birine üç yüz diğerine iki yüz üçüncüsüne de yüz seksen guruş zamm-ı maaş dahil-i defter idilmişdir.

Madde 8: Gerek has odada ve gerek hazine ve seferli koğuşlarında hademenin terfi-i sınıf ve merâtib eylemeleri kademe ve hüsn-i ahlak sırasıyla olacaktır ve has odada münhal vuku buldukda hazine ve seferli koğuşları hademesinden en kıdemlileri ve en ziyade hüsn-i ahlak sahibleri alel-usul üzere nakil idecektir.

Madde 9: Hazine ve seferli koğuşları hademesinden mikdarı az ğayr-i zabitan hatt-ı nizamisi olan otuza tenezzül etdikden sonra münhal vuku bulduğu takdirde yeniden intihab olunacak hademenin sene-i yirmiden dûn olmaması ve hiç olmazsa rüşdiye tahsilini ikmal etmiş bulunması ve ilel ve eskâmeden ve emraz-ı sariyyeden masun ve hüsn-ü hal ve siretiyle müştehir olması şarttır. Bu suretle kabul-i mücaz olanlar icab eden tasdiknamelerle beraber aşı şehadetnamesi ve tezkire-i Osmaniye dahi bulunması muktezidir.

Madde 10: Gerek kalem hidmetine ve gerek hazine ve seferli koğuşlarına müceddiden alınacak me'murin ve müstahdiminin muamelat-ı ibtidâiyyeleri hazine-i hassa nezaretince ba'del ifa ittihab olunacakların tayinleri irade-i seniyye-i cenab-ı mülûkane istihsaline mütevekkifdir.

Madde 11: El-yevm Enderun-ı Hümayun'da mevcud olan mekteb lağv olunmuşdur. Talebe-i müdavimi meyanında bî-kes olanlar mekteb-i saireye yerleşdirilecek ve sahib-i aile bulunanlar ailelerine iade ve tevdi' ve devamsızların kaydı terkin kılınacaktır. Bunların maaşları kat'ı idilmişdir. Gerek mekteb-i mezkur mualliminin ve gerek kalemden ve koğuşlardan kadro haricine çıkarılacak olanlara dair hükümetden kadro haricinde kalacak me'murine edilecek muamele misillü muamele idilecekdir.

Madde 12: Babüssade'nin mevcud yirmi nefer hademesi şimdilik ibka ve maaşları ber-vech âtî tensik idilmişdir: Babüssade ağasına üç yüz kethüdasına yine üç yüz baş eskiye iki yüz elli, iki nefer hademeye ikişer yüz, beş nefer hademeye yüz altmışar ve mütebaki on nefer hademeye yüz yirmişer guruş maaş tahsis kılınmışdır ancak münhal vuku buldukça yeniden hiç kimse babüssade hidmetine alınmayacak ve maaşları hazine-mânde idilecekdir ve vazifeleri ileride kapuculara tevdi' olunacakdır.

Madde 13: Teberdaran tabir dedikleri zülüflü baltacılar bir ser terberdâr ve bir muavinle yirmi nefer teberdarandan ibaret olacakdır. Serteberdâra yediyüz elli ve muavinine beş yüz ve iki nefer eskilerine iki yüz ellişer ve sekiz neferine yüz altmış ve mütebaki on neferine yüz yirmişer guruş maaş tahsis olunmuşdur ancak el-yevm adedleri otuz bir nefer olduğundan bâlâda fasl-ı mahsusunda gösterilen maaşlarının i'tasına devam olunacak ve adedleri had-i mukarrerine tenzil edinceye değin yeniden kimse alınmayacakdır. Bu maddenin tensik-i maaşa dair olan hükmü kafî derecede münhal vuku buldukça mevk'-i tatbike konulacakdır.

Madde 14: Perâkende hidmetinin miktarıyla maaşları dahi bâlâda fasl-ı mahsusunda gösterildiği üzere, tensik idilmişdir.

Madde 15: Enderun-ı Hümayun kapularını muhafazaya me'mur olan kapucılar ile saray-ı hümayunı geceleri dahilen ve haricen muhafazaya me'mur olan bekçilerin mikdar ve maaşları dahi yine bâlâda fasl-ı mahsusunda gösterildiği üzere tensik idilmişdir.

Madde 16: Teberdaran ile kapucı ve bekçilerin ve parakende hidmetinin koğuşlarında münhal vuku buldukça yeniden intihab olunacakların sene-i yirmi üçünden devin olması ve ilel eskâmeden ve emrâz- sâriyyeden masun dinc ve kutlu ve hüsn-ü hal ve siret sahibi olmaları şartdır. Bu suretle intihab olunacakların dahi yedlerinde icab eden tasdiknamelerle beraber aşı

şehadetnamesi ve tezkire-i Osmaniyye bulunması muktezidir. Bu nev'i hademe hazine-i hassa-i şahane nezaretince bil-ittihab kabul ve tayin olunur.

Madde 17: Mev'ud-ı sabıkada zikr olunan me'murin ve müstahdeminin birinci derece merci kendi zabitleri ve ikinci derece merci hazine-i hümayun kethüdasıdır. Zabitler refakatlerinde bulunanların hüsn-ü îfası vezaif itmelerine ve muhafaza-i edeb ve terbiyelerine mütemadiyen dikkat ve itina idecekdir.

Madde 18: Hazine-i Hümayun haftada iki gün "pazar, salı" günleri öğle ile ikindi arasında züvvare güşâd bulunacaktır. Aynı zamanda on beş ile yirmiden ziyade zeerin hazineye duhulüne müsaade olunmayacakdır. Hazine-i Hümayunı ziyaret edebilmek içün gerek *teb'a gerek ecini* olsun teşrifat-ı umumiye nezaretinden bir mezuniyet varakası ahz olunmak lazımdır.

Madde 19: Eyyam-ı muayene-i mezkurenin gayr-i günlerden hazine-i hümayunu ziyaret etmek irade-i seniyye-i canib-i mülûkane istihsaline mütevekkifdir.

Madde 20: Hırka-i Saadet dairesi hidmetinde ve hazine-i hümayunun açılub kapanmasında el-yevm cari olan usul ve merasime kemâ kâne suret-i fevkaladede dikkat ve itina edilecektir.

Madde 21: Yalnız heyet-i kalemiyye ile hırka-i saadet ve hazine ve seferli hademesi irade-i seniyye me'mur ve müntesib olduklarına ve vazifelerinin nezaket ve hususiyetine binaen hidmetlerinde bulundukça hidmet-i askeriyeden muafdırlar. Diger hademe hidmet-i askeriyye ile mükellefdirler. Muaf olanların defteri cihat askeriyeye virilecek ve tebdilât vuku buldukça i'tayı ma'lumat idilecekdir.

Madde 22: Enderun-ı Hümayun müstahdemini vezâife-i asliyelerine halel gelmemek üzere arzu itdikleri mekteplere devam idebilecekler ve suret-i devamlarıyla derece-i tahsil ve terrakilerini gösterir müdavim oldukları mekteplerden her ay evrak-ı tasdikıyye istihsal ile hazine kethüdasına irae eyleyecekdir.

Madde 23: Enderun-ı Hümayun müstahdemini bil-imtihan tebyin idecek derece-i ehliyet ve liyakatleriyle münasib hidmet-i devlete kayırılmaları mücazdır.

Madde 24: Haftada bir kere ve hazine-i hümayunun açılmayacağı günlerin birinde heyet-i kalemiyye icab itdikce has oda ve seferli ve hazine koğuşları serhademeleri ile hazine kethüdasının taht riyasetinde "Enderun-ı Hümayun Heyet-i Dairesi" namıyla ictima' idecek ve Enderun-ı Hümayunun bilcümle muamelat-ı dahiliyye ve umur-ı idare ve muhasebesi hakkında icra-yı müzakerât ve ittihaz mukarrerat eyleyeceklerdir. İş bu meclisin vazife-i kitabeti baş katibin taht-ı nezaretinde olarak ikinci katibe mevdua'dır.

Madde 25: Bâlâdaki maddede muharrer meclisin ittihaz idecegi mukarrerât hem ekseriyet ârâya tâbi' ve hem de tahriri olacakdır.

Madde 26: İşbu kararname mündericatının mevki-i tatbiki vazı-ı makrun müsade-i seniyye-i canib-i mülûkane buyuruldukda hazine-i hassa-i şahane nezareti tarafından tayin olunacak bir heyet-i mahsusa muvacehesinde topkapu sarayı hümayunun bil-cümle nukud ve eşyası mevcudası teşkil idecek heyet-i idareye alel müfredat ba mazbata teslim ve evkaf vesaire mahsusatının hesabatı ru'yet idilecek ve mazbata-i mezkure heyet-i idarenin zimmet vesikası olarak madde-i âtiyede gösterildiği vechile hazine-i hassa-i şahane nezaretinde hıfz olunacaktır.

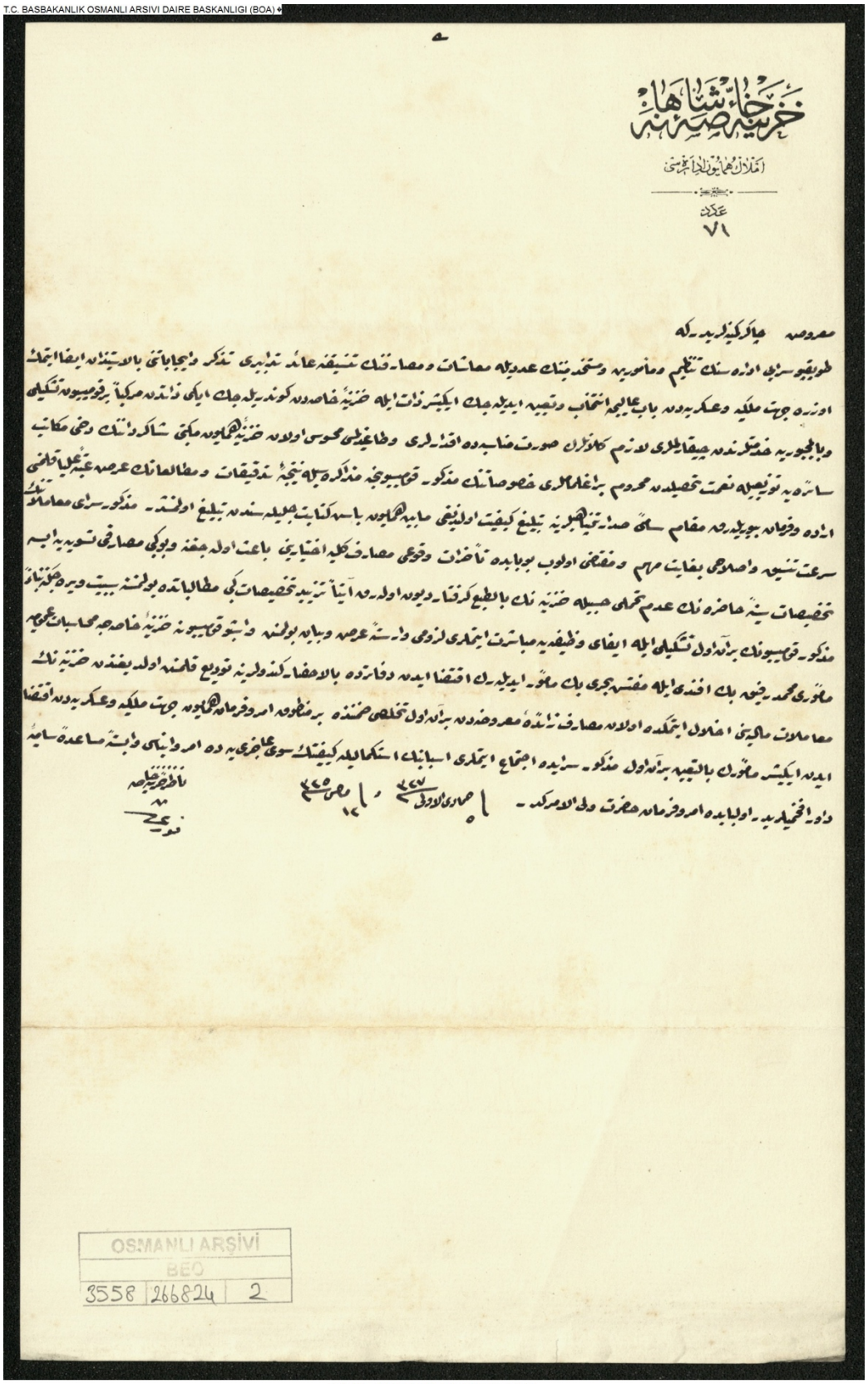
Madde 27: Emânât-ı mütebereke ve eşya-yı semine ve nefise ile kitabların bâlâdaki maddede muharrer heyet-i hususunda tanzim olunacak ziri mazbatalu defteri üç nüsha olacak ve bir nüshası da heyet-i idare nezdinde ikinci nüshası hazine-i hassa-i şahane nezaretinde üçüncü nüshası da divan-ı hümayun kaleminde bulunacaktır. Saray-ı hümayunun diğer demirbaş eşya ve hesab defterleri yalnız iki nüsha üzere bil-tanzim bir nüsha heyet-i idare nezdinde ve ikinci nüshası ise hazine-i hassa nezaretinde bulundurulacakdır.

Madde 28: Hazine-i Hümayunda mahfuz eşya-yı nefise her beş senede bir kere ve eşya-yı saire ile muhasebe defteri her senenin nihayetinde hazine-i hassa-i şahane nezaretince teşkil olunacak heyet-i mahsusa marifetiyle devir ve tatbîk icra idilecek ve şu suretle heyet-i idarenin bir sene-i kamile zarfında hüsn-ü idare ve muhafazaya olan derece-i dikkat ve gayreti tayin kılınacaktır.

Madde 29: Hazine-i Hümayun kethüdasının tebdilinde dahi bâlâdaki maddede muharrer usul ve kaidesi veçhile devr ve teslim muamelesi ifa kılınacaktır.

Madde 30: İş bu kararnamenin muhazafa-i ahkamı için hazine-i hassa-i şahane nezareti her ne vakit lüzum görür ise Enderun-ı Hümayunun her nev-i muamelatını teftiş ve tedkik iddirecekdir.

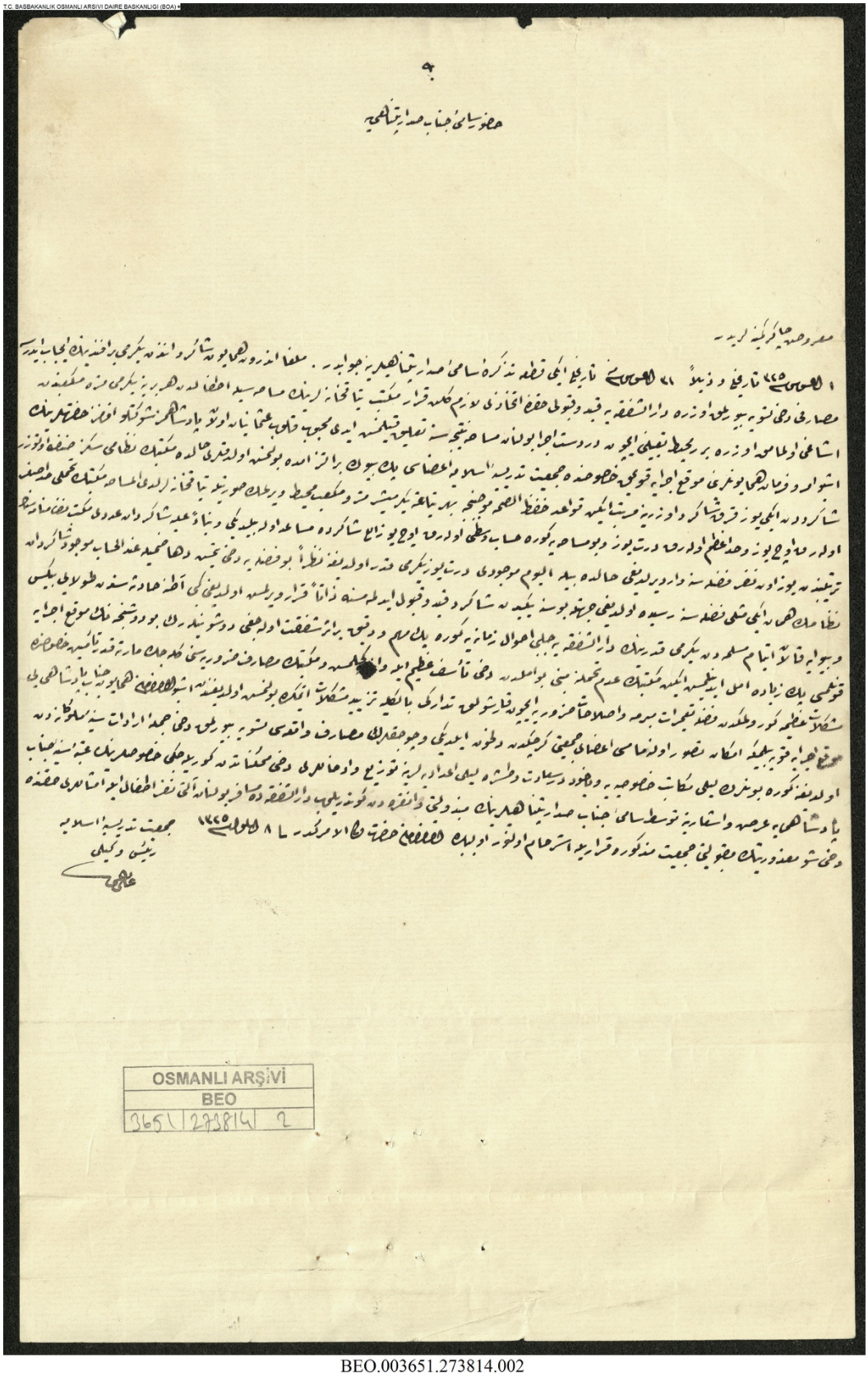
EK-3: Topkapı Sarayında Tensikat yapılması için kurulacak komisyonun oluşturulmasını belirten belge - COA, BEO, 3558-266824, (5 Cemaziyelevvel 1327/25 Mayıs 1909)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
BEO
3558 | 266824 | 2

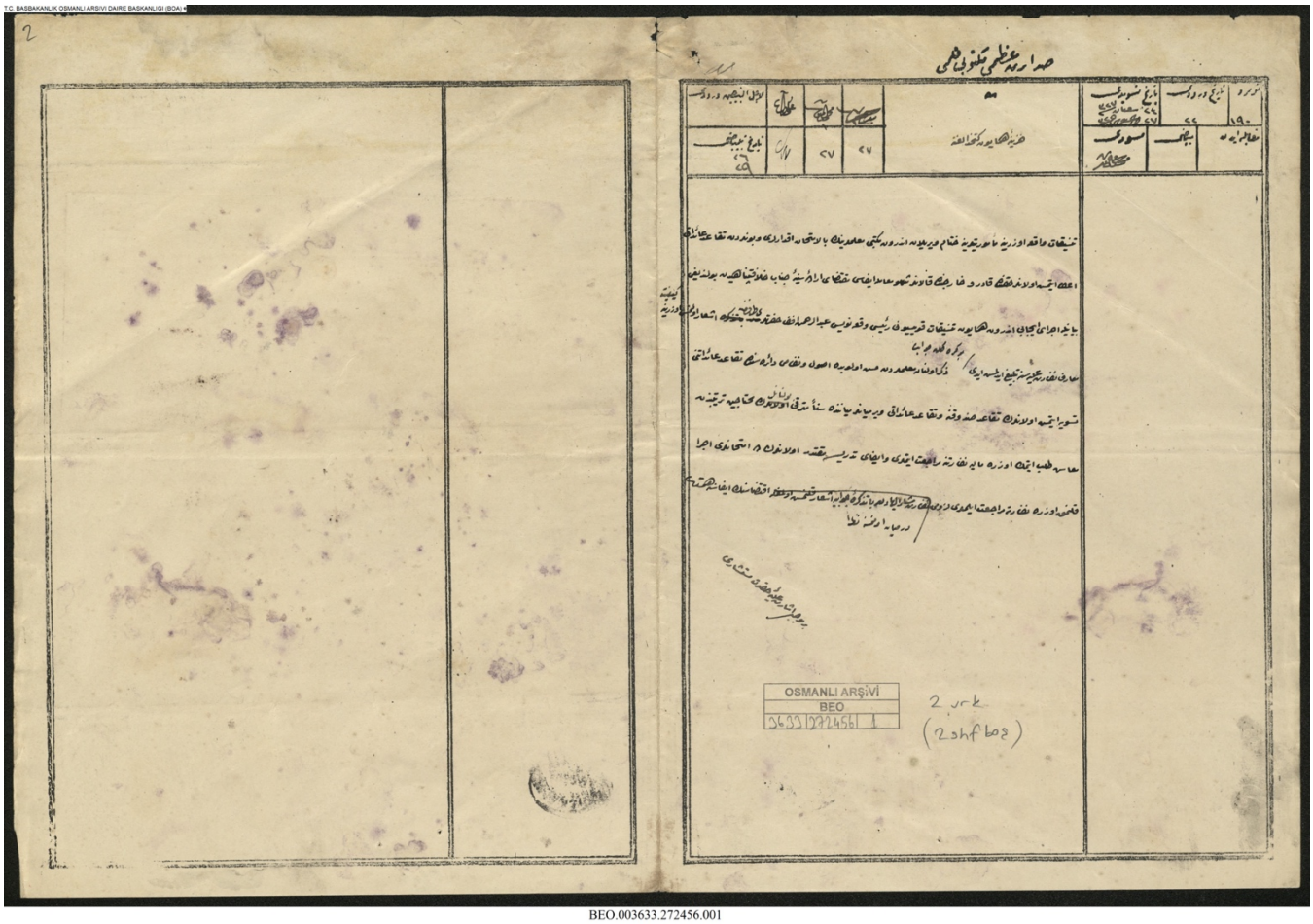
BEO.003558.266824.002

EK-4: Enderun Mektebinin Lağvı sonrasında açıkta kalan öğrencilerin başka mekteplere yerleştirilmesine dair - COA, BEO/3651-273814, (08 Şevval 1327/15 Ekim 1909)

BEO.003651.273814.002

EK-5: Enderun Mektebinin Lağvı sonrasında öğretmenlere uygulanacak muamele hakkında - COA, BEO/3633-272456, (26 Şaban 1327/12 Eylül 1909)

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)
OSMANLI ARŞİVİ
BEO
3633/272456
2 vrk
(2shfbos)

BEO.003633.272456.001